T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MEDİNE'DE OSMANLI DİNİ İMAR FAALİYETLERİ: MESCİD-İ NEBEVİ ÖRNEĞİ (1818-1861)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ SARI

İSTANBUL 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MEDİNE'DE OSMANLI DİNİ İMAR FAALİYETLERİ: MESCİD-İ NEBEVİ ÖRNEĞİ (1818-1861)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ SARI

TEZ DANIŞMANI: PROF DR. ZEKERİYA KURŞUN

İSTANBUL 2012

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Ali Sarı'nın "Medine'de Osmanlı Dini İmar Faaliyetleri: Mescid-i Nebevi Örneği (1818-1861)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Ali Akyıldız Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Sebahat Deniz Marmara Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..02../..07.../ 2012 tarih ve 2012/14-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **III**
ÖZET VI
ABSTRACT ..... **VII**
KISALTMALAR VIII
GİRİŞ 1
TARİH BOYUNCA MESCİD-İ NEBEVÎ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM 6
OSMANLI DÖNEMİNDE MESCİD-İ NEBEVÎ: İMARI VE İDARESİ (1517-1839) 6
1. Ebniye-i Âliye'nin Tanımı ve İdaresi **6**
1.1 Şeyhü'l-Haremlik Kurumu 7
1.2 Mescid-i Nebevi'de Hizmetliler **12**
1.3 Diğer Görevliler 13
1.4 Hazine-i Nebevî 15
1.5 Mescid-i Nebevi'de Osmanlı İmar Faaliyetleri (1517-1818) **17**
1.6 II. Mahmud Dönemi Yeniden İmar Faaliyetleri (1818-1839) 20
İKİNCİ BÖLÜM 33
MESCİD-İ NEBEVÎ'DE GENİŞLETME ÇALIŞMALARI (1839-1858) **33**
2.1 Sultan Abdülmecid ve Mescid-i Nebevî 33
2.2 İlk Keşif ve İhtiyaçların Belirlenmesi 34
2.3 Büyük Tamiratın Başlaması **39**
2.3.1 Remzi Efendi'nin Keşfi ve Raporu 42
2.3.2 Abdülhalim Efendi'nin Çalışmaları 47
2.3.3. Abdülhalim Efendi'nin Raporu ve Sonuçları **51**
2.3.4 Yeni Bir Başlangıç: Raif Paşa'nın Faaliyetleri **53**
2.4 İhtilafların Çözümü ve İmar Faaliyetlerinin Hızlanması 59
2.5 Raif Paşa'nın Raporu ve Kamuoyu 66
2.5.1 Raif Paşa'nın İddialara Verdiği Cevaplar **71**

2.5.2 Hükümet Devrede: İnşaat İle İlgili Yeni Gelişmeler 73
2.5.3 Raif Paşa'nın Azledilmesi ve Bekir Paşa'nın Atanması 75
2.5.4 Savaşa Rağmen Mescid-i Nebevî'de İmar **78**
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 82
MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN İMARINDA SON AŞAMA:
OSMANLI TUĞRASI (1858-1861) 82
3.1 Edhem Paşa'nın Görevi Devralması ve Faaliyetleri **82**
3.2 Değişmeyen Kader Meşveretler: İnşaatın Tekrar Başlaması 85
3.3 Hattat Abdullah Zühdü ve Yazıları 97
3.4 Kısmi Sonuç: Mescid-i Nebevi'de Resmi Açılış Töreni **99**
3.5 Yeni Anlaşmazlıklar ve Raşid Efendi'nin Azledilmesi 104
3.6 Mescid-i Nebevi İnşaatının Sona Ermesi **113**
SONUÇ 119
BİBLİYOGRAFYA 122
EKLER 126

ÖNSÖZ

Hemen her dinin kutsal saydığı mekanlar vardır. Bu mekanlar o dinin müminleri arasında inşa, koruma, tamir ve temizleme gibi hayati gereksinimlerinin yerine getirilmesi bakımından bir övünç ve rekabet aracı olmuştur. Bazı dini mekanlar ise birkaç din için kutsal kabul edildiğinden din müntesipleri ve devletler arasında büyük savaşlara da yol açmıştır. Bunun en bariz örneği Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan Kutsal Yerler (Kudüs) meselesinde ortaya çıkan ve İngiltere ile Fransa'nın da katıldığı Kırım Harbi'dir (1853-1856). Bazan da bu mekanlar aynı din müntesipleri arasında bile münazaalara sebep olmaktaydı.

Müslümanların nazarında da en kutsal yerler hiç şüphesiz Kuran'da da zikri geçen ve Haremeyn diye ifade edilen Mekke ve Medinedir. Bir Müslüman Devlet olması hasebiyle Osmanlı Devleti de Haremeyn'in kutsiyetine inanmakta ve oraya hizmet etmeyi bir görev bilmekteydi. Nitekim 1517 yılında Mısır'ın fethedilmesiyle Osmanlı hakimiyetine giren bu iki şehirde 400 yıl sürecek bir Türk hadimliği başlamış oluyordu. Bu yüzden Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı Sultanları kendilerine "Hadimu'l-haremeyn" denilmesinden iftihar ediyorlardı. Her yıl Hac vasıtasıyla yollanan surreler buralarda yapılan hayır eserleri ve kurulan vakıflar Osmanlı medeniyeti ve tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bugün mevcut olan Kabe dahi Osmanlı hükümdarı IV. Murat zamanında yeniden inşa edilmiştir.

Bu tezde İslam dini açısından en önemli ikinci dini yapı olan Mescid-i Nebevi ele alınmıştır. Aslında başlangıçta 1818-1861 yıllarını kapsayan Medine'deki Osmanlı imar faaliyetlerinin tamamının incelenmesi planlanmıştı. Ancak ortaya çıkan malzemenin fazlalığı karşısında sadece Mescid-i Nebevi'de zikredilen tarihler arasında yapılan imar faaliyetleri ile yetinilmiştir. 1818'de Vehhabi hareketinin itaat altına alınmasından sonra başlayan tamir ve yenileme çalışmaları kesintilerle birlikte 1861'e kadar sürmüştür.

19. Yüzyıl Arap Coğrafyası incelenirken isyanlar, iç çatışmalar, mezhep kavgaları, Batılı Devletlerin nüfuz rekabetleri, kuraklıklar ve savaşlar gibi konular araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu da ister istemez diğer konuların geri planda kalmasına neden olmaktadır. Bu tez ile arka planda kalmış önemli bir konunun incelenmesi hedeflenmiştir. Bir de Batılılaşmanın en yoğun olduğu bir dönemde bu yatırımların yapılması konuyu daha da

çekici hale getirmiştir. Yani bu anlamda Batılaşma ile birlikte dini yatırımları da hiç ihmal etmeyen hatta artıran bir devlet karşımıza çıkmaktadır. 18-19 Kasım 2011 tarihinde Sultan Abdülmecid'in ölümünün 150. Yıldönümü münasebetiyle düzenlenen uluslar arası sempozyumda Mustafa Sabri Küçükaşçı Abdülmecid'in Haremeyn hizmetleri hakkında bir tebliğ sunarak bu konuya dikkatleri çekmiştir. Ancak bu konu makale ya da bildiri ile sınırlanmayacak kadar geniş bir konudur. Bu açıdan tezimizin bir boşluğu dolduracağını ümit etmekteyiz. Giriş ve üç bölümden meydana gelen tezimizin, Birinci Bölümünde "Osmanlı Döneminde Mescid-i Nebevi: İmarı ve İdaresi", İkinci bölümde " Mescid-i Nebevi'de Büyük Genişletme Çalışmaları"; Üçüncü bölümde de "Mescid-i Nebevi'de Son Aşama: Osmanlı Tuğrası" başlıkları ele alındı.

Çalışmanın hemen tamamında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde konu ile ilgili temin ettiğimiz belgeleri kullanıldı. Bu da uzun bir zaman gerektirdi. Belgelerin tespiti, tasnifi, değerlendirilmesi ve bunların metne dökülmesinde bir takım sıkıntılar yaşandı. Zira rehberlik edecek yeterli ikinci el kaynak yoktu. Arapça literatür ise Osmanlı dönemi açısından oldukça kısırdı. Yazılan kitapların hemen hepsi Suudi imarı sırasında yapılan çalışmalara ağırlık vermekte, oysa en büyük faaliyeti yapıldığı Abdülmecid devrine kısaca temas etmektedirler. Kaynak taraması yaptığımızda konumuzla doğrudan alakalı olarak 2007 yılında Kayseri Erciyes Üniversitesinde Sabit Aydın tarafından hazırlanmış "Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler" isimli yüksek lisans tezini tespit ettik. Ancak bu tez problem çözmek bir yana akademik ve bilimsel donanımdan oldukça uzaktı. Tezde kaynakça bölümünü kalabalık göstermek için alakalı alakasız birçok kitaba müracaat edilmiş bununla da yetinilmeyerek İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hiç yazmadığı *Medine-i Münevvere Emirleri* diye bir kitap isnad edilerek hem dipnotta hem de kaynakça da gösterilmiştir. Arşiv kaynaklarına ise hiç müracaat edilmemiştir. Bilimsel bulmadığımız bu esere atıf yapmadık. Çalışmamızda yararlandığımız en önemli eser Eyüp Sabri Paşa'nın yazmış olduğu *Mir'atü'l-Haremeyn (Mir'at-ı Medine)* adlı eseridir. Bu eser birçok problemimizi halletmekle beraber bazı abartılı ifadelerden dolayı ihtiyatlı yaklaşmayı tercih ettik. İstanbul Üniversitesinde An'am Mohamed Osman Elkabashı tarafından yapılan Osmanlı Medinesi: *XVI. YY'da Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı* adlı doktora çalışması yararlandığımız bir diğer kaynak oldu. Marmara Üniversitesinde Ahmet Emin Osmanoğlu tarafından yapılmış olan "Hicaz Vilayeti'nin Teşekkülü" başlıklı yüksek lisans tezi özellikle birinci bölümde yararlandığımız bir diğer çalışma oldu. Yine bunun yanında dönemin resmi gazetesi olan

Takvim-i Vekayi gazetesi baştan aşağı taranarak konumuz ile ilgili tüm haber ve bilgileri değerlendirildi

Tez çalışmalarında yardımını ve desteğini gördüğüm birçok kişiye teşekkür etmem gerekiyor. En başta danışmanlığımı kabul ederek bu tez konusunu seçen hocam Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Her türlü sıkıntımızda yanımızda oldu. Ayrıca elindeki tüm dijital gazete, dergi ve kitapları hiç çekinmeden bana vererek yardımcı olan Yrd. Doç. Raif İvecan'a, tezi baştan sona okuyarak yol gösteren Prof. Ali Akyıldız ile Nurcan Yurdakul'a ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarıyla en başta ailem olmak üzere ve ismini sayamadığım emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Tabi çalışmamızda birçok kusur ve noksanlıklar olduğunu peşinen kabul ediyor ve bilimsel açıdan gelecek tüm eleştirileri şimdiden canı gönülden bekliyoruz.

ALİ SARI

ÖZET

Bu çalışmada genel olarak Osmanlı Devleti'nde 1818/1861 yılları arasında Medine'de bulunan ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in de medfun bulunduğu Mescid-i Nebevi'nin yeniden tamir ve inşa edilmesi incelenmiştir.

Osmanlı Devleti 19. Yüzyıl başlarında bir takım iç ve dış gailelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu karışıklıklardan birisi de III. Selim zamanında başlayıp giderek güçlenip Medine'yi de bir süre işgal eden Vehhabî hareketidir. Bu isyan hareketi sırasında Mescid-i Nebevi de kısmen zarar görmüş ve daha önceki Osmanlı Padişahlarının gönderdiği bir takım değerli mücevherler de çalınmıştı. Bu isyanın bertaraf edilmesinden sonra II. Mahmud hem Müslümanlar nezdinde kaybolan itibarını düzeltmek hem de Mescid-i Nebevi'nin hasar gören yerlerini tamir ettirmek için bir takım imar faaliyetlerine başlamıştır. Ancak bu tamir sırasında Mescid-i Nebevi'nin tamir edilmeyecek kadar harap olduğu fark edilince yeniden inşa edilmesi konusunda bir takım eğilimler olmuştur. Fakat bu sıralarda ortya çıkan Yunan İsyanı, ardından patlak veren Rus savaşı ve bu coğrafyayı da yakından ilgilendiren Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı bu çalışmaları engellemiştir.

II. Mahmud'dan sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecid zamanında tamirat yeniden başlamış ve Mescid-i Nebevi'nin büyük bir kısmı yeniden inşa edilmiştir. Yalnızca Hz. Peygamber'in kabrinin olduğu kısım tamir edilmiştir. Bu tamirat kesintilerle beraber yaklaşık 12 yıl sürmüş ve Sultan Abdülmecid'in vefat etmesinden birkaç ay sonra ancak bitirilebilmiştir.

ABSTRACT

In this work, the reparation and the reconstruction of Mescid-i Nebevi (the Holy Mosque in Madinah) during the Ottoman Empire between the years of 1818-1861 in Madinah where Muhammed, the prophet of Islam, is below ground, is generally examined.

At the beginning of the 19th century, the Ottoman Empire had to struggle with some internal and external troubles. One of these troubles was the Wahabites movement which started during the reign of Selim III and occupied Madinah for a while by gradually gaining strength. During this rebellion movement Mescid-i Nebevi was partially damaged and some of the jewelry which was sent by former Ottoman Sultans were stolen. After the elimination of this rebellion, Mahmud II started a set of reconstruction activities in order to regain his reputation, which he lost among muslims, and to repair the damaged parts of Mescid-i Nebevi. But during this reparation activities, the sounds of reconstructing Mescid-i Nebevi rised after realizing that Mescid-i Nebevi was so much damaged that it could not be repaired. But later, the emergence of Greek rebellion, the subsequent eruption of Russian war, and the rebellion of the Governor of Egypt, Mehmed Ali Pasha, which was of particular concern to this region, prevented these works.

During the reign of Sultan Abdulmecid, who succeeded to the crown after Mahmud II, the reparation was restarted and most of the parts of Mescid-i Nebevi was reconstructed. Only the place, where the tomb of prophet Muhammed is, was repaired. This reparation lasted with some interruptions for 12 years and was only completed after several months of the death of Sultan Abdulmecid.

KISALTMALAR

a.g.e. **:** Adı Geçen Eser

a.g.m. **:** Adı geçen makale

bk. **:** Bakınız

BOA **:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. **:** Cilt

DİA **:** Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed. **:** Editör

Haz. **:** Hazırlayan

Nr. **:** Numara

s. **:** Sayfa

Yay. **:** Yayınlayan

GİRİŞ

TARİH BOYUNCA MESCİD-İ NEBEVİ

Mescid-i Nebevî denilen yapı, İslam dininin en önemli üç mescidinden biri olup[1] Hz. Peygamber tarafından hicretten hemen sonra inşa edilmiştir. Hz. Peygamber arsasını satın alarak[2] inşasında bizzat çalışmıştır. Burası Hz. Peygamber'in hem evi hem de devlet işlerini gördüğü çok yönlü bir yapı idi. Binanın yan taraflarına zamanla Hz. Peygamber'in hanımları için de bazı odalar ilave edilmiştir. Zamanla Müslümanların sayısının artmasına paralel olarak Mescid-i Nebevî dar gelmeye başlamış ve Hz. Peygamber zamanında ilk genişletme yapılmıştır. Yine Hz. Peygamber zamanında kıblenin Kudüs'ten Mekke'ye dönmesiyle yeni kıble tarafında bulunan kapı kapatılarak Mescid-i Nebevî dini yapı olarak da ilk değişikliğe uğramıştır[3].

Hz. Peygamber vefat edince Mescid-i Nebevî'ye defnedilmiş ve kendisinden sonra Hz. Fatıma, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer de buraya defnedilmişlerdir. Bu andan itibaren Müslümanların nazarında bu yapının dini özelliği daha da belirgin bir hal almıştır. Böylece burası Müslümanların sürekli ziyaret ettiği bir makam olmaya başladı. İhtiyaca binaen ikinci ciddi genişletme de Hz. Ömer zamanında olmuştur. Daha sonra Hz. Osman, Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Memlukler, zamanında da birçok imar yapılmıştır.

---

[1] Bu mescidler Mescid-i Haram(Mekke),Mescid-i Aksa(Kudüs),Mescid-i Nebevi(Medine) Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami" DİA.(*Diyanet İslam Ansiklopedisi*) VII/50, Ahmet Güç, "Yeryüzünde Üç Büyük Mescid" Uludağ Üni. İlahiyat fak. Der. Say.5 s.267-274

[2] Arsanın sahibleri Sehl ve Sehil adlı iki yetim çocuktan 10 altın karşılığında alınmıştır. Bk. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn(Mi'rat-ı Medîne)* Kostantiniyye 1304, s.366, Cahid Baltacı, *İslam Medeniyetinde Cami,* Mar. Ün. İlh. Fak. Dergisi, sayı 3 s.227 İstanbul 1985.

[3] Mustafa Bozkurt- M. Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi" DİA.,XXIX/281

Mescid-i Nebevî'nin büyümesiyle idaresinde de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklik Ebniye-i Âliyenin tabiri caizse bir kurum haline gelmesidir. Yani belirli bir idare şekli, idarecisi, onun emrinde değişik vazifeler gören hizmetliler ve belirli bir bütçesi veya hazinesi olan yapıdır. Kaynaklara göre bu kurumsallaşma Hz. Ömer zamanında başlamıştır[4].

Mescid-i Nebevî Hz. Peygamber'in kabrini barındırması itibarıyla Medine şehrini Müslümanların nazarında Mekke'den en önemli ikinci şehir konumuna getirmiştir. O kadar ki İslam cemaati Mekke'den sonra Medineyi de Harem ilan etmişlerdir. Yani nasıl gayr-i Müslimlerin Mekke'ye girmesi men edilmişse aynı şekilde Medine'ye girmeleri de yasaklanmıştır. Medine'nin Harem sınırı içinde Mescid-i Nebevi ve Uhud dağının bulunduğu güneydeki Ayr bölgesinden kuzeydeki küçük Sevr'e, doğudaki Harretü Vâkım'dan batıdaki Harretülvebre'ye kadar olan 22 km. olan bir alandır.[5] Buradaki Harem Kavramı Mekke'deki Harem kavramından farklıdır. Mekke'deki Harem bölgesinde Hac ve umre ibadetinde Müslümanların uyması gereken bazı kurallar varken Medine'deki Harem bölgesi sadece gayr-i Müslimlerin girmesini yasak hale getirmiştir.

Mescid-i Nebevî'nin Osmanlı belgelerinde geçtiği tabirle "*ahâlî-yi mübârekesi*"[6] için ne ifade ettiği ve onların hayatına nasıl etki ettiği üzerinde durmakta yarar vardır. Mescid-i Nebevî'nin Medine halkına en büyük tesiri hiç şüphesiz dini hayatta olmuştur. Mescid-i Nebevi sadece dini gün ve gecelerde değil senenin her günü Medine'de dini hayatın canlı ve dopdolu yaşandığı bir mekan konumundaydı.

Mescid-i Nebevî sabah güneş doğmadan üç saat önce açılırdı. Mescidin ilk açılan kapısı Bab'ün-nisadır (kadınlar kapısı). Baş müezzin içeride bulunan ağalar tarafından içeri alınır ve güneş doğmasına bir saat kala ezanı okurdu. Daha sonra sırasıyla Şafii, Hanefi ve Malikiler namazlarını kılarlardı. Bu arada tesbih, tehlil ve dualar her safhada okunurdu[7].

Medine'de birçok mescid bulunmaktadır. Bununla birlikte eskiden beri Cuma namazları yalnızca Mescid-i Nebevî'de kılınmaktaydı[8]. Cuma namazında nöbetçi hatip Ravza-i Mutahhara'nın önünde üç ayet okuyarak minbere yönelirdi. Sabah namazlarında da

---

[4] An'am Muhammed Osman ELKABASHİ ,*Osmanlı Medinesi:XVI.YY'da Mukaddes Bir Şehrin İdari,Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Dok.Tezi,İstanbul 2006, s. 18
[5] Salim Öğüt, "*Harem*", (DİA), XVI/131
[6] BOA, Hazine-i Hassa.D 10340,
[7] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e*. s.89
[8] Evliya Çelebi, "*Seyahatname*",haz. Yücel Dağlı v.dğr. İstanbul,2005, 9. Kitap s.311

daha doğrusu burada yeni başlanan her işte Ravza'nın önünde dua ve salat okunarak bir anlamda Hz. Peygamber'den müsaade alınırdı.

Recep ayında ise Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret eden civar kasaba ve şehirlerden gelen ve adına *Recebiye Taifesi*[9] denilen bir zümre vardı. Bunlar aileleriyle birlikte kabile reisleri öncülüğünde Ravza'ya gelirler ve Recep ayını ibadetle geçirirlerdi. Miraç gecesinde de aralarından sesi güzel olana miraciyye okuturlardı. Bu ayda ibadete gelen insanlar hem bu günleri ibadetle geçiriyor hem de bir anlamda bir yılın yorgunluğunu ve stresini atıyorlardı.

Bununla birlikte Medine halkının yerleşmiş adet ve geleneklerinde de Mescid-i Nebevî'nin rolü büyüktür. Bunların başında yeni doğan çocuklara uygulanan adetlerle cenaze törenleri gelmektedir. Medine'de doğan çocuk kırkıncı gününde yıkanıp yeni elbiseler giydirilip gül suyu sürüldükten sonra akşam namazına müteakip Ravza-i Mutahhara'ya getirilir ve nöbetçi ağaya verilirdi. Nöbetçi de Hücre-i Mutahhara'da bulunan diğer görevliye çocuğu teslim ederdi. Çocuğu alan Nakib'ül-Harem yahud Müsteslimü'l-Harem salat-ü selamla "Destur Ya Rasullallah" diyerek çocuğu sanduka örtüsünün altına bırakarak üstünü örtüp beş dakika kadar beklerdi. Daha sonra çocuğu validesine teslim ederlerdi[10].

Medine'de vefat eden kadın, erkek, çocuk kim olursa olsun Mescid-i Nebevî'nin yanında bulunan Bakiu'l-Garkad (Cennetü'l-Baki) mezarlığına defnedilirdi. Hz. Peygamber zamanında kurulan bu mezarlıkta on bin sahabe medfundur[11]. Mezarlığa yakın olması hasebiyle cenaze namazları da Mescid-i Nebevî'de kılınırdı. Vefat edenlerin cennetle müjdelenmiş olduğu inancıyla ölenin arkasından feryat etmemek Medine halkı için bir övünçtü[12]. Cenaze Babü'r-Rahme kapısından mescide alınarak baş tarafı Hz. Peygamber'in kabrine çevrildikten sonra biraz dua edilir ve daha sonra Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin önüne getirilirdi. Cenaze eğer namaz vakitlerinden birine denk gelirse önce vakit namazı daha sonra da cenaze namazı kılınırdı. Cenaze birden fazla ise hepsi kadın veya erkekse tek namaz, karışık ise ayrı ayrı namaz kılınırdı. Namazdan sonra da cenaze sahiplerine baş sağlığı dilenirdi. Cenaze Mescid-i Nebevî'nin Bab-ı Cibril kapısından çıkarılarak Cennet'ül-Bakiye götürülürdü.

---

[9] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.103
[10] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.54
[11] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.966
[12] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.55

Medineli için doğduğu anda ilk ziyaret ettiği mekan olan Mescid-i Nebevî vefatında da ziyaret ettiği bir mekan oluyordu. Yani Medine'li için dünya hayatı bir anlamda Mescid-i Nebevi'de başlayıp burada bitiyordu. Medinelilerin bir diğer âdeti ise senede bir defa Mescid-i Nebevî'ye buğday takdim etmeleridir. Bu adet Hz. Peygamber'in sağlığında toplanan buğdayların Medine'de yaşayan fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtmasından mülhem bir gelenektir. Zilkade'nin on yedinci gecesi herkes imkanına göre bir miktar buğdayı kese ile getirip Hücre-i Şerife'de bulunan vazifeliye verirdi. Bu sayede hem ürünün bereketleneceğine hem de gelecek seneye borçsuz çıkılacağına inanılırdı[13].

Mescid-i Nebevî'nin İslam dini ve medeniyetindeki önemi dolayısıyla Arap coğrafyasında kurulan Müslüman devletler Mekke ile birlikte Medine'ye de hakim olmak istemişlerdir. Buradaki hakimiyet hükmetmekten ziyade hizmet etmeyi amaçlıyordu. Medine halkının biat ettiği hükümdar meşruiyet konusunda önemli bir mesafe kat etmiş oluyordu. Bunun yanında Mescid-i Nebevi bazen siyasi anlaşmazlıkların merkezinde de yer alabiliyordu. Örneğin 17 Mayıs 786 tarihinde Hz. Ali taraftarlarıyla muhalifleri arasında bazı çatışmalar Mescid-i Nebevî'de meydana gelmişti[14]. Ancak Hz. Ömer devrinden itibaren Medine tarih boyunca bir siyasi merkez olmamıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in kabrini bünyesinde bulundurması hasebiyle dini önemini hiç kaybetmemiştir.

Haremeyn'in hizmetinde bulunma arzu ve isteği diğer İslam Devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de önemli bir yer oluşturuyordu. Bu ehemmiyeti Haremeyn'in Osmanlı idaresine girmesini sağlayan Yavuz Sultan Selim'e atfedilen bir menkıbe ile anlatmakta yarar vardır. Menkıbeye göre Yavuz Sultan Selim şehzadeliği zamanında uzun yolculuklar sonucunda tebdil-i kıyafet Mescid-i Nebevî'yi ziyaret ederek Ravza-i Mutahhara'nın örtüsünden tutarak şöyle niyaz etmiştir:

Aşk ola Ya Rasulullah. Ya Rasulullah namus-ı Muhammedi diye cihana bir nam koydun. Bu ne namustur ki Mısır Çerkezleri keferesi elinde böyle yatmak namus mudur. Seninle ahd u misakımız bu pazarlık üzere olsun ki Mısır fethini bana müyesser eyle, Mısır'ı sana vakf edip kiler edeyim, ümmetlerine her sene kisve ve surre ve atiyyeler edeyim Ya Rasulululllah[15]

Feridun Emecan bu menkıbeyi Evliya Çelebi'den nakletmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Medine'ye gidip gitmediği meçhul ise de Mısır'ın fethinden sonra Mısır'ı

[13] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.46
[14] Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke Medine Tarihi,* İstanbul 2007 s.72
[15] Feridun M. Emecan, *Yavuz Sultan Selim,* İstanbul 2010, s. 378

Medine'nin kileri haline getirdiğini söylemek abartı olmasa gerek. Osmanlı Devlet kademesinde Medine'ye olan ilgi buraların Osmanlı hakimiyetinden çıkmasına kadar devam etmiştir. Mescid-i Nebevî'ye yapılan yatırımların yanı sıra Hicaz Demiryolu'nun Medine'ye kadar uzatılması buraya olan ilginin bir başka göstergesidir.

Hiç şüphesiz Medine'ye olan ilgi sadece devlet kademesinde değil Müslüman halk arasında da önemli yer tutuyordu. Örneğin Hac ibadetinin farzları arasında Medine'ye gitmek yoktur. Fakat farz olmamasına rağmen Hac farizası için bu bölgeye giden tüm Müslümanlar Medine'yi de ziyaret etmektedirler. Bu da halkın Mescid-i Nebevi daha doğrusu Rasulullaha olan ilgilerinin göstergesidir. Bunun bir diğer göstergesi de imparatorluğun hemen her tarafında varlığına rastladığımız Haremeyn vakıflarıdır. Bu vakıfların önemli bir kısmının geliri Medine'ye gitmekteydi.

Medine, Mescid-i Nebevî Türk Edebiyatında da önemli bir yer tutmaktadır. Bunların başında Evliya Çelebi gelmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Medine'den ve Mescid-i Nebevî'den ayrıntılı olarak bahseder. Evliya Çelebi kendi zamanında Mescid-i Nebevî'nin iç kısmının 690, dış kısmının ise 1000 adım olduğunu ifade eder[16]. Bunun yanında XVII. Asır yazarlarından Nabi'nin yazdığı Tuhfetü'l-Haremeyn adlı eseri de bu alanda yazılan bir diğer önemli seyahat kitabıdır.

Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar devam etmiş ve Mescid-i Nebevî'yi ziyaret eden pek çok seyyah, edip ve bilgin çeşitli eserler vermişlerdir. Ancak bu eserler daha çok ziyaretçilerin kişisel deneyimlerini, ziyaret adabını ve kısaca Mescid-i Nebevî'nin kutsal vasfını anlatmaktadırlar. Genişletme ve imar faaliyetlerinden yeterince söz etmemektedirler.

[16] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı,* Haz. Asiye Yılmaz Yıldırım, Zeynep Süslü Berktaş, İstanbul 2010, s. 594

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE MESCİD-İ NEBEVÎ:

İMARI VE İDARESİ (1517-1839)

1. Ebniye-i Âliye'nin Tanımı ve İdaresi

Ebniye-i Âliye, 19. Yüzyıl Osmanlı belgelerinde daha çok Medine'deki dini mekânlar için kullanılan bir tabirdir. Ancak ağırlıklı olarak Mescid-i Nebevî için kullanılagelmiştir. Bununla birlikte Mescid-i Nebevî belgelerde değişik isim ve ünvanlarla da zikredilmiştir. Bunların başlıcaları: "Harem-i Melaik-hadem"[17], "Harem-i Şerif-i Hz. Nebevi Ebniye-i Âliyesi"[18], "Harem-i Şerif[19]", "Harem-i Şerif-i Hz. Risaletpenahi"[20], "Harem-i Şerif-i Saadet-Redif-i Hz. Nebevî ebniye-i mübarekesi"[21] "Emkine-i münife-i felek fersa ebniyesi"[22], "Medine-i Münevvere canib-i saadet"[23], "Medine-i Münevvere Nevverallahü Teale ile yevmi'l-ahire harem-i şerifidir"[24]. Bazı belgelerde anlam karışıklığını önlemek için Medine-i Münevvere'de olan Harem-i Şerif[25] kullanıldığı da görülmektedir.

[17] BOA, İ.DH 473/31763
[18] BOA, A.MKT.UM 405/97
[19] BOA, A.MKT.UM 60/67
[20] BOA, A.AMD 33/19
[21] BOA, İ.DH 438/28952
[22] BOA, HAT 554/27449
[23] HAT, 564/27639
[24] HAT, 542/26795
[25] BOA, İ.MVL 250/9187

Bu çalışmada belgelerde hangi şekli ile geçerse geçsin, birlik sağlama adına Mescid-i Nebevî tanımı kullanılmıştır.

Mescid-i Nebevî, gerek Hz. Peygamber gerekse dört halife devrinde dini ve siyasi bir merkez konumunda idi. Burada namazları bizzat Hz. Peygamber kıldırıyordu. Kendisinden sonra devlet başkanı olan halifeler de burada namaz kıldırmayı sürdürdüler. İslam coğrafyasının genişleyip yeni kurumlar meydana gelince devlet işleri bu yeni kurumlardan biri olan divanda görülmeye başlanmıştır. Müslim ve gayri Müslim elçiler de başka yerde ağırlanmışlardır. Bunun bir sebebi de dünyevi ve siyasi işlerin Hz. Peygamber'in kabrinde görüşülerek, olabilecek tartışmalarla onun ruhaniyatına saygısızlık etmeme kaygısı olması muhtemeldir.

Diğer taraftan Hz. Ali'nin hilafet merkezini Kufe'ye taşımasından sonra artık burada halifenin namaz kıldırma geleneği ortadan kalkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere, Hz. Ali Medine'ye Sehl Bin Huneyf'i[26] İmam ve Vali olarak atamıştır. Huneyf hem Medine'nin hem de Mescid-i Nebevî'nin idaresinden sorumlu idi. Böylece Ebniye-i Âliye'nin kurumlaşma tarihi başlamıştır. Hilafet merkezleri Şam olan Emeviler'den itibaren Mescid-i Nebevî'ye özel olarak imamlar atanmaya başlanmıştır[27]. Eyyubilerden itibaren ise Medine için Şeyhülharemlik müessesesi meydana getirilmiştir[28]. Aynı sistem Osmanlılara kadar devam etmiş ve Osmanlılar tarafından da tevarüs edilmiştir. Buna göre, Osmanlılar zamanında Medine'nin Mescid-i Nebvevî'yi merkeze alan idaresindeki görevliler aşağıda verilmiştir.

1.1 Şeyhülharemlik Kurumu

Medine Şeyhülharemi ya da Osmanlıca belgelerde geçtiği şekliyle Şeyh-ül-Harem-i Hz. Nebevî padişah tarafından bizzat atanırdı. Kendisine paşalık ve vezaret rütbesi verilirdi[29]. Bazı belgelerde bu vükela olarak geçerdi[30]. 19. Yüzyılda, nişan olarak da birinci rütbeden Mecidiye nişanı ita olunurdu[31]. Maaşı 35-50 bin, harcırahı da 200-300 bin kuruş[32]

[26] Ünal Kılıç, "Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik" Konya 2004, s.209. Küçükaşçı Sehl'in Hz.Ali tarafından vekil bırakıldığının tartışmalı olduğunu belirtir. Buradan Hz. Ali'nin Kufe'ye geçici olarak gittiği ancak şartlar gereği orada kaldığı anlaşılmaktadır. M. Sabri Küçükaşçı, "Cahiliye'den Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn", İstanbul 2003, s.276
[27] Mustafa Bozkurt- M. Sabri Küçükaşçı, "*Mescid-i Nebevî*" DİA.,XXIX/281.
[28] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "*Şeyhülharem*", DİA, XXXIX/90
[29] BOA, A. MKT UM 197/66
[30] BOA, A. AMD 34/18
[31] BOA, A. DVN 146/91, A. AMD 34/18

arasında değişmekte idi. Bu maaş değişikliği Şeyhülharem'in ailesinin büyüklüğüne göre değişebiliyordu. Örneğin 1850 yılında Şeyhülharem Davut Paşa'nın ailesi kalabalık olmadığı gerekçesiyle maaşının bir kısmı bir önceki Şeyhülharem'in ma'zûliyyet maaşına eklenmiştir[33]. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat fermanının ilanından sonra eyaletlerde ve hiyerarşi de olan değişiklik burada da göze çarpmaktadır. Osmanlı klasik çağında Medine'ye yazılan hükümlerde önce kadı zikredilirken[34] bahsettiğimiz dönemde yani Tanzimat çağında önce Şeyhülharem zikredilmektedir.[35] Mısır veya Cidde valilerine yazılan yazılarda önce Cidde veya Mısır valisi sonra Şeyh'ül-Harem zikrediliyordu.[36] Nezaretlere yazılan yazılarda ise önce Şeyhülharem sonra ilgili nezaretin adı yazılmaktaydı[37]. Bu hiyerarşide ebniye memuru ile Şeyhülharem'in konumları farklılık arz ediyordu. Bazı belgelerde önce ebniye memuru zikredilirken[38] bazı belgelerde önce Şeyhülharem zikredilmektedir[39]. Her halükarda ebniye memuru hiyerarşide Şeyhülharem'in altında idi.

Şeyhülharem'in sorumluluk alanı Mescid-i Nebevî'nin tamamı idi. Mescidin temizlenmesi, korunması, burada çalışanların görevlerinin belirlenmesi, hac zamanında gerekli tedbirleri alarak haccın en iyi şekilde tamamlanması, Mescid-i Nebevî ile ilgili gelişmelerden merkezin haberdar edilmesi görevleri arasındaydı. Şeyhülharem bu işleri emrinde bulunan 100'den fazla çalışanı ile yapmaktaydı.[40] Eyüp Sabri Paşa eserinde bunların sayısını ayrıntılı olarak vermiştir[41].

Şeyhülharem Osmanlı sultanlarının Haremeyn'deki temsilcileri olduğundan görevleri önem arz etmekteydi. Görevlerinde yapacakları bir atalet Medine halkının ve hacca gelen Müslümanların gözünde padişahı küçük düşüreceğinden atamalarda özen gösterilmiştir. Yapacakları işleri merkeze sormalarına gerek olmadığı ancak işlerinde Medine'nin ileri gelenleriyle meşveret etmesi sürekli tavsiye edilmiştir. Mescid-i Nebevî ile ilgili gerek merkezde gerekse Medine'de alınan kararlar Şeyhülharem'in onayından sonra

---

[32] Ahmed Emin Osmanoğlu, *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü(1841-1864)* İstanbul 2004 (Marmara Ün.Türkiyat Araştırmaları Enst. Yüksek Lisans Tezi) s.89
[33] BOA, İ.DH 212/12392
[34] Kabaşhi, *a.g.e.* s.85
[35] BOA, İ.DH, 471/31581
[36] BOA, A.MKT. MVL, 67/100
[37] BOA, A. MKT.MHM 218/7
[38] BOA, A.MKT.MVL 58/59
[39] BOA. A.MKT.UM 365/60
[40] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e*, s.90
[41] Sabri Paşa, a.g.e. ,s.90

yürürlüğe konuluyordu[42]. İleri de göreceğimiz gibi özellikle tamirat işlerinde bu hususa çok dikkat edilmiştir.

Nâib-ül-Harem: Nâibülharem adından da anlaşılacağı üzere Şeyhülharem'in vekili idi. Şeyhülharem'e işlerinde yardımcı oluyor ve şeyh Medine dışına çıktığında görevine onun yerine vekalet ediyordu. Kendisine 3000 kuruş maaş veriliyordu.[43] Şeyhülharem vefat ettiğinde veya görevinden alındığında yeni Şeyhülharem göreve başlayana kadar Naibülharem bu vazifeye nezaret etmekte idi[44]. Ancak 1277/1861 tarihinde Naibülharem vefat ettiğinde bu mevkinin *bî-luzûm olduğu*[45]" eğer işlerde bir aksama olursa yeni memur atanmaması bu hizmetin Medine müdürü uhdesine verilmesi ve bu görevin senelik masrafı olan 5776 kuruşun da müdüre verilmesi zikredilmiştir. Ancak bunun uygulamaya konulup konulmadığı hakkında bir malumat yoktur.

İmam: Mescid-i Nebevi'nin dini görevliler bakımından en önemli kişisi imamdı. Mescid-i Nebevi'nin ilk imamının Hz. Peygamber olduğu düşünülürse buraya atanacak imamların dini ilimlerde ihtisas sahibi olması, peygamberin sünnetine tam riayet etmesi, çıkabilecek bidatları önleyici özelliğinin bulunması göz önünde tutulurdu. Geç tarihlerden itibaren dört ayrı mezhebin de imamı vardı ve Mescid-i Nebevî'de dört mezhep imamı da namaz kıldırıyordu. Osmanlı idaresinde yatsı namazı hariç tüm namazları önce Şafiler daha sonra Hanefiler, yatsı namazını ise önce Hanefiler sonra Şafiler kılıyordu. Kanuni'den itibaren her mezhebe birer mihrab ayrılmaya başlanmıştır. Buna göre Mihrab-ı Nebevî'de Şafiler, Mihrab-ı Süleymani'de Hanefiler namaz kılıyordu. Malikiler ise Mihrab-ı Osmanî'de namaz kılıyorlardı[46]. Cemaat çok olup Hanefi imamı Mihrab-ı Osmanî'de namaz kılarsa Maliki ve Şafi imamları nöbetleşe olarak Mihrab-ı Nebevî'de namaz kılarlardı. Ancak Vehhabilerin Medine'yi istilasından sonra Hanbeliler Şafi ve Hanefilerin önüne geçmiştir[47]. Vehhabiler'in bir süre sonra bertaraf edilmesinden sonra namazlar adet-i kadim üzere kılınmaya devam etmiş ve merkezi otorite bu konu üzerine bilhassa dikkat çekmiştir[48].

Mescid-i Nebevî'deki imam sayısı zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bunun başlıca sebebi burasının yapıldığı andan itibaren sürekli olarak büyütülmesidir. Zaman içinde mezheplerin ortaya çıkması da bir diğer nedendi. Şiîlik dahil hem tüm mezhep

[42] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şeyhülharem", DİA, XXXIX, 90
[43] BOA, İ.DH 31581/5
[44] BOA, A.MKT.UM 282/29
[45] BOA, İ.DH. 31581/2
[46] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.95
[47] BOA, HH 558/27523
[48] BOA, HH 558/27523

mensuplarından önemli bir kısmını bünyesinde tutan Osmanlı Devleti Müslüman tebasının gönlünü hoş tutmak için Şiîlik hariç bu farklılıklara göz yummuştur.

Eyüp Sabri Paşa eserinde, 19. yüzyılda Mescid-i Nebevî'de 25 Hanefi, 12 Şafi imam olduğunu bununla birlikte 1 Maliki, 1 Hanbeli hatibin olduğunu ve diğer mezhep hatipleriyle beraber bunlarında imamlık vazifesi olduğunu belirtir[49]. Müellif Cuma namazını ve mübarek gün ve gecelerdeki faaliyetleri teferruatıyla anlatırken Cuma ve bayram namazlarını hangi mezhep imamının kıldırdığından bahsetmemiştir. Ancak Hanefi mezhep imamının kıldırması çok muhtemeldir.

Müezzin: İmamlardan sonra müezzinler dini görevli olarak ikinci önemli mevkide bulunuyorlardı. Bunların sayısında da zaman içinde artmıştır. Örneğin 1590 yılında 20 müezzin görev yaparken[50] Eyüp Sabri Paşa zamanında bu sayı 35'tir[51]. Bunun da en önemli sebebi zaman içerisinde minare sayısının artması ve Mescid-i Nebevî'nin genişlemesidir. 1590 yılında mescidin 4 minaresi varken bu sayı Abdülmecid'in genişletmesiyle 7'ye çıkmıştır. Her minareden ezan okunması ve mescitte imamın tekbirlerinin müezzinler tarafından cemaate yüksek sesle tekrarlanması müezzinlerin vazifesiydi. Müezzinlerin sesinin gür ve güzel olmasına dikkat edilirdi. Hem ezanı hem de Kur'an-ı Kerim'i düzgün okumaları kendilerinde aranan şartlardandı. Mevlid-i Nebevî'de ve diğer dini günlerde Mevlid-i Şerif ve naat okumaları vazifeleri bir diğer görevleriydi. Mescid-i Nebevî'nin minarelerinde akşam vakti hariç uzun süre kalıp ezandan önce tehlil, tekbir, naat gibi bir takım dini kasideler okurlardı. Müezzinlerin mescit içinde kendilerine has mahfil denilen bölümleri vardı. Burada baş müezzin bulunurdu. Bu mahfil müezzinin imamın sesini duyabilmesi için mihraba yakın bir yere inşa edilmişti. Diğer müezzinler de mescidin belli başlı yerlerine dağılarak imamın tekbirlerini tekrar ederek namazın aksamadan kılınmasında önemli bir vazife görüyorlardı.

Mescid-i Nebevî'de imam tayininde mezhepler önemli iken, daha doğrusu kaynaklarda imamların hangi mezhepten olduğu zikredilirken müezzinlerin mensup oldukları mezheplere pek değinilmemiştir.

Hatip: Mescid-i Nebevî'de dini vazifelilerden biri de hatiplerdi. Bunlar cemaate fıkıh, tefsir, hadis, akaid, ahlak v.s. gibi dinin ilim ve amel yönünü cemaate anlatmakla görevliydiler. Dinin doğru yaşanması doğru bilgiden geçtiği düşünülürse hatiplerin

[49] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.90
[50] Kabaşhi, *a.g.e.* s.94
[51] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.90

fonksiyonu daha iyi anlaşılır. Peygamber şehrinde ve mescidinde çıkabilecek bir bidanın olumsuz etkisi sair yerlere göre daha fazla olacaktır. Buradan hareketle tefsir, hadis, fıkıh, konularını çok iyi bilen, yaşayan ve hitabeti sağlam olan kişiler burada vazifelendirilirlerdi.

Eyüp Sabri Paşa imamet görevi de olan hatiplerin sayısını 46 olarak vermektedir[52]. Dolayısıyla imamet ve vaiz görevinin bir kişide birleştiği vakidir. Cuma namazında kimin hutbe vereceği nöbetle belirlenirdi. Kendisine ait bir mahal bulunan hatip efendinin hutbe vermesi bir düzen içerisinde idi. Görevli hatip Ravza-i Mutahhara'nın önüne gelerek üç ayet okuyup hutbe için bir anlamda Hz. Peygamber'den müsaade alırdı. Hatip'in minbere gittiği sırada görevli hademe minberin önündeki perdeyi açardı. Bu sırada müezzinlerde salat ü selam getirirlerdi. Bayram namazlarında ve diğer dini gün ve gecelerde de hatipler cemaate hutbe verirlerdi. İmam, müezzin ve hatiplerin bir anlamda yedeği olan mürahik[53] adı verilen ve yaş ortalaması düşük olan bir sınıf bulunuyordu. Bunlar bahsettiğimiz grubun nezaretinde bulunuyor ve çekirdekten yetişiyorlardı. Bunların gelecekte dini vazife almaları teamül haline gelmişti. Sayıları ise 31'di[54].

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti Mescid-i Nebevi'de görev alacak dini görevliler konusunda oldukça ihtiyatlı, seçici ve cömert davranmıştır. Şunu belirtmekte yarar vardır. Burada görev alan dini vazifeliler sadece bu üç zümre değildi. Bunlar dışında her gün Kur'an'ın tamamını veya bir bölümünü okuyan hafızlar, talebe okutan hocalar ve şifa-i şerifle salavatı şerif okuyan görevliler vardı. Bir de mükibb adında görevli vardır. Eyüp Sabri paşa bu kişinin görevinden bahsetmemektedir. Osmanoğlu *Lexion* sözlüğünden hareketle boyun eğerek ibadet yapan kişi olarak zikreder[55]. Ayrıca Osmanoğlu kelimeyi mikeb olarak transkript etmiştir. Ancak kelimenin okunuşu mükibb'dir. Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmanî'de bu kelimeyi *müsâlaha mükâlemâtı*[56] olarak açıklamaktadır. Bir de merki denilen bir görevli vardır. 1263/1847 tarihli bir belge de *eimme-i kirâmdan merki-i hutebâ*[57] ifadesi vardır. Redhouse bu kelimeyi meftun olma olarak açıklar.[58] Aynı belgede mülazımlıktan sayılmadığı zikredilmektedir. Buradan bu vazifelinin imamlar ve diğer dini vazifeliler arasında koordinasyonu sağlayan bir kişi olması muhtemeldir.

---

[52] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.90
[53] Osmanoğlu, *a.g.e.* 110, Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* ,91
[54] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.91
[55] Osmanoğlu, *a.g.e.* 110
[56] Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, haz. Recep Toparlı Ankara 2000, s.747, Develioğlu ve Ş. Sami gayretle çalışan diye açıklamaktadırlar. Bk. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* 21. Baskı İstanbul 2004 s. 717, Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, Dersaadet 1317 s. 1395
[57] BOA, İ.DH 7352
[58] *Redhouse,* s.1814

1.2 Mescid-i Nebevî'de Hizmetliler

Mescid-i Nebevî'nin bina olarak bir takım ihtiyaçları vardı. Bunların başlıcaları bakım, onarım, temizlik ve güvenlik olarak zikredilebilir. Burada çalışanların sayısı ve özelliği de zaman içinde değişmiştir. Bazı meslek guruplarının önemi zaman içinde azalırken bazılarının önemi artmıştır. Bununla birlikte yeni birtakım meslekler ve görevliler de ihsas edilmiştir. Burada görev alacaklar özenle seçilmiş, isimleri defterlere kaydedilmiş ve hangi vazifeleri nasıl yapacakları kesin olarak belirlenmiştir. Her meslek gurubundan sorumlu kimseler bulunup bunlar işlerin aksamadan yürümesi için sürekli teyakkuz halinde bulunuyorlardı.

Ağalar: Mescid-i Nebevî'deki ağa[59] sayısı zaman içinde değişiklik göstermiştir. Eyüp Sabri Paşa zamanında ağa sayısı 50[60] iken Eyüp Sabri Paşa'dan sonra eserini kaleme alan Hasan Tahsin zamanında bu sayı 80'dir.[61]

Ağalar hademe gurubundan sayılmakta idi. Bu ağalar temel olarak iki sınıftan meydana gelmekte idi. Bir sınıf Battalin diğer ismiyle Acemi iken diğer sınıf Habezi idi. Ağa sayısı 50'ye indirilmeden önce Habeziler'den biri vefat ederse yerine Battal'dan biri seçilirdi. Habeziler'in görev dağılımı şu şekilde idi: 4 zabit, 1 Naibü'l-harem, 1 mütesellimü'l-harem, 1, hazinedarü'lharem, 1 nakib'ül harem ve 16 Bevvab. Bunlar doğrudan Şeyh'ül-harem'e bağlı bulunuyorlardı[62]. Nefer sayısı 50'ye inince dağılım şu şekilde olmuştur.1 Mütesellim, 1 Nakib'ül ağa, 12 Bevvab, 19 Habezi, 14 Battal ve 3 mülazım olmuştur.

Ağaların vazifesi Ravza-i Mutahhara'yı muhafaza etmekti. Kabr-i Şerif'in önünde dörderli gruplar halinde nöbet tutarlardı. Gündüz nöbet tutanların Mescid'e gelenlerin herhangi bir taşkınlık veya çaput bağlama gibi şer'i şerife muhalif hareket etmelerini önleme gibi vazifeleri de vardı. Bu dört nöbetçi dışında Battal ve Habezi'lerden 25 nöbetçi de mescidin her tarafında nöbet tutmakta idiler. Harem'i Şerif'teki nöbet gece de devam

[59] Ağa kelimesi birçok anlamda kullanılmaktadır. Reis, efendi, amir gibi manaları vardır. Görev ve vasıflarına göre ak ağa, hadım ağa, harem ağası, iç ağa gibi birçok kullanımı vardır. Bir diğer tanımı da "okuyup yazmak bilmeyenlere efendi yerine şeref ünvanıdır". Şemsettin Sami, *a.g.e*, s. 38. Ayrıca Vefik Paşa, *a.g.e.*, s.7

[60] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.94

[61] Hasan Tahsin, "Tayyibet'ül Ezkar" İstanbul 1316, s.13

[62] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.76

etmekte idi. Burada 24 saat görev yaptıkları için kandilleri yakma ve söndürme görevleri de vardı. Kimin hangi kandili yakıp söndüreceği kesin kurallarla belirlenmişti. Kandilleri yakıp söndürenler sened beleys ve mekkade[63] olarak isimlendirilir. Eyüp Sabri Paşa kendi döneminde kandil sayısını 1791[64] olarak verir. Bu da bir ağaya yaklaşık 35 kandil düştüğünü gösterir. Ancak buradaki kandillerin hepsi sadece bayramlarda ve dini gecelerde yakılırdı.

Burada görüldüğü üzere Mescid-i Nebevî'de en küçük işler için dahi görevliler istihdam edilmiştir. Ayrıca her görevliyi denetleyen bir hiyerarşik bir yapının olduğu da görülmektedir. Ancak bu hiyerarşik ve bürokratik yapı işleri atalete uğratmamış aksine Peygamber Mescidine hizmet etme fırsatını ele geçirmiş olan insanların bunu en iyi şekilde muhafaza etme ve burada istihdam olma düşüncesi hemen tüm olumsuzluklara kendiliğinden sed çekmiştir. Halifelik kurumunun bizzat ilgilendiği ve her yıl kendi tahsisatından yüksek miktarlarda para yolladığı bir yerden ayrılmak veya işten çıkarılmak bir daha belki ömür boyu ele geçmeyecek bir fırsattır. Burada çalışanlar şüphesiz bunun farkındaydılar.

1.3 Diğer Görevliler

Mescid-i Nebevî'de pek çok kişinin çalıştığını yukarıda belirttik. Bunun birçok sebebi vardır. En başta merkezi otorite bir anlamda dini meşruiyetini sağlamak için gösteriş ve masraftan kaçınmamıştır. Bir diğer sebep Medine halkı için Mescid-i Nebevî önemli bir istihdam merkezi konumunda bulunuyordu. Bin çalışan demek aynı zamanda bin ailenin geçimi demektir. Osmanlı Devleti Medine halkını burada çalıştırarak şehirdeki dini hayatı sürekli canlı tutmuştur. Halk bu sayede hem ibadetlerini yapıyor hem de geçimlerini sağlıyorlardı.

Bevvablar: Bunlar kapıcı demektir. Mescid'-i Nebevî'nin her kapısında iki görevli bulunurdu. Ayrıca bir bevvabda Hz. Peygamber'in kabrinde bulunan parmaklıkta görevli idi. Toplam bevvab sayısı 11[65] idi. Bunlar Mescide giriş çıkışa nezaret ederler ve kapıların açılıp kapanmasından sorumluydular. Sabah namazından 3 saat önce baş müezzin Babü'n-nisa önüne gelip kelime-i tevhidi söyleyince görevli içerden kapıyı açardı. Yatsı namazı kılındıktan sonra da herkes Mescidden çıkarılarak kapılar kapatılırdı. Tabi burada içeride görevlilerden başka kimsenin kalmamasına çok dikkat edilirdi. Tekbir ve tevhidlerle mescidin her tarafı dolaşılır eğer içeride birisi varsa yine tekbirle cevap verirdi.

---

[63] Osmanoğlu, *a.g.e.* 104
[64] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.69
[65] Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. s.92

Kennas: Bu görevliler adından da anlaşılacağı üzere Harem'i Şerifi süpürmekle görevliydiler. Bunların sayısı da 51'di. Bunlardan 1'i şeyh 1'i nakibdi. 1 kennas da mermerleri süpürmekle görevli idi[66]. Bu vazifeliler namaz vakitleri dışında mescidi hemen her gün belirli aralıklarla süpürürlerdi. Harem'de olabilecek çöpleri de toplarlardı.

Sakayan: Harem'i Şerif'te su işlerine bakan görevliler sınıfı vardı. Eyüp Sabri Paşa eserinde bunu ikiye bölmektedir. İlk gurubu *sakayan-ı harem-i şerif*[67] olarak ifade eder ve sayısını biri şeyh olmak üzere 10 olarak verir. Diğer gurubu ise *huddâmeyn-i harem-i şerif*[68]başlığı altında saki ve ab-keş-i bağçe-i harem'i şerif olarak nakleder ve sayılarını da 2 olarak bildirir. Harem'i Saadet'te de 7 adet sucu vardır. Bunların bazıları kapıların yanında, bazıları da sebillerin olduğu yerlerde görev yapıyorlardı. Özellikle hac mevsiminde su ihtiyacının artması ve buna paralel olarak bazı sıkıntıların yaşanması idarecileri yeni arayışlara itmiştir. Bu amaçla Medine'ye birçok yerden su getirme projeleri düşünülmüş ve bazıları hayata geçirilmiştir. Yeni yapılan ve eskiden beri var olan sebillerden su kullanımında herhangi bir aksaklık ve izdiham yaşanmaması için sakalar azami gayret göstermekteydiler.

Ferraş: Bu gurup 628 kişi ile Mescid-i Nebevî'nin en kalabalık sınıfını teşkil ediyordu. Bunların birden fazla görevi vardı. Bu görevlerin başında halıların serilmesi[69], perdelerin takılması, kandil ve mumların yakılması gelmektedir. Ferraşlar genelde Medine halkından seçilmekte idi. Ferraşlardan herhangi biri vefat ederse halktan biri hemen merkeze yazı yazarak bu göreve talip oluyordu[70]. En küçük görevlinin dahi merkezden atanması ve padişahın bilgisi dahilinde olması devletin buraya olan ilgisinin canlı olduğunun en büyük delilidir. Ferraşlık hizmeti Mescid-i Nebevî'ye hizmet etmek isteyenlerin bu isteğini yerine getirdiği bir araç durumunda idi. Ferraşlık hizmetine biçilen kıymet miktarınca kişiler buraya ücret ödüyordu[71]. Bu maksatla ferraşlık hizmeti için yirmi dört kıratlık[72] bir miktar tayin edildi. Gerek çalışanları gerekse ücret ödemek isteyenlerin bu isteğini yerine getirmek

---

[66] Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. s.93
[67] Eyüp Sabri Paşa, a.g.e. s.93
[68] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.93
[69] Mescid'i Nebevi'nin halıları kısa yıl aralıkları ile yenilenmekte idi. Yine buranın halısı Uşak'ın Gördes kazasında üretilirdi. Örneğin 1270/1853 yılında buradan her zirağı 26 kuruştan 750(405 metre) zirağ halı 19500 kuruşa satın alınmıştır. BOA, İ.MVL 291/11696.
[70]"… Ravza-i Mutahhara-i Hz. Resûl-i Ekrem'de rub-ı kîrât-ı şerîfe hidmet-i celîleye nâil ve şeref-yâb olan El-hâc Hüseyin bin Abdullah fevt olup hidmet-i nazîfesi hâlî kalmağla murâdım Âliyelerinden mercûdur ki müteveffa-yı merkumun mahlulünden ferâşet-i şerîfe-i mezkûru bu kullarına inâyet buyrulmak bâbında…" BOA, EV.HMH. MDMN, 6/14
[71] Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 107
[72] Şer'îsi, orta büyüklükte beş arpa ağırlığında olan ve kuyumcular arasında kullanılan miskalin yirmi dörtte biri kadar bir ağırlık ölçüsü. Develioğlu *a.g.e.*, s.516

için yüz yirmi dört ferraşiyet oluşturuldu. Bunun yirmi dört kıratı padişaha, on iki kıratı Mekke eşrafına, kalanı da ilgili kimselere dağıtılmaktaydı[73].

Muvakkit: Bu görevli namaz vakitlerini ayarlıyordu. Mescid-i Nebevî'de vaktin doğru ayarlanması için II. Mahmud'dan itibaren buraya saat gönderilmeye başlanmıştır. Abdülmecid'ten sonra da belirli aralıklarla saat gönderilmiştir. Gönderilen saatin çalar saat yani tokmaklı olmamasına özellikle dikkat edilirdi[74].

Bunlar dışında Mescid-i Nebevî'de ihtiyaç duyulabilecek meslek gurubundan kişilerde burada hazır bulunuyorlardı. Herhangi bir ihtiyaç meydana geldiğinde veya Mescidin bir kısmında esnaf ve usta sınıfından birisini gerektirecek aksaklık vuku bulduğunda bunun derhal bertaraf edilmesi için teyakkuz halinde bekliyorlardı. Bunlar demirci, şeyyad(sıvacı), kuyumcu, terzi, mühendis, neccar(marangoz) ve haremin güzel kokmasından sorumlu olan buhurdancılardan meydana geliyordu. Mücellit ve nakkaşlar da burada istihdam edilmekteydi. Burada akla Mescid-i Nebevî'de kadın görevli olup olmadığı sorusu gelmektedir. Kaynaklarda bu konu zikredilmemiştir. Ancak en azından Hac ibadeti sırasında kadınların Mescid'e giriş çıkışlarına nezaret ve onlara rehberlik eden kadın görevlilerin bulunması da muhtemeldir.

1.4 Hazine-i Nebevi

Mescid-i Nebevî'nin gelirleri vakıflardan ve ülkenin değişik yerlerinden gönderilen yardımlardan meydana gelen bir hazinesi vardı. İstanbul'dan ve diğer yerlerden gelecek para Evkaf Nezaretinde toplanıp Surre[75] ile birlikte yollanıyordu. Osmanlı klasik çağında toplanan paralar sarayda *Haremeyn Dolabı* denilen özel dolapta muhafaza ediliyor ve ancak padişahın iradesi ile oradan alınıyordu[76]. Bu paralarla Mescid-i Nebevî'nin hem ihtiyaçları karşılanıyor hem de çalışanların maaşı ödeniyordu. Gelen paranın muhafazası,

[73] Osmanoğlu, *a.g.e.* , s. 107

[74] "Dâhil-i Harem melâik-hadem Hazreti Peygamberde bir münasip mahal-i âliye vaz' olunmak üzre vakf-ı celîli hazret-i hilâfet-penâhiden çalarsız bir aded tam saatin tedârik ve irâde husûsuna bi-l-istîzân irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Şâhâne müteallik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağla manzûr-ı celîli vechile iktizâsının icrâsına himmet buyrulması" BOA, A. MKT. MHM 16/17

[75] Surre, devlet tarafından her yıl hac mevsiminde Haremeyn halkına gönderilen maddi yardım ve hediyelere verilen genel ad. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c.III, İstanbul, 1983, s.280

[76] Bahaddin Yediyıldız, "Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, ed. H. Dursun Yıldız, İst. 1989 c.14 s.42

düzenli şekilde harcanması bir hazineyi gerekli kılmıştır. Bu hazine yaptığı tüm işleri deftere kaydediyor ve bu defterin bir nüshasını merkeze gönderiyordu. Bu hazine Şeyhülharem'in kontrolünde bulunuyordu[77]. Şeyhülharem bu işleri diğer işlerde olduğu gibi bir müdür vasıtası ile yürütüyordu.

Mescid-i Nebevî'nin en baş ve en hayati kurumlarından biri vakıflardı. Gerek İslam tarihinde gerekse Osmanlı tarihinde en köklü kurumların başında vakıf müessesi gelmektedir. Medine'nin Osmanlı idaresine girmesiyle birlikte Osmanlı vakıfları da burada faaliyet göstermeye başlamıştır. Osmanlılara ait ilk vakıf Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulmuştur[78]. İlerleyen tarihlerde bu vakıfların sayısı artmış ve Osmanlı padişahlarının ve devletin ileri gelenlerinin burada vakıf kurması anane haline gelmiştir. Zaman içinde Haremeyn vakıfları imparatorluğun hemen her tarafına yayılmıştı. II. Mahmud'un merkezileşme politikaları doğrultusunda tüm vakıflar Evkaf Nezareti altında birleştirildi. Bu merkezileştirme politikaları doğrulusunda Haremeyn vakıfları da Haremeyn-i Şerifeyn Evkaf Nezareti altında birleştirildi(1836)[79].

Haremeyn vakıfları da kendi aralarında çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar aslî vakıflar ve müessesat-ı hayriyye olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır[80]. Aslî vakıflar gelire dayalı vakıflardır. Bunlar para vakfı olduğu gibi herhangi bir arazi veya gayr-i menkulün gelirinin bağışlandığı vakıflardır. Müessesat-ı hayriyye vakıfları ise bağış yapmak isteyenlerin mektep, hastane, imaret, darüşşifa gibi eserler vücuda getirmeleridir[81]

Haremeyn vakıflarının fazla olması idari açıdan bazı zorluklar oluştursa da merkezi idareye ekonomi, eğitim, sağlık, belediye hizmetleri açısından büyük yararlılıklar göstermiştir. Devlet birçok yükümlülüğünü bu vakıflar vasıtasıyla görürken aynı zamanda da maddi olarak en az masrafla bu işleri halletmiş oluyordu. Haremeyn vakıflarının sayısı ve bulundukları yerler halkın vakıflara bakışı açısından da önemlidir. Herhangi bir malını vakfetmek isteyenlerin önceliği Haremeyn bölgesi oluyordu. Bunun sebebi hem Haremeyn'in Müslümanların gözünde kutsallığı hem de paranın doğru yere gideceği düşüncesidir. Vakıflarda meydana gelen bazı sui-istimallerin Haremeyn vakıflarında olmayacağı beklentisidir.

---

[77] BOA, İ.DH 116/5871
[78] Kabashi, *a.g.e.* s.73
[79] Ali Akyıldız, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Teşkilatında Reform(1836-1856)" İstanbul 1993 s.150
[80] Kabaşhi, *a.g.e.* s.73
[81] Kabaşhi, a.g.e. s.74

1.5 Mescid-i Nebevî'de Osmanlı İmar Faaliyetleri (1517-1818)

Bilindiği üzere Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinin başlıca nedenlerinden birisi de kutsal yerlerin Portekiz tehdidi altına girmesiydi. Zayıflayan Memlükler'in Haremeyn'i korumaktan aciz oldukları Anadolu ve Balkanlar'da gittikçe güçlenen Osmanlıların dikkatinden kaçmadı. Portekizlilerin Medine'yi işgal edip Mescid-i Nebevî'yi yıkma planlarını papaya bildirecek[82] kadar ileri gitmesi Osmanlıların Mısır seferini kaçınılmaz hale getirmiştir. Mısır seferini bizzat yürüten Yavuz Sultan Selim sefer dönüşünde Hadimü'l Haremeynliği Osmanlılar'a kazandırmış oluyordu. Bunun ilk göstergesi olarak Haremeyn ahalisine iki yüz bin filori ihsanda bulunmuştur[83].

Yavuz Sultan Selim Haremeyn'i Hıristiyan bir devletin işgali tehlikesinden kurtarmış ancak buraya yatırım yapacak fırsatı bulamadan vefat etmiştir. Ancak bu yatırım kendisinden sonra tahta çıkan padişahlar tarafından belirli bir düzen içinde yürütülmüştür. Burada Kanuni Sultan Süleyman zamanından II. Mahmud devrine kadar Mescid-i Nebevi'ye yapılan yatırımları zikretmekte yarar vardır.

Mescid-i Nebevî'de Osmanlı padişahlarından doğrudan ilk imar yapan Kanuni Sultan Süleyman'dır (1520/1566)[84]. Padişah olduğu zaman oldukça harap bir halde olan Mescid-i Nebevî'nin tamiri için Mısır beylerbeyine gerekli talimatlar verilmiştir. Mısır beylerbeyi de buraya mühendis ve ustalar yollayarak Harem-i Nebevî'yi muayene ettirmiştir. Gerekli inceleme ve istişareler yapıldıktan sonra Babu's-selam yıkılarak mermerden yeniden yapılmıştır(941/1534)[85]. Bundan 6 sene sonra (1540) Babu'r-rahme'den Şekliye minaresine kadar olan duvar ile bu minarenin batısında kalan duvar Şekliye minaresi ile birlikte yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Yine Babu'n-nisa'dan ahir-i hareme kadar olan şark duvarı minaresi ile birlikte yeniden inşa edilmiştir. Eyüp Sabri Paşa bu ana kadar adı Şekliye olan bu minarenin bu andan itibaren Süleymaniye minaresi olarak anılmaya başlandığını[86] zikretmekle birlikte Abdülmecid devrinde hem Süleymaniye hem de Şekliye minarelerinin varlığına rastlıyoruz. Elimizdeki belgelere göre Süleymaniye minaresi ile Şekliye minaresi karşı karşıyadır[87]. Kanuni Sultan Süleyman bu minarenin altına bir de halvet yaptırmıştır. Ayrıca bu tamirde Mescid-i Nebevî'deki tüm minarelerin âlemlerinin yenilenmesiyle birlikte Medine'ye gelen sadaka ve diğer yardımların saklanması için

[82] Küçükaşçı, *a.g.e. s.159*
[83] Kabaşhi, *a.g.e.* s.24
[84] "Mescid-i Nebevi" DİA.,XXIX/283
[85] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.718
[86] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.718,
[87] BOA, A.MKT NZD 75/75

Harem-i Şerif'in bir köşesine kule yapılmış ve buranın muhafazası için Mısır'dan elli kişi bu kulede görevlendirilmiştir[88].

Kanuni devrinde Harem-i Nebevî'nin içinde de bir takım değişiklikler yapılmıştır. Hücre-i Mutahhara'nın birçok yerine kandiller döşenmiş, minberler ve mihraplar yenilenmiştir. Bunun yanında ayrıca kendi adıyla anılmaya başlanan bir minber inşa edilmiştir[89].

Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptığı bir diğer yenilik de Babu'r-Rahme kapısının sağ ve sola taraflarına ayet, hadis ve naatlarla birlikte kendisine kadar olan tüm Osmanlı padişahlarının adını yazdırmasıdır. Bu şekilde hem seleflerine olan saygısını ifade etmiş hem de hem Medine halkına hem de başka ülkelerden buraya gelen hacılara Osmanlı sultanlarını bir vesile ile tanıtmış oluyordu.

II. Selim(1566/1574) zamanında Mescid-i Nebevî'nin ve Medine'nin temel ihtiyaçları olan konulara ağırlık verilmiştir. Bilindiği üzere bu sorunların en önemlisi su sorunudur. Bu doğrultuda Ayn-ı Zerka suyolları tamir edilerek Medine'nin değişik yerlerine çeşmeler yapılmıştır. Yine bu dönemde Medine'de hastane, ribat ve hamam inşa edilmiştir[90].

II. Selim'den sonra tahta çıkan III. Murat(1574/1595) zamanında Mescid-i Nebevî'de oldukça önemli faaliyetler yapılmıştır. 994(1586) senesinde Harem-i Saadet'in Babü'n-nisa duvarı Eyüp Sabri Paşa'nın ifadesine göre *meyl-i ruku ve sücud olup* tamiri zorunlu hale gelmişti. Bu doğrultuda İstanbul'dan ustalar ve inşaat malzemeleri yollandı. Mezkur duvar yıkılarak 95 arşın uzunluğunda 17 arşın yüksekliğinde yeni bir duvar inşa edildi. Yapılan bu duvara konulmak üzere İstanbul'dan üzerine tarih düşülmüş ve naatlar yazılmış bir mermer yollandı. Bu mermer duvarın münasip bir yerine törenle konuldu.

III. Murat zamanında Osmanlı Devleti tarafından ilk kubbe yapıldı. Harem-i Saadet'in arka tarafında bulunan üç sıra sakf(çatı) yıkılmaya yüz tutmuş ve tehlike arz etmeye başlamıştı. Bu durum aynı zamanda çirkin de bir görüntü oluşturuyordu. Durum padişaha arz edildikten sonra padişah Mısır beylerbeyini bu işle görevlendirdi. Vali de vakit kaybetmeden gerekli usta ve araç gereçleri Medine'ye gönderdi. Görevli ustalar ulemanın da görüşünü alarak sakfları yıkarak yerlerine üç sıra kubbe inşa etti. Bununla birlikte bu kubbelere bitişik olan üç sıra ahşap kubbeler kargire tebdil edildi. İnşa edilen üç sıra

[88] BOA, Mühimme Defteri nr. 5 Devlet Arşivleri Yay. Ankara 1994, s.178
[89] İbrahim Ateş, "Mescid-i Nebevi'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi, XXIV, Ankara 1974,* s. 9
[90] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.718

kubbenin her sırası dokuz kubbeden oluşuyordu. Bu kubbelerden Hücre-i Saadet hizasına gelen kubbelere yazın Mescid-i Nebevî'nin soğutulması için baca inşa edildi(H.999/1590)[91].

III. Mehmet(1595/1603)'in saltanat yıllarında Mısır vergisinin bir kısmı Medine'ye tahsis edilmiştir. III. Mehmet zamanında Mescid-i Nebevî'de imar anlamında ciddi değişiklik olmamakla beraber buranın temel ihtiyaçlarından olan halı ve örtüler yollanmıştır[92].

Sultan I. Ahmet(1603/1617) zamanında Ravza-i Mutahhara ile bazı kabirlerin örtüleri yenilenmiştir. Yine bu devirde Hücre-i Saadet'e konulmak üzere gümüş bir levha yollanmıştır. Ayrıca Babur-rahme yanında bir çeşme ile Hanbeli mezhebine bağlı talebelerin kalması için bir medrese inşa edilmiştir[93].

IV. Mehmet(1648/1687) Mescid-i Nebevî'de kalıcı eser bırakan bir diğer Osmanlı padişahıdır. Onun zamanında yıkılmaya yüz tutan Babü's-selam minaresi yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Bununla birlikte o zamana kadar kumluk olan Ravza-i Mutahhara etrafındaki yerler mermerle döşenmiştir. Mescid'in içinde eskiyen sakfların(tavan) bir kısmı tamir edilmiş bir kısmı da yeniden yapılmıştır[94].

II. Mustafa(1695/1703) zamanında harap hale gelen 12 direk yenilenmiş ve Mescidin içinde tamiri gereken yerlerin tamiri yapılmıştır. Bunlara ilave olarak da Mescid-i Nebevî'nin birçok yerine süslemeler yapılmıştır. Bu dönemde ayrıca musalla-i Nebevî'nin kubbesi yıkılarak kargire tebdil edilmiştir.[95]

Sultan III. Ahmet(1703/1730) zamanında Harem-i Saadet'in batısında bulunan direklerden on iki tanesi yıkılmaya yüz tutmuştu. Bu durum merkeze bildirildikten sonra padişah Hacı Musa adında bir memuru bina emini olarak buraya yollamıştır. Hacı Musa Medine'ye giderek gerekli incelemelerden sonra bazı direkleri yenilemiş bazılarını da tamir etmiştir. Hacı Musa selefleri gibi yeni yaptığı direklerden birinin üstüne padişah adına bir beyit nakşetmiş ve bir de tarih düşmüştür[96].

III. Ahmet'ten III. Selim(1789/1807) zamanına kadar Mescid-i Nebevî'de harap olup yıkılmaya yüz tutan yerlerin tamir edilmesi ve ihtiyaca göre yeni eklemeler yapılması

[91] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.726
[92] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.733
[93] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.738
[94] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.743
[95] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.746
[96] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.749

sıradan bir iş haline gelmiştir. Eğer tamir gerektirecek bir durum yoksa her yıl surre kanalı ile buraya çok değerli eşyalar ve paralar yollanmıştır.

III. Selim zamanının Medine ve Mescid-i Nebevî açısından en önemli hadisesi hiç şüphesiz Vehhabîler'in[97] Medine'yi işgal etmesidir. Bu durum bir İslam halifesinin başına gelebilecek en kötü hadise idi ve bundan sonraki gelişmeler ve yapılan çalışmalar Osmanlı Devleti'nin imajını düzeltme çabalarıdır. Vehhabîler'in önce Mekke'yi sonra da Medine'yi(1805) ele geçirmeleri ve bunu dışarıdan değil de içerden gelen bir gücün yapması olayı daha da vahim hale getirmiştir. Çünkü devlet bir anlamda urbana mağlup olmuştur.

Vehhabîlik mezhebi dini saiklerle ortaya çıkmış ancak zamanla siyasi ve iktisadi bir hüviyet kazanmıştır. Bu sebepten işgalin dini, siyasi ve ekonomik birçok neticesi olmuştur. Siyasi olarak yukarıda da belirttiğimiz gibi devlet en iyi şekilde koruması gereken kutsal beldeleri koruyamamış ve Rus meselesinin yanında bu meselelerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Ekonomik olarak hac güvenliği kaybolmuş ve hacca gidenlerin sayısında azalma meydana gelmiştir. Hatta 1804 yılında hac yapılamamıştır[98]. Bu da doğal olara buralardaki imar faaliyetlerini akamete uğratmıştır. Vehhabîler kendi inançları gereği bidat olarak gördükleri her şeyi tahrip etmeye başlamışlar ve Kabe'de bulunan kubbeleri yıkmışlardır. Aynı şekilde Medine'de de birçok mezarları yıkmışlar ve Mescid-i Nebevî'nin kubbesini de tahrip etmişlerdir. Bunun yanında Ravza-i Mutahhara'da bulunan ve çoğunu Osmanlı padişahlarının gönderdiği altın, elmas gibi değerli taşlarla birçok hediyeyi yanlarında götürmüşlerdir. Bu andan itibaren Osmanlı Devleti ilk olarak Medine'yi Vehhabî istilasından kurtarmaya çalışmıştır. Bu amaçla birçok çalışmalar yürütülmüş ve Medine 1813 yılında geri alınmıştır. Vehhabî tehlikesi ise bu mezhebin lideri olan Abdullah b. Suud'un yakalanarak 1818'de İstanbul'da idam edilmesiyle nihayet bulmuştur.

1.6 II. Mahmud Dönemi Yeniden İmar Faaliyetleri (1818-1839)

Vehhabîler'in Haremeyn'i belirli bir süre ellerinde tutmaları, Osmanlı Devleti'nin artık eski gücünde olmadığının ve bir gerileme içinde olduğunun en önemli göstergelerinden biridir. Çünkü bu işgal Yunan, Sırp isyanları gibi dışarıdan bir tahrikle meydana gelmiş bir olay değildi. Bölgede nüfuzu olan İngiliz ve Fransızlar dahi bu meselede tarafsız hareket

[97] Zekeriya Kurşun, "Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı, Ankara 1998, s.17
[98] Kurşun, *a.g.e.* s.43

ediyorlardı. İran ise Kerbela baskınından dolayı zaten Vehhabîler'e kin besliyordu. Aynı şekilde Vehhabîler'in itaat altına aldıkları yerlerde yaşayan kabilelerin bir kısmı da onların keyfi uygulamalarından rahatsızdı. İç ve dış ahval olumlu olmasına rağmen devlet bunu ancak uzun uğraşlar sonucunda bertaraf edebilmiştir. Üstelik bunu merkezi bir ordu ile değil, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa vasıtasıyla yapabilmiştir. Bu ise bir anlamda Haremeyn'in Vehhabî nüfuzundan Mehmet Ali'nin nüfuzuna geçmesine neden olmuştur. Bunun en belirgin göstergelerinden biri Mehmet Ali'nin isteğiyle Mekke Emiri Şerif Galip'in görevden alınmasıydı.[99] Bir diğer olayda Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Mescid-i Nebevî'de bazı mahalleri tamir ettirdikten sonra padişah II. Mahmud'un değil de kendisinin ve babası Mehmet Ali Paşa'nın adını kıble duvarına nakşettirmesidir.[100] Çünkü Hicaz'ın Osmanlıların idaresine geçmesinden sonra Osmanlı Sultanı dışında kimse Mescid-i Nebevî'ye adını yazma cesaretini gösterememişti. İbrahim Paşa'nın böyle bir harekette bulunması bir anlamda kendini padişahla mukayese etme konumuna getirmişti. İleri de Mehmet Ali paşa II. Mahmud'a isyan ettiği zaman ordudaki bazı askerler Vehhabî meselesinden dolayı Mehmet Ali Paşa'ya karşı savaşmakta tereddüt etmişlerdir. Yani Vehhabîler'in ortadan kaldırılması II. Mahmud'tan ziyade Mehmet Ali Paşa'nın hanesine artı olarak eklenmiştir.

Vehhabî meselesinin bertaraf edilmesinden sonra Osmanlı Devleti ilk iş olarak Vehhabîler'in Medine'deki izlerini silmeye çalışmıştır. İlk iş olarak halk üzerindeki Vehhabiler'in etkisini azaltmak ve burada yaşayanları devlete ısındırmak maksadı ile Medine halkına birtakım ihsanlarda bulunulmuştur. Bu doğrultuda Mehmet Ali Paşa tarafından Medine'de bir nüfus sayımı yapılmıştır[101].

II. Mahmud Vehhabiler'in tahribatını daha iyi anlamak için Medine'ye uzmanlar gönderip şehrin hemen her tarafını inceletmiştir. Tabi incelenen yerlerin başında sahabe mezarları, türbeler ve en önemlisi de Mescid-i Nebevî gelmektedir. Medine'nin ileri gelenleri ile birlikte Şam valisi Hafız Ali Paşa ve Şeyhülharem Mescid-i Nebevî'yi özellikle'de Ravza-i Mutahhara üzerindeki kubbe'yi incelemişler ve kubbenin 10-12 yerden çatladığını ve bir an önce yenilenmesi gerektiğini padişaha bildirmişlerdir. Ancak tamir mi yoksa yeniden mi yapılması bina emini tayin edilen mühendis Hüseyin Rıfkı Efendiye

---

[99] Kurşun, *a.g.e.* s.51, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri,* Ankara, 1972, s.119

[100] "*Kad Kene El Vekil Bi'l-imareti-l-Harem'i Şerifin-nebevi Vali-i Mısır Mehmet Ali Paşa"* ve "*Haza El-imaretü Harem'i Şerifin-nebevi fi eyyam İbrahim Paşa Vali-i Cidde ve muhafiz-ı Medine-i Münevvere 1233 sene"* Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.763

[101] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.758

bırakılmıştır. Rıfkı Efendi ise kubbenin tamiri kaldırmayacağını ve bunun yerine yeniden yapılmasının daha münasip olacağını ifade etmiştir[102].

Ancak çıkan karar tamir yönünde olmuştur. Mehmet Ali Paşa da gerekli olan malzeme ve parayı Mısır'dan tedarik edeceğini bildirmiş ve Rıfkı Efendi de Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya ihtiyaçları bildiren bir defter sunmuştur[103]. Diğer taraftan tamir için Medine'de de tuğla imal edilmeye başlanmıştır. Malzemenin toplanıp işe başlanacağı sırada Hüseyin Rıfkı Efendi vefat etmiş[104] ve onun yerine mühendishane hülefasından Ahmet Efendi 7500 kuruş harcırah ve Mısır hazinesinden 1000 kuruş[105] aylıkla görevlendirilmiş ve emrine hamamcı ustalarından kubbe inşasında mahir olan İbrahim isminde biri verilmiştir. Bunun yanında nakkaş, tuğracı, neccar ve sıvacı ustaları biner kuruş harcırahla Medine'ye gönderilmiştir(1232/1817)[106]. Yapılacak tamir için vefat eden Rıfkı Efendinin önceden hazırladığı deftere göre çivi, boya ve diğer inşaat malzemeleri de tedarik edilmiştir. Kubbe tamiri için lazım olan kereste ve aletlerin Mısır'da yeterince bulunmaması üzerine[107] gerekli malzeme İstanbul'dan tedarik edilmiştir. Ayrıca Hüseyin Rıfkı Efendi'ye tahsis edilen yüz bin kuruştan kalan seksen bin kuruş Ahmet Efendi gelinceye kadar Şeyhülharem'de bekletilmiş ve daha sonra Ahmet Efendiye teslim edilmiştir[108]. Ahmet Efendi tamir işini bir yılda bitirip Mısır'a geri dönmüştür[109]. Yapılan tamir sırasında Sultan IV. (Avcı) Mehmet'in annesi tarafından Ravza-i Mutahhara'yı yağmur ve rüzgârdan korumak için yapılan kemerler sökülerek Şam'a yollanmıştır[110]. Ravza-i Mutahhara üzerinde olan kubbenin bu tamiratta yeşile boyanması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yaklaşık olarak bu tarihlerden itibaren bu kubbe Kubbe-i Hadra olarak anılmaya başlanacaktır.

1230(1814) yılından itibaren de bazı mezar ve kabirler de tamir edilmiştir. Bu mezar tamirlerinin bitmesine yakın Cidde Valisi İbrahim Paşa Sağır Hafız adında birini tamir için Medine'ye yollamıştır. Sağır Hafız, Ahmet Efendinin Uhud'da bulunan Hz. Hamza'nın kabrini tamir etmesini yetkisi olmadığı gerekçesi ile engellemiştir. Ahmet Efendi ise Mısır'a giderek durumu Mehmet Ali Paşa'ya bildirmiştir. Mehmet Ali Paşa ise bu

---

[102] BOA, HH, 547/26979
[103] BOA, HH, 547/26979 A
[104] BOA, C. MF. 3458
[105] BOA, HH, 557/27506
[106] BOA, C. MF. 38/1881
[107] *" Çifte duç dilli makara, çifte ağaç dilli makara, yirmi beş zirağ tulunda gemi sereni, on beş zirağ tulunda seren, katranlı halat otuz kulaç, şeker halatı on beş kulaç v.s yekun 4451 kuruş"* BOA, Cevdet Evkaf 133/6605
[108] BOA, HH, 547/26979 A
[109] BOA, HH, 557/27506
[110] BOA, HH, 548/27092

konuda Sağır Hafız'ı yetkili kılmıştır[111]. Burada Haremeyn'e hizmet noktasında İstanbul ile Mısır arasında bazı anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir.

Mühendis Ahmet Efendi Mısır'a döndükten sonra Mehmet Ali Paşa'ya bir rapor sunmuştur. Rapora göre Mescid-i Nebevî'nin iç döşemesi ile dış alanlarının tamir edilmesi ve iç düzenlemesinin bir an önce yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte Kuba Mescidi'nin tamir edilmesi ve suyollarının onarılması da önem arz etmektedir. Ahmet Efendi tüm bunların 2000 kese (1 milyon kuruş) tutacağını eklemiş ve Mehmet Ali Paşa da bu durumu II. Mahmud'a arz etmiştir[112].

Topkapı Saray arşivinde Ahmet Efendinin 1233(1818) tarihli bir keşif defteri daha vardır. Ahmet Efendi bu defterde Memluk Sultanı Kayıtbay'ın(öl.1496) Mescid-i Nebevî'ye bitişik olarak yaptırdığı medrese ile Çobaniye ribatının artık Mescid-i Nebevî'ye zarar verdiğini ve 110 bin 954 buçuk kuruş bedelle yeniden yapılması gerektiğini rapor etmiştir [113]. Ancak bu kararın uygulanıp uygulanmadığına dair elimizde bir bilgi yoktur.

Mehmet Ali Paşa (Şaban 1234) tarihinde yolladığı bir diğer yazıda İstanbul'dan bir mühendis talep etmektedir. Paşa Cidde valisi olan oğlu İbrahim Paşanın yakın zamanda Medine'ye gideceğini ve burada tamiri *farizadan* olan yerlerin tamiri için gayret edeceğini bir anlamda gerekçe ve fırsat göstererek daha önceden burada çalışıp Mısır'a dönen İshak Efendinin veya İshak Efendi ayarında birinin gönderilmesini arz etmiştir[114]. İstanbul bu talep üzerine mühendishane hocası olan Hüseyin Efendiyi belirli miktar kereste ve inşaat malzemesi ile Medine'ye yollamıştır. Hüseyin Efendi selefleri gibi Medine'de incelemelerde bulunmuştur. İncelemeler sonucunda Hüseyin Efendi yanında bulunan malzeme ile lüzumu olan tamiratı yapamayacağını ve Mısır'dan malzeme alınması gerektiğini rapor etmiştir. Hüseyin Efendi bununla birlikte Hac mevsiminin yaklaştığını, tamiratın Hac sonuna ertelendiğini ve yanındaki malzemeler ile hacılar gelene kadar Cennet'ül-Baki kabristanlığında bulunan bazı mezarları tamir edeceğini bildirmiştir[115]. Bu işler devam ederken daha önce Vehhabiler'in Mescid-i Nebevî'den çaldıkları mücevher, Kur'an ve sair eşyalar da bir defter tutularak İstanbul'dan Medine'ye yollanmıştır[116].

---

[111] BOA, 556/27469
[112] II. Mahmud Hatt-ı Hümayun'un giriş kısmına "İnşallah bunlar dahi layıkıyla tamir olunup bir eser olur" diyerek bu tamiratı ne kadar önemsediğini belirtmiştir. BOA, HH, 596/29264
[113] BOA, TS. MA.D 3446
[114] BOA, HH, 544/26933
[115] BOA, HH, 1301/50666
[116] BOA, Cevdet Ev. 28479

Mühendis Ahmet Efendi 1235(1820) yılında Mısır'dan İstanbul'a giderek kendisine verilen görevi ne şekilde ifa ettiğini ve neler yapılması gerektiğini bir yazı ile padişaha sunmuştur. II. Mahmud daha önceden Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği takriri de gözden geçirerek durumun bir de Tophane nazırı Çelebi Efendiye sorulmasını emretmiştir[117]. Bunun üzerine durumu yerinde görmek üzere Medine'ye giden Çelebi Efendi de mühendis Ahmet Efendinin sunduğu rapora paralel bir rapor sunmuştur. Bu raporda Çelebi Efendi: Kayıtbay medresesinin Mescid-i Nebevî duvarına bitişik olarak yapıldığını ve bazı duvarlarının yıkıldığını bazı duvarlarının da yıkılmaya yüz tuttuğunu belirterek Mescid-i Nebevî'ye zarar verdiğini ifade etmiştir. Bu zararın önlenmesi için medresenin bazı kısımlarının tahtadan ve bazı kısımlarının da kargirden yapılması için daha önce Babıâlî'den Mehmet Ali Paşa'ya emir yollandığını raporda belirtmiştir.

Çelebi Efendi raporun devamında Memluk Sultanı Kayıtbay'ın 888(1483) yılında Mescid-i Nebevi'nin kubbe, sütun ve kemerlerini kargir(taş)'den, yüzeylerini ahşaptan yaptırdığını, Kubbe-i Saadet'in 345 sene boyunca 13 yerden çatladığını Şeyhülharem Kasım ağa ile birlikte Kubbe-i Saadet'e çıktıklarında bizzat müşahede ettiğini bildirmiştir. Burasının üç yüz senedir belirli aralıklarla tamir edildiğinden üzerinin kum ve kireç dolduğunu ve bu yüzden kubbeye çok yük bindiğini ve ahşap olan bazı kirişlerin ve tahta döşemelerin çöktüğünden hareketle yenilemenin elzem olduğunu ifade etmiştir[118].

Bu tarihten sonra (1820-1829) Medine'deki imar faaliyetlerinde -Kuba Mescidinde yapılan bazı onarımlar hariç- bir duraksama meydana gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iç ve dış güçlükler nedeniyle dikkatini diğer yönlere çevirmesi ile izah edilebilir. 1821 yılında başlayan Rum isyanı devleti oldukça müşkil durumda bırakmıştı. Vehhabî meselesinde olduğu gibi bu meselede de Mısır valisinden yardım talep edilmiş ve bu da Mehmet Ali Paşa'yı Doğu Akdeniz'de daha güçlü konuma getirmiştir. İsyanın uzun sürmesi, isyan sırasında Yeniçeri ocağının kaldırılması, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması ve akabinde Osmanlı-Rus savaşının çıkması devleti bir karmaşaya sürüklemişti.

Medine'deki bu duraksama Osmanlı Devleti ile Mısır arasında Haremeyn hizmeti konusunda yaşanan ihtilafla da izah edilebilir. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi Haremeyn ihtiyaçları Mısır kanalı ile sağlanıyordu ve bu durum Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz'daki nüfuzunu artırıyordu. II. Mahmud muhtemelen bunun önüne geçmek istiyordu.

[117] BOA, HH, 548/27027
[118] BOA, HH, 554/27397

Bu sıralarda Rum isyanının çıkması ve giderek büyümesi Mehmet Ali'nin de dikkatini buraya çekmişti. Çünkü adalar denizindeki karışıklık Mısır ticaretine de zarar veriyordu. Bu nedenle Mehmet Ali Paşa Mora'ya müdahale etmeye davet edilince fazla itiraz etmemiştir.

Rum isyanının devam ettiği sıralarda Medine ve Mescid-i Nebevî ile ilgili bazı atamaların yapıldığı görülmektedir. Gerek görevlendirme ve gerekse Haremeyn'le alakalı diğer işlerin görüşülmesi için Sadaret kethüdası, Evkaf Nazırı ve Haremeyn müdürünün katılımıyla bir meclis akd olunmuştur[119]. Burada Medine Harem müdürlüğü için ismi geçen rical tek tek incelenmiş ve Şeyh-ül-İslam'dan da görüş alınarak Evkaf kisedarı Mehmet Şerif Efendi rütbe-i saniye, aylık beş bin kuruş maaş ve kırk bin kuruş harcırahla Medine Şeyhülharem müdürlüğüne tayin edilmiştir 1239(1823)[120].

Rum isyanı ve ardından patlak veren Osmanlı-Rus savaşının bitmesiyle Medine'den merkeze talepler yeniden gelmeye başlamıştır. Şevval 1245(1830) tarihinde Şeyhülharem, Harem-i Şerif hademe reisleri, Medine kadısı ve dört mezhep imamı padişaha bir ilam yollamışlardır. Bu ilamda Mescid-i Nebevi'nin içinde bulunan Hz. Osman mihrabının kubbesinin zaman içinde harap olduğu ve 3 adet direğinin hem çatladığı hem de Ravza'yı Mutahhara'ya meyletmeye başladığı bildirilmiştir. Eğer bir önlem alınmazsa çok kısa zaman içinde yıkılacağının çok aşikâr olduğu ve eğer böyle bir şey vuku bulursa Ravza-i Mutahhara ile Muvahece-i Saadet'in arasının kapanacağı özellikle vurgulanmıştır. Bununla birlikte buradaki kemerlerin alçı, direklerin de ahşap ile tamir edildiği bildirilmiştir. Fakat bunun geçici bir önlem olduğu ve kubbenin 3-5 ayda yıkılmasının kaçınılmaz olduğu tekrar edilerek acilen bir mühendis talep edilmiş[121] ve bu amaç doğrultusunda katib-i sultan Osman Efendi İstanbul'a yollanmıştır[122].

II. Mahmud bu mahallin yeniden incelenmesini ve bu incelemeden sonra mühendise ihtiyaç olup olmadığına karar verilmesini irade buyurduktan[123] sonra mühendis halifesi İzzet Efendi'yi İstanbul'dan Medine'ye yollamıştır. Bununla birlikte mücavirinden Vahid Efendi de bina emini olarak vazifelendirilmiştir. Ayrıca İstanbul'dan taşçı, kalemkar,

---

[119] BOA, HH, 542/26795 A

[120] BOA, HH, 542/26795, Müzakereler sırasında adı geçen Evkafı Hümayun müfettişi sabık İmamzade Esad Efendi sert mizaçlı olduğu için, İstanbul Kadı Naibi Karahisari Zade Ahmet Efendi ise ulemadan olduğu ve mali işlerden anlamayacağı için, Matbah-ı Amire Emini Esbak Abdurrauf Efendi de padişah tarafından uygun görülmediği için atanmamışlardır. BOA, HH, 542/26795 B, HH, 542/26795

[121] BOA, HH, 543/26822 A

[122] ''*..Hz. Osman R.A. ta'bîr olunan kubbe-i şerîfenin inşâsı husû-ı-çün bi-l-mahzar bu defa vürûd eden Kâtib-i Sultan Osman Efendi kullarına hazine-i haremeyn'den beş bin kuruş i'tâsı ve mahalline masraf kaydı..*'' BOA, HH, 1583/28

[123] BOA, HH, 543/26822

sıvacı, nakkaş, kurşuncu, demirci ustaları da burada istihdam edilmiştir.[124] II. Mahmud burada Hz. Osman kubbesi ile beraber Mescid-i Gamame, Sebil-i Atik, Hz. Abdullah türbesi ve bazı metruk binaların da tamir edilmesini emretmiştir. Bunların toplam masrafı 624394 buçuk kuruş olarak hesaplanmış ve masraflar Evkaf-ı Hümayun hazinesinden karşılanmıştır[125].

1831'in Mayısında Medine'den Mescid-i Nebevî'nin tamiri ile ilgili yeni Arapça bir arz gelmiştir. Burada Mescid-i Nebevî'nin zaman içinde harap olduğu beş vakit namazda cemaatin *dûçâr-ı havf ve ızdırap olduklarından* Tevbe suresinin 18. Ayetine de vurgu yapılarak[126] Mescid'in bu halde kalmasının reva olmadığına dikkat çekilmiştir[127].

Sultan II. Mahmud'un bu talepleri nazar-ı dikkate almaması elbette düşünülemezdi. Fakat Rus savaşından sonra Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve bundan da önemlisi yine aynı tarihlerde(1831) Hicaz'ı da elinde bulunduran Mısır valisinin ayaklanması Medine imarında ister istemez duraksama meydana gelmiştir. Çünkü Sultan Peygamber türbesinde ciddi bir tamirat düşünüyordu. Bunun için zaman, para ve güvenlik en önemli konuların başında geliyordu. Haremeyn bölgesinin ihtiyaçlarını yüzyıllarca Mısır üzerinden karşılayan Osmanlı Devleti Mısır'ın baş kaldırmasıyla Vehhabî'lerin istilasından sonra tekrar Haremeyn'le irtibatını kaybetme tehlikesiyle karşılaşmıştır. Tehlikenin boyutlarının farkında olan II. Mahmud Hicaz'ın gerçek hâkimi olduğunu göstermek için Mescid-i Nebevî'nin önemli ve temel ihtiyaçlarını göndermeye devam etmiştir. Örneğin ilki 1831[128] ikincisi de 1835[129] tarihinde olmak üzere Mescid-i Nebevi'nin halıları tamamen yenilenmiştir.

1835 tarihinde Mescid-i Nebevî'nin halılarının değiştirilmesi ile birlikte halıların kirlenmesini ve eskimesini engellemek için Mescid-i Nebevî'nin yüzeyinde bazı yenilikler yapılmıştır. Bununla birlikte Medine'den İstanbul'a gelen bazı kimselerin Mescid-i Nebevi'nin yüzeyinden dolayı namaz kılmakta zorlandıklarını bildirmeleri üzerine de yüzey detaylı bir incelemeye tabi tutulmuş ve keyfiyet II. Mahmud'a arz edilmiştir. Burada belirtildiğine göre, Harem-i Şerif'in kapısından, Bab'üs-selam'a ve oradan Hz. Osman

---

[124] *Takvim-i Vekayi, Defa 7-1, 13 Recep 1247*
[125] BOA, HH, 544/26909
[126] Kur'an Tevbe suresi 18. "..İnnema ye'muru mesacidallahi men emene billahi ve'l-yevmil ahiri(Meali Allah'ın mescidlerini yalnızca Allah'a iman edenler imar ederler.)"
[127] BOA, HH, 555/27457 A
[128] BOA, C. EVKAF, 142/7083
[129] Bu tarihte yenilenen halılarla ilgili belge Mescid-i Nebevi'nin içinin büyüklüğü konusunda fikir vermesi açısından önemlidir. "..tanzim kılınan defterde yazıldığı üzere ceman 7591 zirağ 12 keraha varmış olmakla.." BOA, C. EVKAF, 216/10777

mihrabına kadar olan yerler kaynaşmış taş mermerden ve buradan Bab'ür-Rahme'ye kadar olan yerler hurda mermerden ve *Esâtîni-Fâzıla* diye isimlendirilen sütunların araları taş mermerden döşenmiştir. Bunun yanında Mihrab-ı Süleymaniye tarafı kum ve toprak dolmuş ve bazı yerleri çökmüştür. Tüm bunların halıların serilmesini ve temiz tutulmasını engellediği ve aynı zamanda da namaz kılmada zorluklar meydana getirdiği ayrıntılı şekilde ifade edilmiştir. Mescidin tüm yüzeyinin taş mermerden(seng) döşenmesinin münasip olacağı ancak İstanbul'dan naklinin uzun zaman alacağı zikredilmiştir. Önceden gönderilmesi düşünülen 200 adet mermerle birlikte Medine'deki Atabes mevkiinde topraktan dört köşe ve şişhane olarak imal edilen tuğlanın kullanılması uygun görülmüştür. Bu tuğla imalinin yirmi bin kuruş tutacağı hesaplanmış ve Medine'de bulunan Mühendishane-i Amire-i Berriye hocası İshak Efendi bu işle vazifelendirilmiştir. Ancak bu işin İshak Efendi'yi gerektirecek kadar büyük bir iş olmadığı ve bu işin Harem-i Şerif müdürünün işi olduğundan İshak Efendi'nin orada bulunmasının beyhude masraf olduğu zikredildikten sonra mezkur mühendisin bu ana kadar yaptığı tüm işleri ve yapılan masrafları deftere kaydederek Harem-i Şerif müdürüne teslim etmesi emredilmiştir[130].

Yine aynı belgede Mescid-i Nebevî için bir saat yollandığı ve Mescide bir muvakkithane yapılmasının tasarlandığı kaydedilmiştir. Ancak muvakkithane yapımına başlanmadığı için erbab-ı vukuf ile yapılan müzakereler sonucu Bab'üs-Selam caddesinde Harem-i Şerif pişgahında Hoca Kayyumu adlı kişinin talebe okuttuğu ve harap olan iki dükkanın bu iş için münasip olduğundan burasının muvakkithane yapılacağı ifade edilmiştir.

Harem-i Şerif'in yüzeyi için İstanbul'dan yollanan 200 adet mermerin yetmediğini ve 1000 adet daha mermer lazım olduğunu belgelerden anlıyoruz[131]. Yine belgelerde Medine'de mermer madeni bulunduğu ancak bu mermeri işleyecek usta bulunmadığından lazım olan mermerlerin Mısır'dan yollanması ve bahasının da Mısır taksitinden düşülmesi tavsiye edilmiştir. Mısır valisi de 500 adet mermer yollayabileceğini bildirmiştir[132]. Ancak yapılan son müzakerelerde gönderilecek mermerlerin aynı cins ve ebatta olmasının daha uygun olacağından hepsinin İstanbul'dan yollanmasına karar verilmiştir[133].

II. Mahmud, bir Hatt-ı Hümayun'la Ravza-i Mutahhara üzerindeki örtünün cülusu sırasında değiştirildiğini, değiştirme zamanı geldiğini belirterek, İstanbul'da özel olarak

[130] BOA, HH, 542/26780. İshak Efendi emredildiği üzere İstanbul'a gitmek için Medine'den ayrılmış ancak yolculuk sırasında İskenderiye'de vefat etmiştir. Yanında getirdiği keşif ve fiyat defterleri, tamiratla ilgili yazılar ve inşaattan arta kalan yüz bin kadar akçe oğlu Sami Efendi tarafından teslim edilmiştir. BOA, HH, 552/27254
[131] BOA, HH, 556/27472 C
[132] BOA, HH, 556/27472
[133] BOA, HH, 556/27472 A

sırmadan bir puşide yaptırmış ve bu örtünün değişik yerlerine celi yazı ile ayetler ve bir takım naatler nakşettirmek için Darphane-i Amire memurlarından ressam Haşim Efendi'yi vazifelendirmiştir. Hazırlanan bu örtüyü Medine'ye giden ilk Surre ile yollayan[134] padişah ayrıca eski örtünün de teberrüken kendisine getirilmesini emretmiştir. II. Mahmud bundan böyle örtünün değiştirilmesi için eskimesinin beklenilmemesini ve birkaç senede bir yenilenmesini de irade buyurmuştur[135].

19 Nisan 1835 tarihinde[136] padişahın emri doğrultusunda Mescid-i Nebevî ile ilgili Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa, Evkaf Nazırı ve Haremeyn-i Muhteremeyn müdürü Babıâlî'de bir toplantı yapmışlardır. Bu görüşmede Harem-i Nebevî hizmetinde bazı aksamalar olduğu, temizliğe, kandillerin yakılmasına özen gösterilmediği ve (haşa) bazı hürmetsizliklerin vukua geldiği, bunların hem istişarede bulunan bazı zevat tarafından bizzat görüldüğü hem de oradan rivayet edildiği beyan olunmuştur. Detaylı incelemelerin yapıldığı bu görüşmede vakıfların idaresinin yeni tayin edilecek müdürlere bırakıldığı, Şeyhülharem'in ise yalnızca Harem-i Şerif'in işleriyle meşgul olmasının tasarlandığı ancak eski alışkanlıkların devam ettiği kaydedilmiştir. Bunun için Harem-i Nebevî'de görevlendirilecek müdürlerin vazifeleri taksim edilmiştir. Harem-i Şerif ağasının tebdili de gündeme gelmişse de ağanın vazifesi taslak hükmünde olduğundan duruma göre bu tasarrufun kullanılacağı burada zikredilen bir diğer husustur. Ayrıca şimdi Harem ağasını değiştirmenin Mısır'ın burada fesat çıkarmasına sebep olacağı da vurgulanmıştır. Medine'de bulunan Mısır'lı memurların Mehmet Ali'den nişan aldıkları ve Şeyhülharem ve diğer görevlilerin de bunlara alaka gösterdiği fark edilmiş ve bunun önüne geçmek için vazifelilerin rütbesine göre taltif edilmesi kararlaştırılmıştır[137]. Örneğin 1836 yılında Harem-i Şerif müdürlüğüne atanan Şerif Beye nişan verilmiştir[138]. Burada görüldüğü üzere Mehmet

---

[134] Bu örtü ve diğer hediyeler vefat etmiş olan Şeyh'ül-Harem Derviş Paşa'nın Münif adlı gemisiyle Hocagan-ı Divan-ı Hümayun'dan Haşim Efendi nezaretinde Mekri limanına oradan da İskenderiye'ye ulaştırılmış ve Mısır mollası ve uleması tarafından törenle karşılanmış ve oradan da törenle Cidde yoluyla Medine'ye gönderilmiştir. BOA, HH, 553/27369. Ravza-i Mutahhara üzerinde bulunan örtü 1837 yılında tekrar değilmiştir. Evkaf-ı Hümayun hazinesinden bu örtü için 166862 kuruş para harcanmıştır. BOA, T.S. MAD 2170056, T.S. MAD 2117 0062

[135] *Takvim-i Vekayi, Defa 122-1, 18 Şevval 1251. Bu örtülerde şu beyitler yazılıdır:*
Basmasâ mübârek kademin rû-yi zemîne,
Pak etmezdi kimseyi hâk ile teyemmüm.
"Ol Resûl-i müctebâ hem rahmeten li'l-âlemîn
Bende medfûndur" deyû eflâke fahreyler zemîn.
Ravza'sın ziyâret edip dedi Cibrîl-i emîn:
Hâzihî cennâtü 'adnin fe'dhulûhâ hâlidîn, Murat Sülün, *Haremeyn'deki Belli Başlı Mabedlerde Yazılı Ayetlere Dair Mülahazalar 2*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 25 s. 103/125 İstanbul 2003.

[136] Bu tarih Hattı BOA'nin Hattı Hümayun üzerine düştüğü hicri tarihin miladiye çevrilmesiyle elde edilmiştir. Ancak tarihlendirme işi BOA tarafından yaklaşık olarak yapıldığı için ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

[137] BOA, HH, 543/26868

[138] BOA, HH, 564/27639

Ali Paşa Medine'de bulunan Mısır'lı görevliler üzerinden Mescid-i Nebevî çalışanları üzerinde nüfuz tesis etmeye çalışmıştır.

1835 yılında Haremeyn ile ilgili alınan önemli kararlardan birisi de Haremeyn Evkaf hazinesi idaresinin Darussaade ağasından alınarak yeni ve müstakil bir Hazine-i Haremeyn müdürlüğü tesis edilmesidir. Buraya atanacak müdürün rütbe-i saniye ricalinden seçilmesi ve emrinde yeni memurlar istihdam edilmesi ve bunlara Evkaf nezaretinde olduğu gibi maaş verilmesi alınan kararlardandır. Ayrıca kesedarlarla zimmet memurlarının emirlerine katipler verilmiştir. Bununla birlikte Darüssade ağasının nezaret ünvanı ise uhdesinde baki kılınmıştır[139].

Bu düzenlemenin gereği olarak Mescid-i Nebevî'nin tamiri ile ilgili paraların bir kısmı da artık Evkaf-ı Hümayun hazinesinden yollanmaya başlanmıştır. Mesela 22 Rebiü'l-Ahir 1251(1835) tarihinde Surre kanalı ile Mescid-i Nebevi'nin tamiri için Bina emini İshak Efendiye memduhiyye altını olarak 300 kese (150 bin kuruş) yollanmıştır[140]. Yine bu surre ile Mescid-i Nebevî için perde ve bazı hediyeler gönderilmiştir. Gönderilen eşyaların muhafazası için çadır ve çadırcı tedarik edilmiştir[141]. Elimizdeki belgelerden 1835 yılında Medine'ye yeni halılar gönderildiğini anlıyoruz. Bu halılar gerek Mescid-i Nebevî için gerek diğer mescitler için özel olarak imal ediliyor ve halıların imali Saruhan Sancağı mütesellimi Kapıcı'sının uhdesine veriliyordu.[142] Gördes'ten develerle Bursa'nın Mihaliç iskelesine getirilen bu halılar gemilerle İstanbul'a oradan da Medine'ye yollanıyordu.[143]

Mısır meselesinin Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmasına rağmen Medine imarında kararlı olan II. Mahmud 1836 yılında Mescid-i Nebevî'nin kubbesine kurşun döktürmüştür. Üstünü de daha önceden olduğu gibi *ala* yeşile boyatmıştır. Bunun yanında tamir edilen bazı mahaller için talep edilen kandillerin yollanması ise Surre-i Hümayun'un gitme tarihine tehir edilmiştir. Mescid-i Nebevî'nin iç düzenlemesi kadar çevre düzenlemesine de önem veren padişah Harem-i Saadet'in önüne yeni bir mektep ve çeşme yaptırmıştır. Bu eserler için de üzerine tarih düşülmüş bir beyit ve tuğra yollamıştır[144]. II. Mahmud bu dönemde Haremeyn'e olan yatırımları artırarak belki de bir anlamda Haremeyn'den kolay kolay vazgeçmeyeceğini, Mısır'ın olası bir istiklalinde pazarlık

[139] *Takvim-i Vekayi, Defa 97-1, 6 Zilkade 1250*
[140] İshak Efendi'de bu parayı Medine'de rayiç bedel üzerinden dörder buçuk kuruş fazladan yirmi para sarfiye ihraç ederek dörder kuruş fazla hesapla toplam 360 keseye çıkarmıştır. BOA, C. MAARİF 37/1832
[141] BOA, C. EVKAF 407/20623
[142] BOA, HH, 556/27480
[143] BOA, HH, 551/27184
[144] BOA, HH, 553/27367 D

masasından mezkur yerleri uzak tutacağını göstermek istemiştir. II. Mahmud'a göre Mısır'ın fethiyle gelen Hadimül-harem'lik Mısır'la beraber gitmemeliydi.

1837 yılında Harem-i Şerif müdürü Şerif Bey Medine'de tamir ve inşası gereken cami ve türbeler için 250 bin kuruş gerektiğini bildirmiştir. Şerif beyin istediği bu paranın 175 bin kuruşu Surre eminine Hazine-i Amireden verilmesi kalan 75 bin kuruşun da Evkaf hazinesinden yollanması uygun görülmüştür.[145] Medine'deki gibi Mekke'de de bir takım inşa faaliyetlerinin olduğu bu dönemde Haremeyn müdürüne Mısır taksitinden 1000 kese (500 bin kuruş) yollanmıştır[146]. Bu arada Mescid-i Nebevî'de tamir edilen bazı bölümler için boya, kandil, yeni yapılan bazı cami ve türbeler içinse tarih düşülmüş beyitler ve tuğralar yollanmıştır.[147]

Mısır meselesinin günden güne büyümesine rağmen II. Mahmud Mısır'dan vergi almaya ve Mescid-i Nebevî'nin bazı ihtiyaçlarını buradan karşılamaya devam etmiştir. İlginç olan Mehmet Ali Paşa'nın buna ses çıkarmamasıdır. Örneğin 1253(1837) yılında Mehmet Ali Paşa üç bin kıyye zeytinyağı ile bin vakıyye bal mumunu Medine'ye ve bin kese (500 bin kuruş) de Haremeyn müdürüne[148] yollamıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa zeytinyağı ve bal mumunu bundan sonra göndermelerinin zor olduğunu ifade etmekten geri durmamıştır.[149] Bununla birlikte İstanbul'dan Ravza-i Mutahhara için gönderilen Kisve-i Şerif de İskenderiye üzerinden Cidde'ye gönderilmeye devam etmiştir. Mısır'a Harem-i Şerif müdürleri için özel olarak tahsis edilen Harem-i Münif gemisiyle getirilen bu eşyalar burada Mısır mollası, ulema, meşayih ve oranın ileri gelenleri tarafından törenle karşılanıp Cidde'ye uğurlanıyordu[150].

1838'in Mart ayında Mescid-i Nebevî ile ilgili bir vükela toplantısı yapılmıştır. Padişah'ın da yakında takip ettiği bu toplantıda[151] Şeyhülharem Osman Paşa ile Haremeyn müdürünün durumları, Mescid-i Nebevî'de aksayan işler ve tamir edilmesi gereken mahaller müzakere edilmiştir. Haremeyn Evkaf nezaretinin büyük ağadan Şerif beye ve Şeyhülharemliğin de İsa Ağadan Osman Paşa'ya verilmesi Medine'de bazı tepkilere neden

---

145 BOA, HH, 552/27289
146 BOA, HH, 556/27472 D
147 BOA, HH, 553/27367
148 BOA, HH, 528/25984
149 *"..İrâde-i Sâbıka-i Âliyye-ye imtisâlen tertîb-i cedîd olan revgan-ı zeyt ile şem'i asel bu defalık tedârik olunarak gönderilmiş ise de a'zâr-ı vâkıaya binâen sinîn-i* âtîde *gönderilemeyeceği ..*" BOA, HH, 553/27370. Burada açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer konu da şudur: Zeytinyağı ve bal mumu gibi bazı temel ihtiyaçlar Mısır'ın yanı sıra Anadolu'dan da tedarik edilmekteydi. Örneğin aynı yılda yani 1837'de 8 bin kıyye zeytinyağı ile bin vakıyye bal mumu Midilli ve Edremit taraflarından Medine'ye yollanmıştır. BOA, HH, 528/25999 B
150 BOA, HH, 553/27369
151 BOA, HH, 1302/50742

olmuştur. İsa Ağa görevi tekrar alabilmek için padişaha uzun bir mektup yazmıştır. Burada Şeyhülharemin yıllarca harem ağalarından seçildiği ve bu şekilde devam etmesi gerektiğini ima ettiği mektup mütalaa edilmiş ancak harem ağalarının *sade-dil ve cahil* olduklarından bundan sonra atamaların harem ağalarından yapılmaması kesin olarak kararlaştırılmıştır.[152] Bunda muhtemelen İsa Ağanın Mescid-i Nebevî'de temizliğe, tamirata ve diğer vazifelerine gerekli duyarlılığı göstermediği için azledilmesi etkili olmuştur.[153]

Şeyhülharemliğin Osman Paşa'ya verilmesinden sonra eski Şeyhülharem'in nerede ikamet edeceği problemi ortaya çıkmıştır. Eski Şeyhülharem İsa Ağa önce Şam'a yollanmıştır. Ancak İsa Ağa buradan İstanbul'a mektup yollayarak Mekke veya Medine'de ikamet etmek istediğini bildirmiştir. Kendisinin bu isteği olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte Osman Paşa ve Harem-i Şerif müdürü Şerif Beye mahrem bir yazı yazılarak İsa Ağa'nın kontrol altında tutulması ve kendi halinde durmayıp başka işlere karışırsa durumun derhal Dersaadet'e bildirilmesi ifade edilmiştir[154]. Tüm bu yazışmalar neticesinde İsa Ağa'nın Mekke'de ikametine karar verilmiştir. İsa Ağa'nın Medine'de emlak ve arazisinin olduğu bu yüzden Şam'da iken bunlarla ilgilenemeyeceği ancak Medine'de durmasının da sakıncalı olduğu göz önünde tutularak Mekke'nin en uygun yer olduğu sonucuna varılmıştır[155].

II. Mahmud saltanatının son zamanlarında da Medine'ye olan ilgisini canlı tutmuştur. Örneğin Medine'ye yollanacak mühendis Seyyid Ahmet Mümtaz Efendi ve Seyyid Mustafa Efendi'nin işlerinde ehil olup olmadıklarını sormuş[156] ve kendisine verilen cevapta bu iki mühendisinde işlerin ehil oldukları kendisine bildirilmiştir[157].

1838 yılında Mescid-i Nebevî'de bulunan minber, minare ve diğer tamirler için 59439 kuruş harcanmıştır. Bunun yanında Harem-i Nebevî'nin çevresine yapılan veya

[152] BOA, HH, 1302/50742 A
[153] BOA, HH, 1421/58090
[154] BOA, İ.DH. 5/222
[155] BOA, İ.DH 5/236
[156] BOA, HH, 600/29341
[157] BOA, HH, 600/29341 A

önceden yapılıp tamiri gereken çeşme, muvakkithane[158], mektep gibi yapıların masrafı ile birlikte buraya harcanan toplam miktar 314193 kuruş 42 paraya[159] yükselmiştir.

II. Mahmud Mescid-i Nebevî'nin içinde yaptırdığı bazı tamiratların yanında burada bulanan kitapları da tamir ettirmiş ve bunun için buraya mimar ve mühendislerle beraber mücellid de göndermiştir.[160]

Osmanlı ordularının Nizip'te Mısır orduları karşısında dağılması haberi kendisine ulaşmadan II. Mahmud Çamlıca'da vefat etmişti. Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın kuvvetiyle saltanata gelen II. Mahmud'un saltanat yılları birçok iç ve dış gailenin yaşandığı dönem olmuştur. Haremeyn'i Vehhabîlerden temizlediği için Gazi ünvanını alan padişah bundan sonra Osmanlı padişahlarının temel vazifelerinden olan Hadim'ül-Haremlik vazifesine ağırlık vermiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen Mescid-i Nebevî'ye kendisinden önce gelen padişahlardan daha fazla yatırım yaptığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Proje halinde olan veya başlatıp da herhangi bir sebeple yarım kalan işleri oğlu Abdülmecid tamamlamıştır.

[158] 1837 Yılında bir muvakkithane yapılmış ve üzerine şu beyit yazılmıştır.
"Şehinşah-ı Zaman Hakan-ı Mahmud eser kıldı Kurulsun saat âsa dehre miftah-ı şeriatle
Medine hasani içere bu muvakkithaneyi bünyad O şaha eylesin ruhu peyman her zaman-ı imdad
Bul elden irtifaın mühr-i şevket-i evvel şahenşahıyla Bu şevk ile mücevher oldu ziver-i muhavver tarih
Cihana Perteveyn saat be saat eyledi müzdad Muvakkithaneyi Sultan Mahmud eyledi icad"
Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s. 766

[159] BOA, EVKAF D. 10152

[160] BOA, HH, 601/29370

İKİNCİ BÖLÜM

MESCİD-İ NEBEVî'DE GENİŞLETME ÇALIŞMALARI (1839-1858)

Bu bölümde Sultan Abdülmecid dönemindeki başlanan inşaat ve tamir çalışmaları ile bu çalımalar süresince meydana gelen olaylar incelenecektir.

2.1 Sultan Abdülmecid ve Mescid-i Nebevi

Abdülmecid saltanata geldiği zaman henüz on altı yaşında idi[161] ve devlet işlerinde tecrübesizdi. Üstelik uzun zamandan beri süregelen Mısır meselesi de devletin bekasını tehdit edecek boyuta gelmişti. Çünkü Mısır orduları Kütahya'ya kadar gelmiş ve payitaht savunmasız duruma düşmüştü. Bunun yayında bir de Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa'nın yeni sadrazam olan Hüsrev Paşa ile olan anlaşmazlığı neticesinde donanmayı Mehmet Ali Paşa'ya teslim etmesi Osmanlı Devleti'ni daha da zor duruma sokarken Mehmet Ali Paşa'nın elini güçlendiriyordu. Ancak Avrupalı devletlerle yapılan diplomatik görüşmeler sonucunda Mısır meselesi 1840 yılı sonuna doğru nispeten Osmanlı Devleti lehine çözülmüş bulunuyordu.

Bu karmaşanın devam ettiği sıralarda 1839 senesinde Medine'nin ihtiyacı olan paranın Evkaf hazinesinden karşılanması iradesi[162] ve Ravza-i Mutahhara için her yıl yollanan gül yağı ve buhurdanın önceden olduğu gibi Surre Emini vasıtasıyla[163] tedariki için irade vermesiyle Abdülmecid'in Haremeyn Hadimliği pratik olarak başlamış oluyordu.

---

[161] Şemsettin Sami, Kamusu'l-A'lam, IV, Dersaadet 1894 s.3109
[162] BOA, İ. DH. 2/72
[163] BOA, C. EVKAF, 196/9794

Sultan Abdülmecid'in saltanatının en önemli hadiselerinden birisi hiç şüphesiz 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat fermanıdır. Kendisinden sonraki sürece de adını veren[164] bu fermanda Haremeyn veya Haremeyn tamiri ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Ancak fermanın giriş kısmında yüz elli senedir şer-i şerife ve kavanin-i münifeye riayet edilmediğinden devletin zayıfladığı ifade edilerek bundan sonraki süreçte şer-i şerife daha fazla riayet edileceği en azından ima edilmiştir. Çünkü Tanzimat ile gelecek yeniliklerin gerek halk gerekse devlet bürokrasisi tarafından kabul edilebilmesi için dini kanunlarla imtizaç ettirilmesi kaçınılmaz bir durumdu. Benzer şekilde Haremeyn'e yapılacak yatırımların diğer alanlarda tasarlanan yeniliklerin kabul edilmesinde bir avantaj sağlayacağı şüphesizdi. İleride ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere reformlar ve dini yatırımlar aynı paralelde yürütülmüştür.

2.2 İlk Keşif ve İhtiyaçların Belirlenmesi

Burada konunun daha iyi anlaşılması için 1839 yılından asıl imarın başladığı 1848 senesine kadar olan devreyi incelemek yerinde olacaktır. Çünkü bu devir hem genç sultanın devlet işlerini öğrenme ve tecrübe kazanma devresi hem de büyük imarın hazırlık devresi olarak değerlendirilebilir. Bu hazırlıkların ilki hemen saltanatının başında (H.1255/1840)'da Mescid-i Nebevî'de yapılan keşif gelmektedir. Bu keşifte Mescid-i Nebevî'nin tüm bölümleri baştan aşağı incelenmiş ve yapılması gerekenler detaylarıyla kaydedilmiştir. Bu keşif için Hassa müdürü tarafından Seyyid Ahmet Mümtaz halife, mekteb-i harbiye-i mansure sınıf-ı evveli hulefasından Seyyid Mustafa memur ve Hassa Su nazırı tarafından Abdullah Halife tayin edilip Medine'ye yollanmıştır. Tamiri yapılmış ve yapılması gereken binalar ulemanın bilgisi dahilinde ve mimariye göre belirlemeleri emredilmiştir. Bu kişiler konu ile ilgili kapsamlı bir keşif defteri hazırlamışlardır. Bu defterin önemini artıran bir diğer etken de Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında yapılmış olmasıdır. Bu sayede Abdülmecid'in yapmış olduğu eklemeleri daha iyi anlama şansımız olacaktır. Bu deftere göre Mescid-i Nebevi'de tamiri gereken yerler ana hatlarıyla şuralardan oluşmaktadır.

- Harem-i Şerif'in dahil[165] ve haricinde önceden döşenmiş olan mermerlerin ve Hz. Peygamber'in kabri etrafındaki boya ve tezhib ile diğer tamiri gereken yerlerin tamir keşfi:

[164] Musa ÇADIRCI, "Tanzimat", OSMANLI, Yeni Türkiye Yay. İstanbul, 1999, C.6 s.183,

[165] Osmanlı belgelerinde Mescid-i Nebevi Dahil ve aher olmak üzere iki kısım olarak nitelenir. Dahil-i Harem Kıble duvarından başlayıp güney taraftaki Süleymaniye minaresine kadar olan kısımdır. Bu kısımda Hz. Peygamber'in mezarı mevcuttur. Aher-i Harem ise Süleymaniye minaresinden Mescid-i Nebevi'nin arka tarafına kadar olan kısımdır. BOA, PLK. P(Plan Kroki Proje) 7116

- Hücre-i Mutahhara, Hücre-i Saadet'e bitişik Hz. Fatıma (R.A) makamına ve yine bu makama bitişik teheccüd mahalline ve Harem-i Şerif'in içinde bulunan direk araları, Harem-i Saadet önleri ve Bab-ı-Nisa'dan Bab-ı-Rahme'ye varıncaya kadar olan yerlere İstanbul'dan gelen mermerlerin serilmesi.
- Hücre-i Mutahhara'nın dört tarafında bulunan parmaklıkların tabanına 6 parmakta bir yarım parmak genişliğinde bölmeler ve "Muvahece-i Saadet" yüksekliğinin kabartma ve "Naaş-ı Rasulullah'ın" ve "Minber-i Saadet'in" ve "Mihrabeyni Şerifenin" İstanbul'dan gelen gülah yeşili boya ve altın ile tezyin ve tezhibi.
- Harem-i Şerif'in tavan kirişlerinden eskiyenlerin tom ağacı denilen bir ağaçla yenilenmesi.
- Harem-i Şerif'te halı altlarından daha önceden tamir edilmeyen(1835 tamirinde) yerlerin tabtab[166] ile tesviye edilmesi ve yüzeyinde yenilenmesi gereken yerlerin yenilenmesi.
- Harem-i Şerif'te halı altları dışında içerde ve dışarıda bulunan yerlere taş döşenmesi ve buraların düzlenmesi.
- Kubbe-i Saadet'in uzun duvarından çember duvarına, Bab'ün-Nisa dışından Süleymaniye minaresi altına kadar, Bab'ür-Rahme dışından Şekliye minaresi altına kadar sıvaların yenilenmesi.
- Kubbe-i Şerif'in çember duvarı üzeri ve Kubbe-i Âliye üzerinde olan kurşunun yeşile boyanması.
- Harem-i Nebevî yüzeyinin yağmur suyundan muhafazası için masrafı Hazine-i Nebevi'den karşılanmak üzere içi kurşun kaplama ahşap imal edilmesi ve bunların tahta ve su oluğu ile birlikte gerekli yerlere yerleştirilmesi.
- Bab'ün-Nisa ile Bab'ür-Rahme kapıları içlerinin bitişiğinde kadınlara mahsus mahal tarifi için direkler arası ağaçtan duvar inşa üzerine mahya ustalarının imal eylediği Asitânekari kafes çekilmesi.
- Beş adet minarenin iç ve dışlarına ve ayrıca Harem-i Saadet'in üç taraf duvarlarına badana tuğlası konulması.

[166] Tabtab kelimesi aynı defterin 12. Sayfasında şu şekilde açıklanmaktadır: "*Medine-i Münevvere'de bilâd-ı sâire misillû kiremit olmadığından ve kurşun dahi nedreti olduğundan Medine-i Mezkûre'de inşa olunan ebniye-i mübâreke sutuhlarına kurşun makamına kaim kil ve kireç ve kumdan mürekkeb harç ferş olunarak müshaka tabir olunur kebir ve sagîr tokmaklar ile mevsim-i sayfde on gün ve hengâm-ı şitâda yirmi gün mikdârı kifâye amele-i harç ederek mühr misillû bir sath-ı müstevî imal olunub tabtab tesmiye olunur". BOA, Ev. Def. 11148 s.12*

- Bab'ür-Rahme minaresi derununa acilen tom ağacından kiriş yapılması ve Şeref-i Aliyye'nin yarı tabanının tamiri ve minare altına bitişik bir miktar tuğla duvar ile yenilenmesi.
- Süleymaniye minaresi altında hademelere mahsus oda tamiri için odanın içine ve dışına tabtab serilmesi, odanın dört duvarına sıva tuğlası ve pencerelerine demir parmak ve Asitanekari renkli şiş kafes konulması.
- Harem-i Şerif'te bulunan ağa dükkânlarının önünde bulunan sundurma yüzeyine yeniden tabtab serilmesiyle yüzeyin etrafındaki mevcut kurşunun örtülmesi.
- Harem-i Şerifin içindeki direklerden bazısının sıvalı olan kısımlarına zeminden belirli bir yüksekliğe kadar çini döşenmesi, bazısının üzerine de boyanmış nihayet tahtasının konulması ve bazısına da yalnızca badana tuğlası konulması.
- Bab'üs-Selam ve Bab'ür-Rahme'de bulunan abdest musluklarının tamiri
- Aher-i Harem-i Şerif'teki ağalar için taştan yapılmış hamamın duvar, kubbe, suyolları ve muslukların yenilenmesi, haznelerinin tamiri, sıva ve ahşap kapı kanatları ve diğer yenilik müştemilatıyla beraber burada bulunan kargir tekne haznesi üzerinde bulunan 9 adet musluklu ve iki oluklu taş su haznesinin tamiri.
- Hamam yanında taş duvar dibinde kapak örtülü ahşap kanat kapılı 12'şer adet 2 takım helaların tamiri.
- Hamamın yanında kapı bitişiğinde duvar üzerlerine sıra konulması için kapı yapılması.
- Bab'üs-Selam ile Bab'ür-Rahme arasında bulunan medresenin bazı kısımlarının yıkılmasıyla mevcut binanın tamiri.
- Medrese ile şadırvan arasında bulunan alana üstü ahşap levha ve kurşun kaplı dört köşe şeklinde su deposu yapılması.
- Medrese içinde iki tarafta bulunan merdivenlerin eksik basamaklarının tamamlanması ve korkuluklarının tamir edilmesi.
- Bab'ı-Cibril önünde, ribat-ı Acem diye adlandırılan medrese ve medresenin bitişiğinde bulunan üç adet türbenin inşa edilmesi(Türbelerin kime ait olduğu zikredilmemektedir).
- Mescid-i Nebevî'nin kıble tarafında bulunan ve diyar-ı aşere diye adlandırılan mevkide bulunan Ahmet Rıfai hazretlerinin türbesinin tamiri.
- Mescid-i Nebevî'nin kıble tarafı olan diyar-ı aşerede bulunan mahzen ve çeşmelerin tamiri.

- Mescid-i Nebevî bahçesinde bulunan taş sebilin ve su haznesinin tamiri.
- Bab'üs-Selam karşısında muvakkithaneye bitişik Kayıtbay'ın kethüdasının yaptırdığı ve İbn-üz-Zenbil diye adlandırılan medrese içinde bulunan şadırvanın tamiri.
- Bab'ün-Nisa önünde Hz. Ebubekir'in mezarının köşesine yapılan sebilin yeniden yapılması.
- Bab'ür-Rahme karşısında Sultan Ahmet'in yaptırdığı sebil ve sebilin bitişiğinde bulunan helaların ve şadırvanın tamiri.
- Yine bu çeşmelerin suyunun tahliye edilmesi için dört adet mermer sütun ve bir adet kemer ve kemer üzerine tabtabdan mecra inşası.
- Mescid-i Nebevî'nin yanında bulunan Baki kabristanlığının duvarlarının ve bu mezarlıkta bulunan bazı türbelerin tamir edilmesi[167].

Bu keşif yapıldıktan sonra Mescid-i Nebevî imarının daha önceki gibi yavaş devam ettiğini görüyoruz. Yani daha öncekilerin aksine çok kapsamlı bir keşif yapılmış fakat bunun gerektirdiği tamir ve inşaata hemen başlanılmamıştır. Aslında bu keşfin Mescid-i Nebevî'ye has olmadığını Medine'nin genel imarı içinde değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Çünkü aynı defterde Medine şehri için yapılması gereken tamiratlar da önemli yer tutmaktadır. Burada tamir işinde önceliğin kamu binalarına verildiğini görüyoruz. Bu amaçla 1842 yılında Medine'nin tamamında da ikinci bir keşif yapılmış ve şehrin en önemli ihtiyaçlarından olan suyolları ve kamu binalarının durumu masaya yatırılmıştır. Bu keşif defterinden[168] o dönemde Medine'de bulunan su kaynaklarının miktarını ve tamir maliyetini öğrenebiliyoruz. Örneğin Ayn-ı Zerka ayağından iki oluklu kuyunun bulunarak tamire muhtaç olan mahallerin masrafı 3661 kuruştur. Bir başka kaynak olan çifte yolu kuyusundan kubbeli kapıya gelinceye kadar tamire muhtaç olan yerlerin masrafı 3298 kuruştur. Aynı belgeden Medine'de önceden mevcut olan bazı su kuyularının kapalı olduğunu ve bunların açılması içinde çalışma yapıldığını anlıyoruz. Bunların bazılarının isimleri ve masrafları şunlardır: Sultan Murat'ın yaptırdığı kuyunun masrafı 210 kuruş, Caferi bahçesinde olan üç kuyunun suyolları kapalı olduğundan taş ve toprak ihracı masrafı 800 kuruş, Alaka bahçesinde olan iki kuyu ve buna bağlı suyolunun masrafı 4362 kuruş, Serrare bahçesinden Nebanü'l-Neccar bahçesine kadar acı suyolları ve Sultan Süleyman'ın yaptırdığı kuyunun tamiri ile Serrare bahçesinden Davud Paşa kapısına kadar olan tatlı suyolunun tamiri 7748 kuruş, Ayn-ı Sahade bulunan iki kuyunun tamiri 5261 kuruş olarak hesaplanmıştır. Suyolları

[167] BOA, Ev. D, nr. 11148
[168] BOA, İ.DH 64/3156

ve kuyularının toplam tamir masrafı ise 58500 kuruş olarak hesap edilmiştir. Suyolları ile birlikte Medine kalesine de bazı tamiratlarla birlikte yeni binaların yapılması için keşif yapılmıştır. Kaleye yapılacak düzenlemelerin masrafı ise 1600 kuruş olarak öngörülmüştür. Ayrıca kalede bulunan topların da mutlak suretle yenilenmesi gerektiği merkeze bildirilmiştir[169].

1842 senesinde Medine'de bulunan ebniye-i mübarekenin tamir masrafı ile ilgili maliye nazırına sadaretten bir yazı yazıldığını görüyoruz[170]. Bu yazıda Medine'de tamir edilmesi düşünülen ebniye-i mübarekenin kabaca masrafı ifade edilmektedir. Ebniye-i mübarekeden maksat Mescid-i Nebevî dışındaki bazı dini yapılardır. Çünkü belgelerden anladığımız kadarıyla eğer Mescid-i Nebevî ile ilgili bir çalışma yapılacaksa bu özellikle zikredilmektedir. Bu sırada tamir edilecek binalardan birisi de Şeyh'ül-Haremlik binasıdır[171]. Burada yapılacak tamirin 625000 kuruş tutacağı zikredilmiştir. Bu paranın beş yüz kesesinin Mısır'dan tertip olunduğu, ancak kalan parayı Evkaf-ı Hümayun hazinesinin karşılayamayacağı Evkaf nazırı tarafından Meclis-i Vala'ya bildirilmiş ve eğer tamirat bir an önce yapılmazsa ileri de masrafın daha da artacağı uyarısında bulunulmuştur. 1842 yılı Ocak ayının 26'sında konu ile ilgili bir Meclis-i Umumî toplanmış ve bu mecliste kalan paranın yani üç yüz yetmiş beş bin kuruşun Mısır taksiti Hicaz masrafından karşılanmasına karar verilmiştir. Ayrıca yapılacak tamiratta bu masrafın aşılmaması ve yapılan masrafların deftere kaydedilerek bir suretinin Sadaret'e gönderilmesi bildirilmiştir.[172] Yukarı da bahsettiğimiz üzere bu dönemde Medine'de dini yatırımdan ziyade kamu yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Burada muhtemelen devlet otoritesinin kendini daha fazla göstermek istemesi kaygısı ön plandadır.

1842 senesinde gerek Harem-i Nebevî'de gerekse civarında bulunan kütüphanelerdeki Kur'an ve diğer kitapların tamiri için İstanbul'dan aylık 800 kuruş maaşla iki mücellit görevlendirilmiştir[173]. Bu tamirat için Evkaf-ı Hümayun hazinesinden otuz sandık eşya mücellit Sait Efendi vasıtasıyla Medine'ye gönderilmiştir[174]. Aynı yıl içinde Mescid-i Nebevî'de Babü's-Selam'a bitişik olarak inşa edilmiş olan Beşir Ağa medresesi de tamir edilmiştir. Bu tamir sırasında medrese duvarının altında yüklü miktarda eski altın bulunmuştur. Altınların bir kısmı orada çalışan amelelerin eline geçmiş ise de tamamına

[169] *Aynı belge*
[170] BOA, A.MKT 5/55,
[171] BOA, İ.MVL 45/844
[172] BOA, C. Evkaf, 293/14904
[173] BOA, İ. DH. 61/3039
[174] BOA, A. MKT 5/70

yakını toplanmış ve altınların Hazine-i Nebevî'ye ait olduğu kanaatine varılmıştır. Bulunan altınların eski olmasından dolayı bozdurulması için surre alayı geri dönerken İstanbul'a yollanmıştır[175].

1842 senesinde imarın dışında Mescid-i Nebevî için yeniden Gördes'te halı imal edilmiştir. Bu imalat için Saruhan sancağı Kaymakamı Hacı Eyüp Ağa vazifelendirilmiştir. Bu imalat Abdülmecid'in saltanata geldiği zaman Mescid-i Nebevî'nin iç kısmının büyüklüğünü anlamamıza yardımcı olması bakımından önemlidir. Belgelerden anladığımız kadarıyla 1842 senesinde mihraplar da dahil olmak üzere Mescid-i Nebevî için 103 parça halinde toplam 8723 zira halı imal edilmiştir[176]. Bu imalatta cemaatin namaz kıldığı yere serilen halı ile mihraplara serilen halının farklı imal edildiğini aynı belgeden anlıyoruz[177].

1845 senesinde Ravza-i Mutahhara ve Kabe-i Muazzama için 2600 adet karpuzi kandil ile 3970 zira uzunluğunda mermer taşına ihtiyaç olduğu Cidde Valisi ve Medine Şeyhülharemi tarafından merkeze bildirilmiştir. Bu talep İstanbul'da kabul görmüş ve bu malzemelerin Avusturya'dan tedarik edilmesine karar verilmiştir. Ancak mermer ve kandillerin yolda kırılarak eksilmesinin kaçınılmaz olduğu ve yüzden istenen mermer ve kandillerin ihtiyaten fazla gönderilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine mermer sayısı 4500'e kandil sayısı da 3000'e çıkartılarak Beç limanından İskenderiye'ye oradan da Mekke ve Medine'ye yollanmıştır. Mermer ve kandil masrafı 2 yüz 9 bin 250 kuruş olarak hesaplanmış ve kandillerin parası Hazine-i Amire tarafından karşılanmıştır[178]. Bu kandillerden 1000 tanesi 28 sandıkla perdeci Ahmet Ağa vasıtasıyla Medine'ye ulaştırılmış[179] kalanları ise Mekke'ye yollanmıştır.

2.3 Büyük Tamiratın Başlaması

1846 yılında Harem-i Şerif-i Nebevî müdürlüğüne Evkaf-ı Hümayun Hazinesi Mülhakat zimmetçisi[180] Recai Efendi tayin edilmiş ve kendisine 40 bin kuruş harcırahla birlikte 10 bin kuruş maaş verilmiştir[181]. İkinci önemli değişiklik de Medine Şeyh'ül-Haremliğine eski Bağdat valisi Davut Paşanın getirilmesidir[182]. Davut Paşa göreve başladığı

[175] BOA, İ. DH 95/4761
[176] BOA, İ.DH. 68/3373
[177] .. " Numûne olmak ve manzûr-ı şevket-mevfûr hazreti hilâfet-penâhi buyrulmak üzere bir aded mihrâblı ve bir aded saf seccadesi istishâbıyla Der-saâdet'e gelip"… . *Aynı belge.*
[178] BOA, İ.DH 98/4926
[179] BOA, A.MKT 83/80
[180] BOA, İ.DH 130/6686
[181] BOA, A. AMD 1/66
[182] BOA, İ.MVL, 76/1490

sıralarda en önemli mesele Mescid-i Nebevî'nin tamiri meselesiydi. Çünkü kendisinin göreve başladığı dönemde Mescid-i Nebevî'nin tavanı ve kubbeleri yer yer çatlamış ve her an yıkılacak bir hale gelmişti. Hatta Eyüp Sabri Paşa'nın ifadesiyle cemaat bazı kısımlarında namaz kılmaktan ictinab ediyordu[183]. Bu durumdan büyük üzüntü duyan Davut Paşa ayanlar ve Medine'de dini anlamda söz sahibi olan seyyitlerle istişare etmiş ve durumun Babıâli'ye bildirilmesine karar verilmiştir. Karar üzerine Davut Paşa Sadarete uzun bir mektup yollamıştır[184]. Paşa bu mektubunda Mescid-i Nebevi'nin 400 senedir tam olarak imar edilmediğini[185] ve bu halde kalmasının caiz olmadığını ifade etmiştir. Gelen mektup üzerine Şeyh'ül-İslam konağında meselenin görüşülmesine[186] karar verilmiştir.

Bu mektuptan yaklaşık bir yıl sonra tamir işi Evkaf nazırı tarafından bir takrir ile Sadarete bildirilmiştir. Bu takrirde Mescidin tavan ve çatısının acilen tamir edilmesi ve Mescidin önünde bulunan su haznesinin başka bir yere nakli ile Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde bulunan Atik Mirza mahallinin yıkılarak medrese veya kütüphane yapılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Bununla beraber Suyollarının tamiri için görevlendirilen ve halen daha orada bulunan mühendis Mahmud'un Şeyh'ül-Harem Davut Paşa ile tamiri gereken yerleri keşfetmesi ve durumun bir defterle İstanbul'a bildirilmesine karar verilmiştir[187]. Bu keşifte tamir edilecek yerlerle birlikte tamir masrafının, tamirde kaç amelenin çalışması gerektiğinin ve Medine'de çalışabilecek kaliteli Müslüman amelenin bulunup bulunmadığının, eğer yeterli amele yok ise amelenin nereden tedarik edileceğinin rapor edilmesi emredilmiştir[188]. Evkaf nazırının yazısı 18 Nisan 1849 tarihinde Meclis-i Vala'da da görüşülmüştür. Bu toplantıda Meclis-i Ahkam-ı Adliye Reisi Rıfat Paşa toplantıda bulunan Meclis-i Vala azası Ahmet Paşa'ya Medine'de yeterli işçi bulunup bulunmayacağını eğer bulunmaz ise Mısır'dan kaç işçi getirilmesini gerektiğini sormuştur. Ahmet Paşa cevaben ben Mekke'de kaldım Medine'yi pek bilmem ama nezdimizde bulunan ve daha önce Medine'de bulunup hazine vekilliği görevi yapmış ve inşaat işlerinde de görev almış olan Mehmet Efendi bilir diye cevap vermiştir. Mehmet Efendi de Medine'de yeterli amele bulunduğunu ancak büyük bir tamir yapılacaksa amelenin Mekke veya Cidde'den tedarik edilebileceğini ifade etmiştir[189]. Tüm bu görüşme ve yazışmalar sonucunda durumun daha da iyi anlaşılması için hacca gidecek olan Meclis-i Vala Mazbata odası ser-halifesi

[183] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e*. s.776
[184] Eyüp Sabri Paşa, *aynı yer*
[185] Mustafa Bozkurt- M. Sabri Küçükaşçı, "*Mescid-i Nebevi*" DİA. XXIX/284
[186] BOA, A.MKT 57/88
[187] BOA, İ.MSM 87/2459
[188] BOA, İ.MVL 138/3786
[189] *Aynı Vesika*

Remzi Efendi'ye daha dikkatli olması için[190] resmi görev ve Maliye hazinesinden 5000 kuruş harcırah[191] verilerek Mescid-i Nebevî'yi keşf ve muayene etmesine karar verilmiştir. Ayrıca padişahın konuyu yakından takip ettiği *sair ebniye-i âdiyyede icrâ' olunduğu misillû keşf ve icrâ-sına bakılmamasını*[192] emrettiğine ve lazım olan amele ve paranın kolaylığı dolayısıyla Mısır'dan tedarik edilebileceğine dikkat çekilmiştir.

Remzi Efendi'ye bu keşif işlerinde yardımcı olması için Tophane-i Âmire'den bir mühendis talep edilmiştir[193]. Bu talep üzerine Topçu Asâkir-i Nizâmiyye zabitlerinden Osman Efendi vazifelendirilmiştir. Bununla beraber kendisine 15 bin kuruş harcırah ve aylık 1500 kuruş maaş verilmiştir. Bu maaşın 600 kuruşu nizamiye hazinesinden kalanı ise hazineden karşılanmıştır. Kendisinin kolağalık maaşının 600 kuruş olduğu bu görev dolayısıyla maaşının 1500 kuruşa çıkarıldığını burada görmekteyiz. Osman Efendi'nin emrine de 4 nefer tayin edilmiştir[194].

1848 senesinde, Mescid-i Nebevî'nin tamiratının gündemde olduğu bir dönemde tamirat işlerini yakından ilgilendiren bir atama daha yapılmıştır. Bu atama daha önceki dönemle alakalı belgelerde varlığına rastlamadığımız Haremeyn Ebniye müdürü atamasıdır. Bu görev için Teşrifat-ı Divan-ı Hümayun halifesi Hacı Hurşit Efendi intihap edilmiştir. Bu atama o sıralarda merkezi bürokraside meydana gelen reform çalışmalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Her anlamda geleneksel yapıdan modern yapıya geçmeyi tasarlayan Osmanlı Devleti şüphesiz burada yapacağı tamiratlarda da yeni kurumlar vücuda getirme ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü gerek karar almada gerekse alınan kararın süratli bir şekilde uygulanmasında modern bir yapı ihtiyacı kendini hissettirmişti. Ancak Hurşit Efendi bürokratik olarak o sırada tamirat işlerini uhdesinde bulunduran Nâfıa Nezaretine[195] değil Cidde valiliğine bağlıydı[196]. Bu kurum ileride kurulacak olan tamirat müdürlüğünün bir çekirdeğini oluşturması bakımından önemlidir.

1849 senesinde Mescid-i Nebevî'nin halılarının yenilenmesi için Şeyhülharem ve Harem-i Şerif müdürünün müşterek yazılarıyla beraber Evkaf nazırının yazısı Meclis-i Vala'da görüşülmüştür. Bu görüşmede halıların yedi sene önce değiştiği ve şimdi 139 bin zirağ(75060 metre) halıya ihtiyaç olduğu kararına varılmıştır. Bu zira uzunluğunun

[190] BOA, A.MKT 190/91, *Takvim-i Vekayi, Defa 404, 23 C.Evvel 1265*
[191] BOA, A.MKT 189/10
[192] BOA, İ.MVL 138/3786
[193] BOA, A.MKT 190/91
[194] BOA, İ.DH 193/10846
[195] Akyıldız, *a.g.e.* s. 140
[196] BOA, C. DAHİLİYE 338/16879

Gördes'te arşın üzerinden hesaplandığı ve bunun yaklaşık 28 bin 500 arşın tuttuğu tespit edilmiştir. Yedi sene önce değiştirilen halı miktarı ile bu tarihteki miktarın farklı olduğu görülmektedir. Bu fark ise Mescid-i Nebevî'de meydana gelen herhangi bir değişiklikten değil sadece Mescidin etrafındaki bazı alanlara da halı serilmesinden kaynaklandığı belgelerden anlaşılmaktadır[197]. Bu durum Mescid-i Nebevi'nin artık ihiyaca cevap vermediğinin ve genişletilmesi gerektiğinin en önemli göstergesidir. Halıların imal edilmesi için lazım olan otuz bin kıyye yapağının toplanması için mevsimin müsait olduğundan hareketle bu iş için lazım olan 200 bin kuruşun Evkaf nezaretinden karşılanmasına karar verilmiştir[198]. Halılar ile beraber Harem-i Şerif'in içine bir de saat yollanmıştır. Bu saatin de daha önceden olduğu gibi çalar(tokmaklı) olmamasına özellikle dikkat edilmiştir[199].

2.3.1 Remzi Efendi'nin Keşfi ve Raporu

Mescid-i Nebevî'yi inceleme göreviyle İstanbul'dan hareket eden Remzi Efendi 26 Recep 1265(17 Haziran 1849) tarihinde Medine'ye varmış ve hemen işe başlamıştır. Remzi Efendi Şeyhülharem, emrinde bulunan mühendisler, ebniye kalfaları ve Medine'nin ileri gelenleri ile Mescid-i Nebevî'nin direklerini, tavanını ve diğer tamiri gereken yerlerini baştan aşağıya inceleyerek İstanbul'a bir rapor yollamıştır.

Remzi Efendi raporunda zikredilen mahallerinin tamiri kaldırmayacak kadar harap olduğunu, bu halde bırakıldığı takdirde de tamamen yıkılacağını ifade etmiştir[200]. Remzi Efendi raporun devamında, Ravza-i Mutahhara'nın tavanına bitişik olarak Sultan Murat'ın yaptırdığı üç sıra taş kubbe gibi yeni kubbe yapılmasının münasip olacağını bildirmiştir. Bununla birlikte yapılacak tamiratta hem Ravza-i Mutahhara'nın muhafazası hem de namaza mani olmamak için Ravza-i Mutahhara ile namaz kılınan yerin ayrılması amacıyla tavandan yere kadar tahta veya başka bir şey ile perde çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mescid-i Nebevî'nin diğer bir kısmı olan aher-i Harem-i Şerif'te bulunan zeytinyağı mahzeninin üstünde ve yanında bulunan menzilin yıkılarak yeniden yapılması ve buraya kapı eklenerek Mescid'e giriş çıkışların kolaylaştırılması gereği de vurgulanmıştır. Remzi Efendi münasip bir yere sıbyan mektebi yapılmasının da münasip olacağını bildirmiş ve tüm bunlar için kendisinin yetkisi olmadığını yetki verilir ise işe başlayacağını İstanbul'a bildirmiştir[201].

---

[197] BOA, A.AMD 14/14
[198] *Aynı Belge*
[199] BOA, İ.DH 199/11352, A. MKT 216/84
[200] BOA, İ.DH 202/11544
[201] BOA, İ. MVL 157/4500

Ayrıca bu işin otuz bin kese masrafla vücuda geleceği mühendis ve inşaat kalfaların tespitinden hareketle rapora eklemiştir[202].

Remzi Efendi'nin yazısı 19 Eylül 1849'da Meclis-i Vala'da görüşülmüş ve rapor bir takım tartışmalara neden olmuştur. Ebniye heyetinin de katıldığı toplantıda Remzi Efendi'nin raporu şüpheli bulunmuştur. Çünkü ebniye heyetine göre binanın hayli zaman dayanacağı, raporu yazanların bu işten para kazanma düşüncesinde oldukları veya mimariye pek vukufları olmadığı için böyle bir sonuca vardıkları kanaati oluşmuştur. Tamir işinin daha iyi anlaşılması için Hac'dan sonra Medine'ye gidecek olan Cidde valisinin Cidde ve Mekke taraflarında bulunan ve mimariden anlayan adamlarla Mescid-i Nebevî'yi tekrar kontrol etmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Ancak bunun da bazı riskler taşıdığı ifade edilmiştir. Bir kere Cidde valisinin orada ehliyetli bir mühendis ve mimar bulacağı meçhul bir şeydir. İkinci olarak Cidde valisinin bu işleri yapması belirli bir zaman alacağından padişahın bu işten rahatsızlık duyacağı kaçınılmaz bir durumdur. Bunun için mahir ve dirayetli bir mühendisin Medine'ye yollanması için Ticaret nazırına yazı yazılmasına karar verilmiştir.

Meclis-i Vala'nın bu kararı birkaç gün sonra Serasker Paşa'nın sahil sarayında Meclis-i Hass-ı Vükela tarafından da tartışılmıştır. Bu toplantıda Remzi Efendi'nin yolladığı yazının eksik olduğu ifade edilmiştir. Örneğin Remzi Efendi raporunda binanın ahşap mı yoksa taş mı olduğuna dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi için önceden yollanmış olan keşif defterleri ve Evkaf Nezaretinin yazıları incelenmiştir. 1847(Haziran) ve 1848(Şubat, Haziran) tarihlerinde Şeyhülharem, Cidde Valisi, Harem-i Şerif müdürü merhum Recai Efendi'nin yolladıkları iki ayrı rapor ve keşif defterleri ilk incelenen belgeler olmuştur.

Bu yazılarda Mescid-i Nebevî'nin tamirattan uzak olmadığı belli ise de tavan ve sütunlarının yıpranarak direklerinin eğildiği ve yenilenmesi gerektiği, yenilenmesi mümkün olmayanların demir çemberler ile tutturulup tavanına dokunulmaması, aşırı sıcaktan çatlayan ve çatladıkça yeniden düzlenen yüzeyinin taptap ile düzlenmesi gerektiği tekrar edilmiştir. Ayrıca ahşap direklerin zamanla çökerek ahşaptan eser kalmayıp taş direklerin kuvvetiyle durduğu ve Mescid-i Nebevî'nin ayakta tamiri mümkün olmadığı dokunulur dokunulmaz külliyen tecdide muhtaç olacağı ve gerçek masrafının oralarda iyi mühendis olmadığından bilinemeyeceği anlaşılmıştır. Meclis-i Vala'nın kararına paralel olarak İstanbul'dan

[202] BOA, İ.DH 202/11544

mühendis gönderilmesinin münasip olmayacağı çünkü Mescid'in bazı yerlerinin ahşap bazı yerlerinin de parça taş olduğu için hemen inşasına başlanması gerektiği bunun için de mimar ve mühendis yerine Ebniye-Hassa müdürü sabık Abdülhalim Efendi'nin Ebniye memuru olarak tayin edilmesi ve en az Abdülhalim Efendi'nin atanması kadar önemli bir konu olan usta ve amele tedarik edilmesine karar verilmiştir. Bunun için fenninde mahir taşçı, neccar ve demirci ustalarının Ticaret Nazırı, Ebniye Meclisi ve Abdülhalim Efendi tarafından seçilmesinin uygun olacağı eğer seçilen amele ve ustalar işi baştan savma yaparsa mesuliyetin ebniye meclisinde olacağı Ticaret nazırı tarafından bildirilmiştir. Ayrıca Remzi Efendi'nin de Medine'de daha fazla kalmasının gerekmediği için dönmesine izin verilmiştir[203]. Bunun üzerine hem Remzi Efendi hem de Remzi Efendi ile birlikte Medine'ye giden mühendis Osman Efendi de İstanbul'a dönmüştür.

Bu görüşmeler sırasında tamiratın maddi boyutu da ele alınmıştır. "*Bu misüllü umuru diniye ve hayriyyede sarf olunacak akçenin miktarına bakılmayacağı*[204]*"* masrafın otuz bin kesenin birkaç katı olsa bile orası için az olacağı özellikle ifade edilmiştir. Remzi Efendi'nin raporunun kabul görmemesinin nedeninin maddi olmadığı birçok noktadan eksik olduğu ebniyenin taş mı yoksa ahşap mı olduğunu dahi ifade etmediğinden eski yazılara müracaat edildiği tekrar tekrar vurgulanmıştır.

Burada görüldüğü üzere Remzi Efendi'nin çalışmalarının daha doğrusu tetkiklerinin Mescid-i Nebevi'nin tamirinde bir fonksiyonu yoktur. Eyüp Sabri Paşa ve Eyüp Sabri Paşa'dan mülhem yazılan bazı ikinci el kaynaklarda[205] Remzi Efendi'nin raporunun neticesinde padişahın burayı imar etmeye karar verdiği ve bu amaçla Abdülhalim Efendi'yi görevlendirdiği ifade edilmekte ise de yukarıda da bahsettiğimiz gibi Remzi Efendi'nin raporu İstanbul'da kabul görmemiştir.

Meclis-i Hass-ı Vükela'da alınan kararlar Ticaret nazırına, Şeyhülharem ve Harem-i Şerif müdürüne bildirilmiştir. Burada tamir işinin hızlanması için Ebniye-i Hassa müdürü Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye gideceği ve herkesin üzerine düşen görevi yapması emredilmiştir[206].

Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye vardığı sıralarda Remzi Efendi ile mühendis Osman Efendi de İstanbul'a dönmüşlerdi. Osman Efendi ilk raporun kabul edilmemesinden

---

[203] *Aynı Belge*
[204] *Aynı Belge* Lef 2
[205] İrfan Küçükköy, *Peygamber Şehri,* T.D.V. Ankara 2007, s.164
[206] BOA, A.MKT.MVL, 20/7

dolayı bu sefer daha kapsamlı ve daha teknik bir raporu 1 Aralık 1849'da Meclis-i Vala'ya sunmuştur. Medine tamirat müdürü, Cidde valisi, Mekkeli ve Medineli mühendislerin imzasını taşıyan bu defterde Osman Efendi ile dönen Remzi Efendi'nin imzası bulunmamaktadır[207]. Burada Osman Efendi ile Remzi Efendi arasında bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Çünkü Osman Efendi ikinci raporu İstanbul'dan herhangi bir emir ve talimat almadan hazırlamıştır. Aralarında bir birliktelik bulunsa idi Remzi Efendi'nin de ikinci keşifte yer alması çok muhtemeldi. Osman Efendi'nin Remzi Efendi'nin desteğini ve görüşünü almaktan çekinmiştir. Birçok ayrıntının yer aldığı bu defterdeki kararlar Cidde Valisi Hasip Paşa, Şeyhülharem Davut Paşa, Medine mollalarından Şerif Ahmet Şükrü Efendi, Medine müdürü Recai Efendi'nin düşünce ve görüşlerini yansıtmaktadır. Defterde özet olarak şunlardan bahsedilmektedir.

Mescid-i Nebevî'nin direklerinin altında olan temel duvarları harap olmuş ve üzerlerinde bulunan köşe taşları kırılmış ve direklerden her biri tulumba ağacı gibi içleri dört beş parmak sırasında yanmıştır. Yine bunların alt tarafı on dört on sekiz parmak dairevi şekilde taştan yapılmış kıtalardan olarak içleri ve yüzeyleri kamilen demir çubuk konulmuş ve kurşun eritilmesiyle bağlanmış ise de çoğu meyletmiştir. Bab'ür-Rahme ile karşısında olan Bab'ün-Nisa hizasından muahher-i Harem-i Şerif tarafında olan tavanlar bağlama hizasından çıkıp hemen yıkılmaya yüz tutmuştur.

Harem-i Şerif önünde olan çatılar her ne kadar eğilmemiş ise de kirişlerinin hepsi sünger gibi olmuş ve üzerlerinde aynı hizada tabtablı olan yüzeyi yarılıp eğri büğrü olmuştur. Hücre-i Saadet'in kıble tarafı ve doğu kapısı taraflarında bulunan kubbelerden başka Ravza-i Mutahhara ve Harem-i Şerif'in arka taraflarında üçer sıra olan kubbe kemerleri yarılmış ve Hücre-i Mutahhara tarafında bulunan kubbelerden başka kubbe yüzeyinin tamamı harap olmuş ve yıkılmaya yüz tutmuştur.

Harem-i Şerif'in her ne kadar bazı sütunları dik ise de yine birçoğu yenilenmeye muhtaçtır. Direklerde bir tamirat yapılmadan çatılarda bir çalışma yapmak beyhude bir çaba olacaktır. Bu kadar harap halde bulunan binanın yıkılmaması ise keşif heyetinin ifadesine göre bir *Mucize-i Rasul-i Kibriyadır.*

Defterde ayrıca kullanılacak malzemenin cinsi ve bu malzemenin nasıl tedarik edileceği üzerinde de durulmuştur. Buna göre: Medine'de kereste bulmak imkan haricindedir. Eğer çatılar eskisi gibi ahşaptan yapılacaksa uzaktan kereste getirilmesi

[207] BOA, İ.MVL 162/4717

gerekmektedir. Bu ise masrafı artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Yapılacak tamirat gerek namaz kılmaya gerekse ziyaretlere engel olmayacak şekilde yapılmalıdır. Bunun için tamir edilecek yerler bölünerek tamir edilmelidir. Mescidin dört tarafının fakat kıblesi cihetinin bir miktarının yenilenmesi ve sütunları önceki gibi yerlerine dikilerek üzerleri yonma taştan yapılmalıdır. Kemer ve kemerlerin üzerleri tuğladan gums tabir olunan basık kubbeli fakat Kubbe-i Osmaniye'nin eskisi gibi âli kubbeli ve üzerleri tabtablı olmalıdır. Ayrıca tüm kubbe ve kemerlerin içleri boya ile boyanmalıdır.

Bab'ür-Rahme ile karşısında bulunan Bab'ün-Nisa hizasından başlayıp Harem-i Şerif'te serili mermerlerden noksan olanlarının tamamlanması. Aher-i Haremde bulunan ve üstü kubbeli yağ mahzeninin kütüphaneye çevrilmesi. Bunun için de mahzenin üç tarafından birer adet pencere açılması ve mevcut kapısının genişletilmesi ve kapının her bir basamaklarının ve üst başlıklarının yeniden yonma taştan birbiriyle uyumlu olmak üzere yapılması. Ayrıca her pencereye demir parmaklık konulması ve parmaklık üstlerinin tel örülmesi gerekmektedir. Bununla birlikte mahzen içinin yeni yonma taştan döşenmesi, iç ve dış yüzeyinin tabtab kaplanması ve her köşesine ikişer adet neccarkari bölme dolap konulması. Pencere ve kapılara ahşap kilit yapılması ve Mescid-i Nebevi'de bulunan mihraplarla minberlerin toz ve kirlerden korunması gerekmektedir.

Ravza-i Mutahhara'nın etrafında ve Mescid-i Nebevî'nin değişik yerlerinde yazılı olan ayet, hadis, kaside, tarih beyitleri ve saire de pervaz gibi kaplama olarak önceden tezhibli olanların da yeniden tezhib olunmaları.

Bab'üs-Selam ile Hücre-i Saadet arasında ağa odalarında mevcut dolapların ve kadınlara ait odalarda olan kafeslerin tamiri ve üzerlerinin boyanması. El-hasıl Mescid-i Nebevî'nin taharet ve nezafet üzere kaimen tamir ve tecdidi.

Mescid-i Nebevî'nin tamir edilmesi gereken yerleri ayrıntılı olarak zikredildikten sonra bunun tahmini maliyeti de rapora eklenmiştir. Bu rapora göre eşyaların tedariki ve nakli 5 milyon kuruş(10 bin kese) tutmaktadır.

Bu raporda ayrıca Mescid-i Nebevî'nin bölümlerinin ebatları da zikredilmiştir. Bunlar da özetle: Harem-i Şerif: Uzunluk 128 arşın, Genişlik 98 arşın tabanı temelle beraber 20 arşın toplam 33229 arşın. Kumluk mahalleri: Uzunluk 86 Genişlik 52 toplam 4633 arşın.

Kıble tarafındaki alan: Uzunluk 75 Genişlik 2 toplam 2025 arşın. Seccade mahalleri toplam 4166 arşın. Yekün büyüklüğü ise 3548399 arşındır[208].

2.3.2 Abdülhalim Efendi'nin Çalışmaları

Abdülhalim Efendi altmış bin kuruş harcırah ve on iki bin beş yüz kuruş maaşla yeni görevine başlamıştır[209]. Ancak Abdülhalim Efendi işe daha Medine'ye gitmeden başlamıştı. Çünkü oraya gitmeden İstanbul'dan bir takım eşya satın alması ve biraz da amele götürmesi icap ediyordu. Abdülhalim Efendi kendinden öncekiler gibi sıkıntıya düşmemek için gerekli görüşmeleri gerek Ticaret nazırıyla gerekse Tophane nazırıyla yaparak bazı meseleleri Medine'ye gitmeden halletmişti.

Abdülhalim Efendi Ticaret nazırı ile yaptığı görüşmede kendisi ile çok fazla amelenin gitmesine gerek olmadığını ancak orada bulunan değişik amele guruplarını (demirci, sıvacı, nakkaş v.s) idare etmek için her esnaftan sınıfından en iyilerinden 38 ameleyi getirmesinin iyi olacağını ifade etmiştir. Gitmesi kararlaştırılan bu 38 amele Ebniye meclisinde imtihan edilmiş ardından kethüdaları tarafından yeterlilikleri tespit edilmiştir[210].Gönderilecek amelenin maaş durumu bazı tartışmalara neden olmuştur. Bunlara verilecek harcırahların biner kuruş maaşlarının da yüzer kuruş azaltılması beyan olunmuştur[211]. Yazışmalar birkaç gün sürmüş ve en sonunda her bir işçiye 4 bin kuruş harcırah ve 500 kuruş maaş verilmesine irade çıkmıştır. Bunların toplamı ise 152 bin kuruş tutmuştur[212]. Ancak görüşmede Ebniye-i Âliye'nin durumunun ve masrafının bilinmediği bu nedenle seçilen amelelerden üçte birinin şimdilik gitmesinin iyi olacağı oradaki duruma göre kalan amelenin de yollanması kararına varılmıştır. Bununla birlikte eğer orada hemen işe başlaması icap ederse amelenin boş durmaması için bazı malzemelerin hemen yollanacağı ve işin gidişatına göre Mısır'dan amele ve malzeme tedarik edilmesi alınan bir diğer karardır. Ayrıca oradaki durumun hemen yazı ile İstanbul'a bildirilmesi ve eğer İstanbul'dan amele ve eşya gerekir ise derhal yollanacağı Abdülhalim Efendi'ye ifade edilmiştir[213].

---

[208] *Aynı Belge*
[209] BOA, A. MKT NZD 2/8
[210] BOA, İ.MVL 157/4501
[211] BOA, İ.MVL 157/4501 Lef 4
[212] BOA, İ.MVL 157/4501 Lef 6
[213] *Aynı Yer*

Abdülhalim Efendi'ye ihtiyaç duyması halinde İstanbul'dan gelecek parayı beklemeden Hazine-i Nebevi'deki parayı da kullanabileceği belirtilmiştir[214]. Abdülhalim Efendi'nin 15 Ocak 1850 tarihinde yola çıkıp 15 Mart'ta Medine'ye varacağı hesaplanmıştır. Abdülhalim Efendi'ye eğer surre ile para yollanırsa bu paranın yedi ay sonra eline geçeceği ve bu aradaki işçi maaşlarının yüz yirmi dokuz bin kuruş tutacağı bununda Hazine-i Nebevi'den karşılanmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Durum maliye nazırına bildirilerek Abdülhalim Efendi'ye yedi aylık maaş ve harcırahların verilmesi istenilmiştir[215]. Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa da İstanbul'a bir yazı yazarak gerek Mısır gerekse İskenderiye'den istenilen eşya ve malzemeleri süratle Medine'ye yollayacağını ifade etmiştir[216]. Bununla birlikte Abdülhalim Efendi Medine'ye gitmeden İstanbul'dan 255 bin 600 kuruşluk inşaat malzemesi satın almış ve bunları Medine'ye götürmüştür[217]. Bu eşyaların tedarik edilip gemiye yüklenmesi ve gemi kirası dahil olduğu halde toplam masrafı yüz 11 bin 780 kuruş olarak hesaplanmıştır. Paranın tamamı Maliye hazinesi tarafından ödenmiştir[218]. Ayrıca Mısır valisine bin veya 1500 kese (750 bin kuruş) yollaması için emir yollanmıştır[219]. Burada dikkat edilirse Evkaf-ı Hümayun nezareti ikinci planda kalmıştır. Abdülmecid devrinde Mescid-i Nebevi ile ilgili konularda Meclis-i Vala[220] ve Meclis-i Umumi daha etkin durumdadır. Kanaatimizce bunun en önemli nedeni yapılacak tamirat veya inşaatın Evkaf hazinesinin karşılayamayacağı büyüklükte tasarlanmış olmasıdır. Bunun bir diğer göstergesi de padişahın şahsi hazinesi durumunda olan Hazine-i Hassa'dan 1850 yılında Mescid-i Nebevî tamiratı için 5000 kese altın yollanmasıdır[221]. Görüldüğü üzere Mescid-i Nebevi'nin tamirat işi tek bir kurum ile değil imparatorluğun hemen tüm kurumlarıyla birlikte yürütülmektedir.

Abdülhalim Efendi'ye gitmeden önce bir talimatname verilmiştir. Bu talimatnameye göre Medine'ye varır varmaz ilgili kişilerle Mescid-i Nebevî'nin tamir işini müzakere ederek yapılacak yerlerin taş mı yoksa ahşap mı yapılacağına karar verecektir. Ancak alınacak kararda şer'î şerifî mutlaka göz önünde tutacaktır. Örneğin Meclis-i Vala'ya

[214] BOA, A. MKT NZD 2/8
[215] BOA, İ. MVL 160/46 40
[216] BOA, İ.MTZ 13/426
[217] BOA, İ.MVL 157/4501 Lef 1
[218] BOA, MAD 9209 Lef 4
[219] BOA, İ. MVL 176/5243
[220] Tanzimat'ın gerektirdiği kanuni düzenlemeleri yapmak için 24 Mart 1838 tarihinde kurulan bu meclis. Zaman içersinde merkezi idareyi ilgilendiren tüm konularda bir danışma vazifesi görmüştür. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868),* Ankara, 1999, s.114-125
[221] " Hazîne-i Hassa Nâzırı Hazretlerine. Medîne-i Münevvere tamirat-ı âlisine iâne-i seniyyeye mahsûs olmak üzere taraf-ı şeref-i hazreti hilâfet-penâhîden ihsân buyrularak geçen gün taraf-ı vâlâlarına gönderilmiş olan beş bin kese altunun mahfûzan mahall-i Âli-i mezkûre îsâli emr ü fermân-ı hümâyûn hazreti şehn-şâhî iktizâ-yı celîleden bulunmağla mezkûr altunu istîâb edecek metin ve muhkem temur çenberli sanduk yaptırılıp temhîr olunmak üzre zikr olunan altun ile beraber serîan Babıâlî'ye irsal olunması.." BOA, A. MKT NZD 1432 Sene 1266, BOA, A. MKT 237/64, A. MKT MVL 30/7

göre Mescid-i Nebevî'nin ahşap kısımları tekrar ahşap, taştan olan kısımları da tekrar taştan yapılmalıdır. Yapılacak herhangi bir değişiklik onlara göre caiz değildir[222]. Çıkan kararın uygulanması için İstanbul'dan izin beklemesine gerek olmadığı sadece alınan kararı bildirmesinin yeterli olacağı ve derhal vakit kaybetmeden işe başlaması gerektiği kendisine bildirilmiştir[223]. Tüm bu işleri yakından takip eden Sultan Abdülmecid 25 Muharrem (11 Aralık 1849) tarihinde bu tamir meselesi ile ilgili huzurunda bir Meclis-i Umumi toplamıştır. Padişah bu işi çok önemsediğini Abdülhalim Efendiye bu *hidmet-i Hayriyede müstakîm-âne hareket ve ifâ-yi me'mûriyyet ederse İnd-Allah-i nâil-i ucûr-i cezîle ve taraf-ı eşref-î Hazret-i mülûk-âneden dahi mazhar-ı mükâfât-ı celîle olacağı misüllü neûzü-b-illâh-i Teâlâ aksi bir hareketi takdîrinde dahî dünyevî ve uhrevî nasıl mücâzât göreceği kendüye bi-l-etraf*[224] anlatılmasını emretmiştir.

Abdülhalim Efendi Medine'ye gitmeden önce padişah tarafından da kabul edilmiştir. Padişah Abdülhalim Efendiye Mescid-i Nebevî'de noksan kalmayacak şekilde tamir etmesini emretmiştir. Padişah bununla birlikte Mescid-i Nebevî'de bulunan kandillerin yakılmasında zahmet çekildiğine dair haber aldığını ve bu aksaklığın giderilmesi için ne tür maden lazımsa tedarik etmesini de eklemiştir[225]. Görülüyor ki Sultan Mescid-i Nebevî'nin her şeyi ile en ince teferruatına kadar ilgilenmekteydi.

Tüm bu hazırlıkları yaptıktan sonra yola çıkan Abdülhalim Efendi gemi ile önce Mısır'a ve oradan da kara yolu ile Medine'ye[226] giderek 10 Recep 1266(22 Mayıs 1850) tarihinde görevine başlamıştır[227].

Abdülhalim Efendi ilk olarak Şeyhülharem, Medine müdürü, kadısı, mollası, dört mezhep imamları ve ulemanın ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştır[228]. Bu toplantıda padişahın fermanı okunmuş ve Mescid-i Nebevî'nin tamiri ile ilgili bilgi alışverişinde bulunulmuştur. Bir tanışma toplantısı mahiyetinde olan bu görüşmenin Abdülhalim Efendi açısından daha verimli olduğu aşikârdır. Çünkü toplantıda bulunan diğer zevat Medine'de ikamet etmekteydi ve tamirat işi uzun süredir gündemlerinde bulunuyordu. Keşif görevi ile

---

222 BOA, İ.MVL 194/5905
223 BOA, A.AMD, 17/2
224 BOA, İ.MVL 157/4501 Lef 7
225 *Takvim-i Vekayi, Defa 423-1, 25 C. Evvel 1266*
226 Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.778
227 Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye varış tarihi Diyanet İslam Ansiklopedisi Mescid-i Nebevi maddesinde (XXIX cilt) BOA, İ.DH(218/12892) belgesinden hareketle 10 Şevval 1266 olarak verilmektedir. Ancak zikredilen belgedeki tarih Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye varış tarihi değil Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye varışını Padişaha bildiren belgenin tarihidir. Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye varış tarihi ise 10 Recep 1266(22 Mayıs 1850)'dir. "… *Ba irâde-i Seniyye tamir ve inşâsına me'mûr İzzetlü Abdülhalim Efendi iş-bu şehr-i Receb-i Şerif'in onuncu günü Medine-i Münevvere'ye vürûd etmiş…" BOA, İ.DH 220/13056*
228 BOA, İ.DH 219/12892

gelip gidenlerin sayısı Abdülmecid'in saltanatı ile önemli bir artış göstermişti. Yukarıda da gördüğümüz üzere bu yıllara ait çok sayıda keşif defteri vardır ve bu defterlerde Abdülhalim Efendi ile görüşenlerin birçoğunun imzasının olması bunun bir göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında toplantıya katılanlar daha önce benzer görevlerle gelenlere söylediklerini muhtemelen Abdülhalim Efendi'ye de ifade etmişlerdir. Bununla birlikte diğer görüşmelerin aksine olarak önemli bir konu ilk kez ele alınmış ve bu konuda bir karara varılmıştır. Bu konuda Mescid-i Nebevî'nin ahşap olan kısımlarının yeniden ahşap mı yapılacağı yoksa yeni baştan taş olarak mı imar edileceği meselesidir. Ahşap olan kısımların taştan yapılmasının şeran caiz olup olmadığı bu görüşmede ele alınmış ve şeri noktada bir mahsurunun olmadığına hükmedilmiştir[229]. Toplantıya katılan dört mezhep imamının bu şeri meselelerin halledilmesinde fikir beyan ettikleri muhtemeldir. Abdülhalim Efendi Medine'ye gitmeden önce aldığı talimat gereği imarı edilecek yerlerin temelini kazarak işe başlamıştır[230].

Mescid-i Nebevî'nin tamir edilecek olması gerek Medine halkı gerekse devlet adamları tarafından memnuniyetle karşılanarak bu memnuniyet *Takvim-i Vekayi* gazetesinde tüm halka ilan edilmiştir[231].

Abdülhalim Efendi'nin Medine'de yaptığı çalışmaların başında Mekke'ye altı saat uzaklıkta vadi-i Fatıma diye anılan mevkide bulunan mermer madenini incelemek olmuştur[232]. Eyüp Sabri Paşa Abdülhalim Efendi'nin Medine'ye varır varmaz taş bulmak için taşçı başı İbrahim Ağayı görevlendirdiğini ve İbrahim Ağanın da Mekke tarafında Beyyar-ı Ali mevkiinde zengin bir taş madeni bulduğunu ifade etmektedir. Bulunan taşın tozpembe olduğunu ve Medine'de bulunanları çok memnun ettiğini bildiren Paşa[233] ile belgeler kısmen çelişmektedir. Şöyle ki: Cidde Valisi Hasip Paşa, Abdülhalim Efendi Medine'ye gitmeden önce 25 Şaban 1265(16 Temmuz 1849) tarihinde sadarete bir yazı göndererek Mekke'ye altı saat mesafedeki Vadi-i Fatıma'da bir mermer madeni bulunduğunu bildirerek bulunan mermerin numunesini de yollamıştır. Durum Sadaretten bir yazı ile Meclis-i Maadine[234] bildirilmiştir. Hasip Paşa gönderdiği yazıda Hicaz'da her türlü madenin bolca bulunduğunu ancak işletilmediği için yok hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Hatta Hasip Paşa altın, gümüş ve kömür madenlerinin bulunmasının an meselesi

[229] BOA, İ.MVL 162/4730
[230] *Aynı Belge*
[231] *Takvim-i Vekayi, Defa 434, 18 Zilhicce 1266*
[232] BOA, İ.MVL 157/4500
[233] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.779
[234] Bu meclis imparatorluk genelinde bulunan madenlerin çıkarılması, işletilmesi ve idare edilmesi için 1841 yılında tesis edilmiştir. Akyıldız, *a.g.e.* s. 290

olduğunu tek problemlerinin Hicaz'da bu işten anlayan taşçı ve madenci bulunmaması olduğunu kaydeder. O kadar ki bulunan mermer madenini dahi kullanıma kazandıramadıklarından şikayetle İstanbul'dan fenninde mahir bir madenci ve mühendis talep etmektedir. Mermerin bulunduğu yerin Harem sınırları dışında olduğu için Maden-i Hümayun başmühendisi Mösyö Polinisten'nin de yollanabileceğini ifade etmiştir. İstanbul'da kurumlar arası birkaç ay süren yazışmalar neticesinde 30 Muharrem 1266'da (16 Aralık 1849) Meclis-i Vala'da son karar verilerek irade çıkmıştır. Buna göre yakın tarihte Medine'ye gidecek olan Abdülhalim Efendi'nin bu mermer madenini inceleyip durumu İstanbul'a bildirmesi ve ona göre bir karar verilmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir[235]. Görüldüğü gibi daha Abdülhalim Efendi Medine'ye gitmeden mermer madeni bulunmuştu. Muhtemelen bulunan mermerin Mescid-i Nebevî'de kullanılabilecek durumda olması Abdülhalim Efendi'nin oraya gitmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak Abdülhalim Efendi Medine'de 5-6 ay çalıştıktan sonra Hac için gittiği (Ocak 1850) Mekke'de vefat etmiştir. Vefatının ardından oğlu Ebniye-i Âliye'ye ait muhasebe defterlerini Sadarete göndermiştir[236].

2.3.3 Abdülhalim Efendi'nin Raporu ve Sonuçları

Abdülhalim Efendi vefat etmeden Mescid-i Nebevî ile ilgili aldıkları kararı İstanbul'a bildirdiğini ve bu kararın memnuniyetle karşılandığını yukarıda belirtmiştik. Hatta bu memnuniyet 25 Ocak 1850'de *Takvim-i Vekayi*'de de ilan edilmişti. Ancak Abdülhalim Efendi'nin vefatından sonra Şubat 1850'de yapılan toplantıda bu karar tartışılmaya başlanmıştır. En başta Mescid-i Nebevî'nin bir anda bu kadar büyük çapta değiştirilmesinin Hz. Peygamber'in ruhaniyatına bir saygısızlık olacağı, bununla birlikte asli yapısına dokunulmadan yapılacak tamiratın 3-4 bin kese, içeride bulunan tuvaletlerin dışarı alınmasının 1-2 bin kese masraf tutacağı ifade edilmiştir. Bunun için orada bulunan bu işle alakalı ameleden mimara kadar herkesin şer'î şerifi ve fenn-i mimariyi göz önünde bulundurarak yeni bir keşif yapması da tekrar gündeme gelmiştir.

İstanbul'daki bu yeni yaklaşıma göre Dahil-i Harem-i Şerif'te bulunan Ravza-i Mutahhara'nın olduğu kısım oldukça sağlamdır. Burada tamiri gereken yerler ise 7-8 sütun ile tavanın bazı ahşap kısımlarıdır. Ravza-i Mutahhara'nın geri tarafında bulunan Aher-i

[235] BOA, İ. MVL 157/4500 Lef 7
[236] BOA, A. MKT UM 46/11

Harem-i Şerif'te bulunan sütunların taştan olduğu bu nedenle üzerlerine kemer atılarak sağlamlaştırılması yeterlidir. Ancak bunun da mahsurlu olduğu 7-8 sene sonra tekrar tamir gerektireceği ifade edilmiştir. Abdühalim Efendi'nin dediği şekilde yapılırsa da bu işin en az 10 sene süreceği eğer aslı üzere tamir edilirse 3 senede biteceği ifade edilmiştir. Meselenin sürüncemede kalmaması için derhal Abdülhalim Efendi'nin yerine birinin atanmasına karar verilmiştir[237].

Abdülhalim Efendi'nin yerine bir memur atanmadan önce yeni bir keşif yapılmasının daha münasip olacağı düşünülerek yeni bir keşif kararı alınmıştır. Muhtemelen Abdülhalim Efendi'nin keşif raporu ile yeni yapılacak keşif karşılaştırılacak ve ona göre bir karar verilecektir. Bu amaçla Hac için buraya gitmiş olan Meclis-i Vala azasından İmamzade Esad Efendi'ye keşif görevi verilmiştir[238]. Ancak Esad Efendi'den istenen kapsamlı bir rapor değil sadece Mescid-i Nebevî'nin taştan mı yoksa ahşaptan mı yapılmasının daha münasip olacağına dair malumat vermesidir. Esad Efendi Cidde valisi ve diğer zevat ile tamiri gereken yerleri inceleyerek inceleme heyetinde bulunanlarla bir meşveret meclisi akd etmiştir. Meclise katılanlar Mescid-i Nebevî'nin yeniden yapılmasını savunurlarken Esad Efendi bu fikre pek sıcak bakmamıştır. Şeyhülharem Davut Paşa başta olmak üzere herkes bu durumu şaşkınlıkla karşılamış fakat ses çıkarmamışlardır[239]. Esad Efendi'ye göre Mescid-i Nebevî'de külli bir değişiklik yapmak dini açıdan da mahzurlu bir durumdur. Ona göre *zarûret-i mübreme ve mücbire ilcâ' itmedikçe ol makam-ı celîlin bir taşını yerinden oynatmak şer'-i şerîfe muvâfık, câiz ve münâsib olmayacağı cânib-i meşîhat-ı İslâmiyye'den ve Şerîf-i müşârün-ileyh tarafından kat'iyyen*[240] beyan edilmiştir. Yine Esad Efendi'ye göre uzak memleketlerden hac için Medine'ye gelenler uzun süre Mescid-i Nebevî'yi ziyaret edemeyeceklerdir. Bu ise hacılar ve ziyaretçiler için üzücü bir durum olacaktır. Bu sebepten en münasibi tamir edilecek yerlerden ahşap olan kısımların ahşap, taş olan kısımların da aynı şekilde taş olarak tamir edilmesi işin fazla uzamamasıdır[241].

Ancak bu sıralarda Mescid-i Nebevî'de ilginç bir olay meydana gelmiştir. 29 Safer 1266 (14 Ocak 1850) Perşembe gecesi Hz. Ebubekir'in mezarının bulunduğu kubbenin ayağı (bazı belgelerde kubbenin tamamı) o anda Mescid-i Nebevî'de bulunan Şeyh Mehmet İskenderanî isimli bir kişinin üzerine yıkılmış ve Şeyh orada vefat etmiştir[242]. Eyüp Sabri

[237] BOA, İ. DH 227/13590
[238] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.782
[239] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.783
[240] BOA, İ. DH 229/13721
[241] BOA, A. AMD 29/31
[242] BOA, İ. DH 233/14064

Paşa'ya göre Esad Efendi'nin Mescid-i Nebevî'nin külli bir tamirata karşı çıkması üzerine heyette bulunanlar ilahi bir işaret beklemeye başlamışlar ve bu da çok geçmeden vuku bulmuştur. Yine Eyüp Sabri Paşa'ya göre Esad Efendi hatasının farkına vararak tövbe etmiş ve mecliste bulunanların kararına iştirak etmiştir[243]. Ayrıca mescitteki yıkıntılar hemen temizlenerek geçici bir takım tedbirler alınmıştır.

Abdülhalim Efendi'nin yerine yeni bir memur tayin edilmeden önce 19 Kasım 1850 tarihinde Mescid-i Nebevî için Ebniye Meclisi marifetiyle İstanbul'da 22442 kuruşluk boya, kalem ve bazı inşaat malzemeleri satın alınmıştır. Bu eşyalar 48 sandığa konularak gemi ile İskenderiye'ye ulaştırılmıştır. Gemi için ayrıca 3417 kuruş kira ödenmiştir. Bu masraflar ise Ebniye-i Âliye'ye zimmet kaydedilmiş ve masrafları maliye hazinesinden ödenmiştir[244]. Bu eşyalar ise muhtemelen Abdülhalim Efendi'nin vefat etmeden önce İstanbul'dan talep ettiği eşyalardır. Çünkü Abdülhalim Efendi Medine'ye gitmeden önce Meclis-i Vala Abdülhalim Efendi'nin Medine'den göndereceği yazıya göre İstanbul'dan eşya gönderme kararı almıştı[245]. Bunun yanında aynı tarihlerde Beykoz Çini fabrikasında Ebniye-i Âliye için çini üretilmeye başlanmıştır[246]. Bu iş için de fabrika memuru Ali Efendi'ye 2500 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Abdülhalim Efendi'nin bu ani vefatı inşaat faaliyetlerini bir süre duraksatmıştır. Bu durum aslında Babıâlî'yi biraz rahatlatmıştır. Çünkü Abdülhalim Efendi ile farklı düşündükleri çok belli idi ve bu farklı noktaları yeni atayacakları memur ile halletmeleri mümkündü. Daha doğrusu kendileri gibi düşünen bir memur atama fırsatı doğmuştu.

2.3.4 Yeni Bir Başlangıç: Raif Paşa'nın Faaliyetleri

Abdülhalim Efendi'nin yerine ise Mühendishane-i Berrî-i Hümayun erkânından eski Trablusgarp mutasarrıfı Raif Paşa atanmıştır[247]. Raif Paşa'ya Abdülhalim Efendi'ye verilen altmış bin kuruş harcıraha ek olarak beş bin kuruş fazla harcırah verilmiştir. Bunda Paşanın devlette uzun süre görev yapmasının yanında katip gibi yeni vazifeliler götürecek olması önemli bir etkendir[248]. Bunun yanında Paşaya bir de nişan verilmiştir[249]. Raif Paşa İstanbul'dan hareket etmeden önce o sıralarda İstanbul'a gelmiş olan Medine tamirat

[243] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.784
[244] BOA, C. MALİYE 118/5287
[245] BOAi İ.MVL 160/4640 Lef 2
[246] BOA, A.AMD 32/132
[247] Sabri Paşa, a.g.e. ,s.785
[248] BOA, İ.MVL 197/6106
[249] BOA, MVL, 328/86

müdürü Hurşid Efendi[250] ile görüşmüş ve kendisinden Mescid-i Nebevî'nin tamiri ile ilgili bazı bilgiler almıştır[251].

Raif Paşa'ya beklenildiği üzere Babıâlî'den verilen ilk talimat Mescid-i Nebevî'yi *keşf ve muâyene*[252] etmesi talimatıdır. Bunun için de kendisine yardımcı olmak üzere mühendis ve mimar görevlendirilmesine karar verilmiştir[253]. Bu kişilerin seçimi için Tophane-i Amire müşiri ve Ticaret nazırı ile görüşülmüş ve mühendis olarak El-Hac İzzet Efendi, mimar olarak da Ebniye halifelerinden Hafız Ali Efendi uygun görülmüştür. İzzet Efendi'ye 15 bin kuruş harcırah ile 1500 kuruş maaş Ali Efendi'ye ise 18 bin kuruş harcırah ve 2000 kuruş maaş verilmiştir[254]. Ancak Ali Efendi ile İzzet Efendi'ye daha önceki görevlilerden farklı olarak Mescid-i Nebevî'de çalışma değil keşif görevi verilmiştir. Kendilerine Mescid-i Nebevî'nin tamire muhtaç yerlerini keşfedip nasıl yapmak gerektiğine dair etraflı rapor yazmaları ve en önemlisi de Mescid-i Nebevî'nin tamir edilecek yerlerinin resimlerini çizip hızla İstanbul'a dönmeleri emredilmiştir[255].

Göreve atandıktan sonra İstanbul'da fazla eğlenmeyen Raif Paşa Ocak 1851 tarihinde Medine'ye ulaşmış ve hemen çalışmalara başlamıştır[256]. İlk olarak yanında getirdiği mühendis İzzet, mimar Ali ile beraber Mekke, Medine, Mısır mimarları ve diğer zevatla Mescid-i Nebevî'yi baştan sona incelemiştir. Bu incelemede Raif Paşa ve heyette bulunanların tespitleri şu şekildedir.

Kubbe-i Saadet ve onun duvarlarından hariç tüm bölümler tamir kabul etmeyecek durumdadır. Hz. Peygamber'in kabrinin karşısında bulunan Muvahece-i Saadet'te kubbelerden biri yıkılmış ve bu yıkılmada bir kişi vefat etmiştir. Bu olaydan sonra tekrar benzer bir durumla karşılaşmamak için diğer kubbelerin üzerlerinde bulunan sıva ve kurşunlar kaldırılarak kubbelerin alt tarafları incelenmiştir. Bu incelemede bu kubbelerin de her an yıkılacak şekilde olduğu görülmüş ve üzerlerinde bulunan sıva ve kurşunlar alınarak ağırlığı azaltılmıştır. Bu sayede tamire kadar geçici bir tedbir alınması düşünülmüştür. Kubbelerden biri yıkılmadan önce de toprak ve ağaç parçalarının cemaatin üzerine düştüğü ve cemaatin korku yaşamaya başladığı orada bulunanlar tarafından heyettekilere ifade edilmiştir.

---

250 BOA, A. MKT NZD 37/71
251 BOA, İ. DH 233/14065
252 BOA, İ. MVL, 206/6581
253 BOA, İ.MVL, 204/6496
254 *Aynı Belge*
255 Aynı Vesika Lef 3
256 Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.785

Aher-i Harem-i Şerif ise daha ziyade harap olup birkaç yeri yıkılmıştır. Direklerin arasında bulunan ve tekye ismi verilen harem ağalarına ait mahallin direkleri payandalar ile ayakta durmaktadır[257].

Raif Paşa Mescid-i Nebevî'yi inceledikten sonra inceleme heyetiyle Bab'ur-Rahme'de bulunan sofada bir toplantı yapmıştır. Burada Mescid-i Nebevî'nin tamir mi edileceği yoksa yeniden mi yapılacağı meselesi ele alınmıştır. İçleri demir milli 20-25 parça taştan olan direklerin çoğunun eğildiği ve bunların doğrultulamayacağı mühendisler tarafından bu toplantıda ifade edilmiştir. Muvahece-i Saadet'te(Hz. Peygamber'in kabri) bulunan 6 adet kubbenin yeniden tamir edilmesi fakat sıva ve boyalarının yenilenmesi de onlara göre daha münasiptir. Ancak bu kubbelerin boya ile kaplı olduğundan önceki keşiflerde sağlam zannedilmiş hatta incelemeye bile lüzum görülmemiştir. Ancak kısa bir süre önce aşırı yağmur yağmış Medine'deki birçok evlerin yıkılmasının yanında bu kubbelere de büyük zararlar vermiştir. Bu yağmur da orada bulunanlarca bu kubbelerin de tamir edilmesi gerektiğine dair ilahi bir mesaj ve Mucize-i Peygamberi olarak kabul edilmiştir[258]. Çünkü orada bulunanların ifadesiyle daha önce Medine'ye hiç bu kadar çok yağmur yağmamıştı[259].

Mescid-i Nebevî'nin çatısı her ne kadar eşit ise de direklerin uzunluğu, kısalığı, inceliği, kalınlığı, aralarındaki uzaklığı ve yakınlığı birbirinden çok farklıdır. O kadar ki acemi bir usta yapmış gibi durmaktadır. Ayrıca direklerin sayısı da fazladır. Bu sebepten cemaatin çoğu sabah namazından mahrum kalmaktadır. Direklerin fazlalığı ve eğikliği nedeniyle halılar düzgün serilemediği gibi serilen halıların bir kısmının yönü kıbleden şaşmaktadır. Halıların düzgün serilmesi için köşeleri bükülmekte bu da halıların ömrünü azaltmaktadır[260].

Reisiyye minaresi ile Bab-ı Cibril'e arasında Sultan Ahmet'in yaptırdığı küçük kubbelere dokunulmayarak bu mahallin tamamı kargir olarak yapılması ve buraya ek olarak 9 adet kubbe yapılması çok münasip olacaktır[261].

Harem-i Şerif'in sonunda bulunan ve Harem-i Şerif ağalarının kullandığı tuvaletlerin Harem-i Şerif'ten çıkarılıp kanal ile geçirilerek daha önceden satın alınmış olan

[257] BOA, İ.DH 243/14807 Lef 2
[258] *Aynı Vesika* Lef 3
[259] BOA, İ.DH 248/15154 Lef 7
[260] BOA, İ.DH 243/14807 Lef 3
[261] *Aynı Vesika*

menzil mevkisine konulması uygun olacaktır. Mescid-i Nebevî'nin yanında olan kumluktaki zeytinyağı mahzeni de yeni satın alınan diğer menzile kaydırılmalıdır[262].

Tamir edilecek yerler tam olarak belirlendikten sonra nasıl tamir edileceği meselesi ele alınmıştır. Yani kargirden mi yoksa ahşaptan mı yapılacaktır. Heyette bulunanlar mescidin bir kısmının ahşap bir kısmının taştan yapılmasının görüntü açısından güzel olmayacağı gibi ahşaptan yapılmasının taşa göre daha masraflı olacağında ittifak etmişlerdir. Çünkü heyette bulunanlara göre ahşabın İstanbul'dan Yenbu limanına nakli bir yana sadece Yenbu'dan Medine'ye naklinin taş nakline göre tam dört misli masraf tuttuğu belirtilmiştir. Ayrıca eğer ahşap olarak tamir edilirse ahşabın ömrü taşa göre daha az olduğundan bir süre sonra yeni bir tamire ihtiyaç duyacağı kesindir[263].

Mescid-i Nebevî'nin diğer bir kısmı olan Ravza-i Mutahhara'nın tavanı da ahşaptan olup bazı direkleri eğilmiştir. Ancak bu direkler yarıya kadar mermer kaplı olup bu mermerlerde III. Selim'in nakşettirdiği kasideler bulunmaktadır. Mermer kısımdan tavana kadar olan bölümler ise beyaz boya ile boyanmıştır. Buranın ahşap olarak tamir edilmesi mümkündür ancak burasının da taştan yapılması daha münasip olacaktır. Eğer bu şekilde bir tamirat yapılırsa Mescid-i Nebevî'nin sonsuza kadar tamir gerektirmeyeceği de heyettekiler tarafından ifade edilmiştir. Raif Paşa tüm bu görüşmeleri ve alınan kararları bir yazı ile İstanbul'a bildirmiştir[264].

Raif Paşa bu işleri yaptıktan sonra hemen bir takım çalışmalara başlamış ve ilk olarak satın alınan menzilde bir mektep inşaatı için temel atmıştır[265]. Raif Paşa işe mektepten başlamasını ise kolay olduğu için tercih ettiğini belirtir[266]. Raif Paşa muhtemelen kısa sürede Mescid-i Nebevî'de hemen fark edilecek bir inşaat yapmayı planlıyordu. Bu da hiç şüphesiz yüzyıllardır Mescid-i Nebevî'nin bir parçası haline gelen mektep olacaktı. Ayrıca Abdülhalim Efendi'nin imal ettirmeye başladığı taşın ziyan olmaması için Aher-i Harem-i Şerif'te de inşaata başladığını merkeze rapor ederek[267] tamiratın devam etmesi için de malzeme talep etmiştir[268].

Raif Paşa tüm bunların yanında Medine'de çalışan amelenin fiziki durumunu da incelemiş ve Meclis-i Vala'ya bir rapor göndermiştir. Raif Paşa Medine'de bazı amelelerin

[262] *Aynı Vesika*
[263] *Aynı Vesika*
[264] BOA, İ. DH 243/14807 Lef 3
[265] BOA, İ.DH 248/15154 Lef 4
[266] *Aynı Vesika*
[267] *Aynı Vesika* Lef 7
[268] BOA, A. AMD 33/68

vefat ettiğini ve şu anda Medine'de değişik esnaf guruplarından 22 amele bulunduğunu kaydeder. Raif Paşa, İstanbul'dan Medine'ye gelen işçilerin Medine'nin sıcağına dayanamadığını ve yarısının hasta olduğunu, tamamının hiçbir gün çalışmadığını buna rağmen hasta olan amelenin 500 kuruş olan aylığından bir kuruş bile vazgeçmediğini tam maaş istediğini bu yüzden tamiratın başlangıcından o ana kadar bin kese maaş verildiğini ancak yapılan işin 200 kese olduğunu kızgınlıkla ifade eder[269]. Meclis-i Vala Ticaret Nezaretinden de görüş alarak Raif Paşa'nın bu itirazını görüşmüş ve Raif Paşa'nın bu itirazını haksız bulmuşlardır. Meclis-i Vala İstanbul'da inşaatta çalışan amelelerin hasta olması durumunda yevmiyelerinin kesilmediğini kaldı ki İstanbul'dan Medine'ye giden işçinin Medine havası ile imtizaç sağlamamasının çok normal olduğunu, böyle mübarek bir yerde çalışan işçinin yevmiyesinin kesilmesinin padişahın merhametiyle bağdaşmayacağını bildirmiştir[270]. Raif Paşa bunun üzerine amelenin fiziki durumunu düzeltmek için Tophane nazırına müracaat etmiştir. Tophane nazırına gönderdiği istidada amelenin aşırı sıcaktan korunması ve hasta olmaması için çadır lazım olduğunu Abdülhalim Efendi'nin önceden getirdiği çadırların yetmediğini ifade etmiştir. Tozlukla beraber iki adet Abdi paşa, iki adet çerki, bir adet nizam çadırı ve bunlara ek olarak iki adet de seyyar tuvalet talep etmiştir[271].

Ravza-i Mutahhara'nın bulunduğu bölge içinse iki çeşit olmak üzere 2500 kandil istemiştir. Sultan Abdülmecid de bu kandillerin İstanbul fabrikasında üretilmesi için Meclis-i Vala'ya emir vermiştir[272]. Ancak yapılan tahkikat sonunda bu fabrikada cam üretilmeye başlandığı bu nedenle kandil üreten fırınların kaldırıldığı bildirilmiştir. Bunun için ihtiyaç duyulan kandillerin Viyana'nın Beç şehrinden tedarik edilmesine karar verilmiştir[273]. Satın alınacak kandillerin toplam masrafının 67 bin 670 buçuk kuruş tuttuğu tespit edilmiş ve bu para Hazine-i Hassa'dan karşılanmıştır[274]. Ancak bu kandillerin tedarik edilmesinde bazı sıkıntılar çıkmıştır. En başta kandiller Viyana'dan alındığı için zamanında yetiştirilememiştir. Bunun yanında bazı kandillerin bir miktarı rüzgar ve diğer sebeplerden yollarda kırılmıştır[275]. Kandillerin tedarik edilmesinden sonra kandillerde kullanılan yağın satın alınması problemi ortaya çıkmıştır. İstanbul'dan yağ tedarikinin zor olduğu bu nedenle Mısır'dan daha kaliteli ve daha ucuz yağ alınacağı bildirilerek durum Mısır valisine bir

[269] BOA, İ. MVL 230/7922
[270] *Aynı Vesika* Lef 5
[271] BOA, A. MKT MHM 28/28
[272] BOA, 249/9089 Lef 1
[273] BOA, BOA, 249/9089 Lef 3
[274] BOA, A. MKT NZD 87/65
[275] BOA, A. MKT MVL 61/34

tezkire ile bildirilmiştir. Haremeyn kandilleri için tertip edilen bir yıllık yağ miktarı ise yaklaşık 3080 kıyyedir[276].

Raif Efendi, Abdülhalim Efendi zamanında başlanan çalışmaların aksamaması için İstanbul'dan 3 nakkaş ile 1 doğramacı ustası talep etmiştir. Meclis-i Vala da nakkaş ustalarından Ömer ve Mustafa Efendi ile Medine mücavirlerinden olup İstanbul'da bulunan Aşki Efendi'yi 4 bin kuruş harcırah ve beşer yüz kuruş maaşla Medine'ye yollamıştır. Doğramacı ustası olarak da doğramacı esnafından Mustafa Efendi seçilerek burada görevlendirilmiştir[277].

Raif Paşa'nın keşfe katılanlarla imzaladıkları keşif defteri 28 Muharrem 1268(23 Aralık 1851) Pazar günü Meclis-i Mahsus'ta ele alınmıştır. Bu toplantıda Raif Paşa'nın raporu eksik bulunmuştur. Çünkü toplantıya katılanlar ellerinde Mescid-i Nebevî'nin bir modelinin olmadığını nerelerinin tamir edilip nerelerinin edilmeyeceğinin bilemediklerini bu açığı kapatmak için talep ettikleri resimlerin de gönderilmemesinin kendileri için olumsuz bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca raporun da sorularına tam cevap vermediği, Mescid-i Nebevî'nin tamirinin uzatılarak bu işten para kazanıldığı gibi bazı söylentiler dolaştığı ve bunun rahatsızlık meydana getirdiği belirtilmiştir. Meşihatla da haberleşerek[278] en uygun olanının Şerif Abdülmuttalip Efendi'nin, Cidde Valisi Âgâh Paşa'nın bizzat Medine'ye giderek, Şey'ül-Harem-i Nebevî ve keşif heyetiyle bir toplantı yapması olduğu sonucuna varılmıştır. Medine'de toplanacak heyetin doğru karar vermesi için Meclis-i Mahsus mazbataları ile padişah fermanının da yollanmasına karar verilmiştir.

Meclis-i Mahsus sonuç olarak Medine'de geniş katılımlı bir şekilde yapılacak toplantıdan ne karar çıkarsa ve meclis hangisini hayırlı görürse dini ve dünyevi tüm mesuliyetleri üzerlerinde kalmak kaydıyla[279] bir daha İstanbul'a sormadan hemen işe başlamalarını kendilerine bildirmiştir[280]. Raif Efendi'nin talep ettiği eşyalar da burada görüşülmüş ancak Raif paşanın talep ettiği eşyaların Ebniye-i Âliye'nin kargir yapılacağı

[276] BOA, A. AMD 42/68
[277] BOA, İ. MVL 210/6861 Bununla birlikte gönüllü olarak Medine'de çalışmak isteyen esnaflar da oluyordu. Örneğin 23 Recep 1267(24 Mayıs 1851) tarihinde Fatih civarında oturan demirci esnafından Hacı Ali Medine'ye gitme arzusunu sadarete bildirmiş ve talebi olumlu karşılanarak Mescid-i Nebevi'de demir işlerinde çalışmasına izin verilmiştir. BOA A. MKT UM 60/67
[278] BOA, AMD 35/63
[279] BOA, A.MKT NZD 48/87
[280] BOA, İ.DH 243/14807 Lef 5

zannıyla istenmiş eşyalar olduğundan hepsinin gönderilmesine gerek olmadığı kararına varılmıştır[281].

2.4 İhtilafların Çözümü ve İmar Faaliyetlerinin Hızlanması

Meclis-i Mahsus'un Mescid-i Nebevî imarının tekrar görüşülmesi kararı imarı ister istemez yavaşlatmıştır. Daha doğrusu külli bir tamirata başlanamamış sadece çok acil olan yerlerin tamir edilmesine devam edilmiştir. Ancak ustabaşının da hasta olması tamiratta istenen hızı bir türlü vücuda getirmemiştir[282]. Raif Paşa Meclis-i Vala'nın toplantıya katılmasını söylediği kişilerle Mesicid-i Nebevî'yi kontrol etmek için bir takım teşebbüslerde bulunmuş ancak bunda başarılı olamamıştır. Örneğin Cidde Valisi Âgâh Paşa bazı asayiş meselelerinden dolayı bu aralar Cidde'den ayrılıp Medine'ye gelmesinin uygun olmayacağını belirterek Cidde'den ayrılmamıştır. Şeyhülharem de Medine dışında olduğu için toplantıya katılamamıştır. Toplantıya Medine dışından katılan tek kişi ise o sırada Cidde yolunda yeni yapılmış olan kaleleri görmek için gelmiş olan Mekke emiri Şerif Abdülmuttalip olmuştur. Raif Efendi Şerif Abdülmuttalip'in Mekke'den tekrar Medine'ye dönmesinin zorluğunu da göz önünde bulundurarak daha fazla vakit kaybetmemek için Mart 1852'de toplantıyı icra etmiştir. Bu toplantıda Medine tamirat müdürleri, Medine kadısı, dört mezhep imamı, seyitler, ulema ve diğer ileri gelenler hazır bulunmuşlardır.

Bu toplantı Mescid- i Nebevî'nin Osmanlı Devleti zamanında yapılan en büyük imarın kapsam ve yöntemini belirleme açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü uzun zamandır yapılan keşifler, toplantılar, tartışmalar belirli bir olgunluğa ulaşmış ve artık herkes bu tamiratı bekler olmuştu. Merkezi otorite dahi alınan kararı sorgulamadan kabul edecek ve maddi manevi ne talep ediliyorsa onu gönderecekti. Bu toplantıda tamirin hem dini boyutu hem de inşaat boyutu ele alınmıştır. Tartışılan temel konular hakkında malumat vermesi açısından şu satırları yazmayı uygun gördük.

".. Mescid-i Nebevî'nin cemisi tamir olunur mu olunmaz mı? Yoksa fakat harâb olan mahalleri mi tamir olunur? Eğer cemisi tamir olunur der iseniz sakfı ve deâimi nasıl ve ne vech-ile olur ve resmine lâyık ve mülâyim olan vasf nedir ve eğer bazı mahalleri tamir ve termîm olunur der iseniz bâkî mahallerine halel müncerr olup cümlesinin ıslahı lâzım gelmekten havf olunmazmı ve eğer tamir olunmaz der iseniz husûs-î mâni'a sebep nedir ve lisan-ı şerî üzere tamiri mesâcidin vücûbundan hurûc nedir ve bu suâlleri îrâd eden

[281] BOA, A. AMD 33/68
[282] BOA, İ.MVL 240/8616 Lef 8

da'vâsının sıhhati üzere edille-i şerîfe ile cevap versin ve her kim sarih'ül-Hakdan udûl ederse feinnemâ hesâbehü Al-Allah-i Sübhânehü ve Teâlâ[283]

Toplantıya katılanlar ilk önce Mescid-i Nebevî'nin tamirinin gerektiği noktasında ittifak etmişlerdir. Şer-i Nokta'da da toplantıya katılan 4 mezhep imamı gerek Fetevay-ı Hindiye gerekse diğer fıkıh kitaplarına göre şer'î noktada Mescid-i Nebevi'de yapılacak bir değişikliğin caiziyeti noktasında bir sıkıntı olmadığını ifade etmişlerdir. Buna göre Mescid-i Şerif'e hem yeni yerler eklemenin, hem yıkılma tehlikesi olan yerlerin yıkılmasının hem de tavanın yükseltilmesinin dinen mahzuru olmadığını mecliste bulunanlara anlatmışlardır. Bununla beraber gerek Kur'an'dan bazı ayetleri gerekse bazı hadisleri delil göstererek yeni bir mescit yapmanın çok faziletli olduğunu bildirerek orada bulunanları teşvik etmişlerdir[284].

Toplantıya katılanlar teorik meseleleri hallettikten sonra pratik meseleleri ele almışlardır. Yani Mescid-i Nebevî'nin hangi kısmı nasıl tamir edilecektir. İlk olarak mescidin direklerini inceleyen heyet Mescid-i Nebevî'de bulunan 130 direkten ancak 20'nin sağlam olduğunu ve tüm direklerin yenilenmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Daha sonra mescidin duvarları incelenerek Reisiye minaresinden Bab'ün-Nisa'ya kadar sokak tarafındaki ve Hücre-i Mutahhara ile beş arşın arası olan duvarların yenilenmesine ve bu alan ile kadem-i saadet ve Hz. Fatıma'nın mezarının olduğu duvarın sokağa doğru genişletilmesine karar vermişlerdir. Bab'ün-Nisa'dan Süleymaniye minaresine kadar olan duvarlarınsa tamirini uygun bulmuşlardır. Bab'üs-Selam'dan Reisiye minaresine kadar Diyar-ı Aşere tarafına kadar 100 arşın uzunluğundaki duvar ve üzerinde bulunan kubbe haraptır ve yenilenmelidir. Bab'ün-Nisa'dan Süleymaniye minaresine kadar olan mahallin sokak tarafındaki duvarının da yenilenmesi de alınan bir diğer karardır. Mihrablardan ise Mihrab-ı Osmani'nin yenilenmesi elzemdir. Toplantıya katılanlar müşterek bir karara vardıktan sonra *mütevekkilen Alallah*[285] diyerek resmi törenle tamirata başlamışlardır.

Tüm bu gelişmeler padişaha bildirilmiş Mescid-i Nebevî'nin hem resminin hem de maketinin yapıldığı ve Şey'ül- Haremi Nebevî'ye gösterildikten sonra İstanbul'a yollanacağı belirtilmiştir.

Bununla birlikte Raif Paşa yapılacak olan toplantıyı beklemeden Meclis-i Âli'den bazı isteklerde bulunmuştu. İsteklerini özenle seçen Raif Paşa özellikle gelecek

[283] *Aynı Vesika* Lef 4
[284] *Aynı Vesika* Lef 4
[285] BOA, İ.MVL 240/8616 Lef 9

malzemelerin hem tamirde hem de yeni baştan yapılacak inşaatta kullanabilecek özellikte olmasına özen göstermiştir. Çünkü İstanbul'dan henüz bir cevap gelmemişti. Raif Paşa karardan sonra bir de malzeme tedariki için vakit kaybetmek istemiyordu.

Meclis-i Âli de durumdan hem Meclis-i Vala'yı hem de Maliye nezaretini haberdar etmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda Raif paşanın istediği malzeme, usta ve nakit paranın toplamı 5 yüz 43 bin kuruş tuttuğu hesap edilmiştir. Raif Paşa'nın talepleri olumlu karşılanmış ve istenilen malzemeler arasında bulunan taşlar için Rumeli mutasarrıfına ve bu malzemelerin Medine'ye ulaşması için de Mısır valisine emirler yollanmıştır[286]. Satın alınan eşyalar Ordu-yî Hümayun birinci alay ikinci taburunun sağ kolağası Hacı Ali ağa ile üçüncü taburu dördüncü yüzbaşısı Sadık ağaya onar bin kuruş harcırah verilerek Medine'ye yollanmıştır[287].

Raif Paşa'nın istekleri arasında bulunan işçilerin tertibinde bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Raif Paşa'nın istediği taşçı ve hamamcı ustalarından 104(100 taşçı 4 hamamcı)'nün Manastır'a bağlı Debre'den seçildiği ancak bunların Selanik üzerinden Mısır'a yollanmasının hem zaman kaybına yol açacağı hem de fazla masraf tutacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Balkanlar'dan gelecek ustaların hem lisan hem de mizaç olarak Hicaz'a uyum sağlayamayacağı da belirtilmiştir. En münasibinin Medine'de çalışacak amelenin Mısır'dan seçilmesi olduğuna hükmedilmiştir[288].

Mescid-i Nebevî'nin padişah için özel olarak yapılan maketi Şeyh'ül Harem'e sunulmuş fakat güvenlik nedeni ile hemen İstanbul'a yollanamamıştır. Çünkü bu sıralarda bazı bedevi eşkiyalar Cidde boğazı ile Yenbu yolunu işgal etmişti[289]. Raif Paşa yapımı 10 ay süren maketin eşkıya eline geçmesinden endişe ederek durumu Cidde Valisi Âgâh Paşaya bildirmiştir. Âgâh Paşa da maketi götürecek heyeti korumak için Hamdi Efendi'yi görevlendirmiştir. Mühendis İzzet Efendi ve Hamdi Efendi 13 Mayıs 1852 tarihinde Bedir kalesine varmışlardır. Bedir muhafızı Hasan Ağa da bu heyete atlı bir birlik vererek maketin sağ salim Yenbu limanına varmasına yardımcı olmuştur. Sıkı güvenlik tedbirleri altında Yenbu limanına gelen İzzet Efendi oradan da gemi ile İstanbul'a ulaşmıştır[290].

[286] BOA, İ. DH 250/15284 Bunun yanında satın alınan eşyanın toplam tutarı ise 82930 kuruş olmuştur. BOA, ML.MSF. D. 9950
[287] BOA, İ. MVL 237/8382 Lef 5
[288] BOA, İ. DH 250/15356
[289] BOA, İ. MVL 242/8755 Lef 2
[290] BOA, A. MKT UM 100/45

Raif Paşa, Şeyhülharem Medine'ye geldikten sonra Şeyh ve önceki toplantıya katılan kişilerle bir meclis daha akd etmiştir. Bu mecliste daha önce görüşülmeyen bazı konular ele alınmıştır. Burada Aher-i Harem-i Şerif'in yenilenmesi, Dahil-i Harem-i Şerif'in ise bir kısmının tamir edilmesi bir kısmının da yenilenmesi fikri ağırlık kazanmıştır.

Mescid-i Nebevî'nin daha önce iki sefer yandığı ve bu yangınlardan sonra inşa edilirken enkazı ile bazı eşyalarının kum meydanı ile Aher-i Harem'i Şerif'e serildiği bu yüzden Dahil-i Harem'le Haric-i Harem'in arasında bir buçuk zira fark oluştuğu ve bu nedenle her yağmur yağdığında Dahil-i Harem'i Şerif'i su bastığı ifade edilmiştir. Bu nedenle Aher-i Harem'i Şerif kum meydanının asıl zemini bulununcaya kadar kazılacağı ve burada bulunan toprağın taşınacağı bildirilmiştir. Toprağın taşınmasıyla açılacak alana Mecidiye adıyla mihrap yapılacağı ve 5-6 ayak merdiven konularak orasının namazgâh olarak değerlendirileceği ve bu işin de 400 kese masraf tuttuğu kaydedilmiştir[291].

Mescid-i Nebevî'ye lazım olan taşların Medine'ye bir saat mesafede bulunan Cebel-i Arab'dan çıkarıldığına dair söylentiler olduğu ancak buradaki taşlar simsiyah olduğu için kullanılmadığı bunun yerine Medine'ye üç saat mesafede bulunan Vadi-i Atik'ten çıkarılan taşların kullanıldığı bildirilmiştir[292].

Aher-i Harem-i Şerif'te bulunan zeytinyağı mahzenin yangından zarar görmemesi için üzerine kubbe yapıldığı bunun da iyi bir görüntü olmadığı bu nedenle zeytinyağı mahzenin Harem-i Şerif dışına çıkarılmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Ayrıca yine bu alanda bulunan ve Harem ağalarına ait olan tuvaletlerin hepsi de Harem dışına çıkarılmalıdır[293].

Hac mevsiminde Medine'ye gelen hacıların Mescid-i Nebevî'ye giriş çıkışlarında mevcut kapıların yeterli gelmediği bu nedenle yeni bir kapı açılmasının münasip olacağı ve padişah tarafından da uygun bulunursa bu kapıya Abdülmecid ismi verilmesi tasavvur edilmiştir.

Mescid-i Nebevî'nin inşaatının daha iyi yürümesi için bir şantiyeye ihtiyaç vardır. Yapılacak şantiyede hem işçiler kalacaktır hem de inşaat malzemeleri muhafaza edilecektir. Yine bu şantiye de inşaata lazım olacak demirin işlenmesi için demir ocağı yapılacaktır. Aynı zamanda inşaat işlerinin organize edilmesi için bir idare odası yapılması münasip

[291] BOA, İ. MVL 247/8981 Lef 6
[292] *Aynı Yer*
[293] *Aynı Yer*

olacaktır. Dağda taş çıkaran işçilerin daha sağlıklı ortamda kalması için Vadi-i Atik'e taş odalar yapılması ve buradan çıkarılan taşın Mescid-i Nebevî'ye nakli için yolların düzlenmesi alınan bir diğer karardır.

Raif Paşa, İzzet Efendi'nin Mescid-i Nebevî maketini padişaha bizzat takdim etmeme ihtimalini göz önünde bulundurarak maketle beraber bir de rapor yollamıştır(Ağustos 1852). Eğer İzzet Efendi padişah tarafından kabul edilirse bu rapora ihtiyaç kalmayacaktır. Bu raporda daha önce yollanan keşif raporunda zikredilmeyen bazı yerlerin tamiri ve o ana kadar yapılan çalışmalar da zikredilmiştir.

Bu raporda Mihrab-ı Nebevî, Osmani, Süleymani ve minberi şerifin kıl kadar kıbleden şaşmadığı kürsü, sütun, döşeme ve mihrapların yerlerinin oyularak mihrapların yenilendiğini belirtmiştir. Bunların bağlı duvarlar ile eski sutunda olan eğilmenin de zaruri olmadığını ifade etmiştir.

Raif Paşa raporun devamında Dahil-i Harem-i Şerif'in ayakta tamiri kabul etmeyeceğini şimdi acil olarak Muvahace-i Saadet'te bulunan kubbelerin tamir edilmesi gerektiğini ancak bunun için de padişahın emrini beklediğini bildirmiştir. Burada sadece aher-i Harem-i Şerif'in tamiri ile uğraştıklarını ve yapılan masrafları bildiren defteri de gönderdiğini bildirmiştir[294].

Burada Raif Paşa'nın karşılaştığı en büyük sıkıntı daha önceden Mescid-i Nebevî'de yapılan çalışmaların ekserisinin Ravza-i Mutahhara'nın etrafında yoğunlaşmış olmasıdır. Yani gerek Osmanlı Sultanları'nın eklemeleri gerek daha önce burayı ellerinde bulunduran sultanların yaptıkları yatırımların hemen hepsi burada bulunuyordu. Burada yapılacak bir değişikliğin daha önce yapılan çalışmaları ortadan kaldırma tehlikesi olması ve bunun da tepki çekecek mahiyette olması Raif Paşa'nın en ufak bir değişikliği padişaha bildirmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu durum da ister istemez Dahil-i Harem-i Şerif inşaatını yavaşlatmıştır.

Raif Paşa raporun devamında kendisi ile birlikte gelen mühendis İzzet Efendi'nin liyakatsizliğinden de şikayet etmiştir. Şöyle ki İzzet Efendi Dahil- i Harem-i Şerif'te temel atıldığında yapılan yerin kıbleden şaştığını söylemiş ancak mantıklı bir izah getirememiştir. Raif Paşa'ya göre doğru yapılan bir işe eğri demek çok eski bir adet olduğundan İzzet Efendi de bu yolu takip etmiştir. Ayrıca daha önceden İstanbul'a gelen mühendis El-Hac Ali

[294] BOA, İ.MVL 253/9333 Lef 2

Efendi'de İzzet Efendi ile geçinememiştir. İzzet Efendi'nin 11 aydır Mescid-i Nebevi tamir edilmeli ve genişletilmelidir demekten başka bir iş yapmadığı bu raporda zikredilmiştir. İzzet Efendi genişletme ısrarı yaptığı sırada hac mevsimi gelmiş ve nadir olarak Şam kafilesi ile Mısır kafilesi aynı anda Medine'ye gelmiş ve aher-i Harem'i Şerif'te 12 gün beraber kalmışlardır. Ancak buranın sadece yarısını doldurabilmişlerdir. Ayrıca zeytinyağı mahzenin kaldırılmasıyla 100-150 kişilik bir yer daha açılmıştır. Tüm bunlar göz önünde iken İzzet Efendi sürekli genişletmeden bahsetmiş ve 11 ay süresince yapılan çalışmalarda en ufak bir katkıda bulunmamıştır. Yapılan tüm işler İstanbul'dan gelen usta ve kalfalarla icra edilmiştir. Raif Paşa'ya göre Mescid-i Nebevî inşaatında şu andan itibaren bir mühendise ihtiyaç yoktur[295]. Ancak anlaşılan İzzet Efendi genişletmekten bahsetmekte haklı idi. Zira gün geçtikçe ziyaretçiler artmıştır.

Daha önce Harem-i Şerif'ten çıkartılarak kanal ile sokak arasına yapılan tuvaletlerin inşasının bitmeye yaklaştığı ve iki aya kadar biteceği Raif Paşa tarafından bu rapora eklenmiştir. Bununla birlikte Mescid-i Nebevî'nin yanında Dar'üz-Ziyafe diye adlandırılan alanın ustaların kalması ve inşaat malzemelerinin korunması için tahsis edildiğini ancak yapılan yeniliklerde yeni yapılan mektep, şadırvan ve tuvaletlerin de bu alana inşa edildiğini bildirmiştir. Benzer şekilde Mescid-i Nebevî'ye yeni yapılan kapı da zorunluluktan dolayı bu alana açılmıştır. Ancak burası eskiden beri fakirlerin yatıp kalktığı Medine Vakfına bağlı bir alandır. Bu yüzden inşaat heyeti ile vakıf yöneticileri arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmiş ve bu alanın vakıftan alınarak inşaat işlerine tahsis edilmesine karar verilmiştir.

Geliri Mescid-i Nebevî'ye ait olan bazı dükkânların da tamirinin gerektiği ancak şimdilik buna vakit ayıramadıklarını eğer inşası noktasında emir verilirse bunun bin kese masraf tutacağını ifade etmiştir[296].

Raif Paşa bu rapordan yaklaşık iki ay sonra Eylül 1852'de Mescid-i Nebevî'nin tamirinin hangi aşamada olduğuna dair bir rapor daha yollamıştır. Raif Paşa bu raporunda Mescid-i Nebevî'de Kur'an eğitimi alan talebeler için yapımına başlanan mektebin bitmesinin yakın olduğunu bildirmiştir. Bu rapor ana hatlarıyla şunları ifade etmektedir:

[295] *Aynı Belge* Lef 3
[296] *Aynı Yer*

Harem-i Şerif'ten çıkarılıp yeniden yapılan 16'sı talebelerle halkın 12 tanesini de harem-i şerif ağalarının kullanması için yapılan toplam 28 tuvaletin inşası bitmiştir. Mescid-i Nebevi'nin yanında yeni yapılmış olan 12 adet çeşmenin su bağlantısı tamamlanmıştır.

Aher-i Harem-i Şerif'te Bab-ı Cibril hizasından Cibril penceresinin üst tarafına ve oradan Reisiye minaresine kadar taş serili bir alan vardır ve orada ayakkabı ile gezmek serbesttir. Ayakkabı ile gezildiğinden taşları eskimiştir. Pencere-i Cibril hizasında Ravza-i Mutahhara'ya karşı ayakta dua etmek gelenek haline gelmiş ve bu alan da harap hale gelerek taşları da bozulmuştur. Bu alana da yeni baştan taş serilmiş ve Harem-i Şerif'in karşısında bulunan duvar boyanarak bu alanın tamiri de bitmiştir.

Mihrab-ı Nebevî karşısında bulunan müezzin mahfilinin merdiveni vaktiyle ağaçtan düz bir şekilde imal edildiğinden bu merdiven birçok seccadeyi kaplamanın yanı sıra kalabalık namazlarda safların düz durmasına engel olmaktadır ve uzun zamandır yenilenmediğinden tamiri de ihtiyaç haline gelmiştir. Ağaç merdiven yerine Medine'den çıkarılan kırmızı taştan yeni bir merdiven yapılmıştır. Bu merdiven yapılırken görsel açıdan da güzel olması için merdiven mahvile bitişik yapılmış ve eski merdivende olan aksaklık giderilmiştir. Ayrıca merdivene demir korkuluk ve üstüne demir kapı yapılarak demirleri yeşile boyanmış ve yaldız ile tezyin edilmiştir. Bab-ı Cibril üstünde nakşedilmiş olan Bilal-i Habeşi'nin isminin üzerine Abdülmecid'in ismi nakşedilmiştir.

Muvahece-i Saadet'te yıkılmaya başlayan kubbeler tamir edilerek boya ve sıva ile tezyin ettirilmiştir. Dahil-i Harem-i Saadet'in tamiri ile ilgili emir gelmediğinden yalnızca burada harap halde bulunan bazı duvar ve direkler tamir edilmiştir. Mihrab-ı Nebevî ve Mihrab-ı Süleymani'de kararan yaldız ve boyalar bu sene içinde gelecek hacıların bu halde görmemesi yenilenmiştir. Muvahece-i Saadet karşısında olan direklerle bazı duvarların boya ve sıvaları yenilenmiş ve bu sayede daha güzel bir görüntü sağlanmıştır.

Aher-i Harem-i Şerif'in yenilenmesine başlanmış yeni imal edilen taşlardan 15 direk yapılmış kalanı da bir taraftan imal edilmeye başlanmış ancak üzerlerindeki kemerlerin 4 farklı şekilde yapılabileceği görülmüştür. Ayrıca bunların masrafı farklı olduğundan gelecek emre göre hareket edilecektir[297].

[297] … "Somaki misüllü taştan kemer ve başlık ve gerisi kurşun puşideli kubbe olduğu halde bir adet kubbenin masarifi 81158. Sütun ve başlık ve kirişleri mezkur taştan olarak kemerleri tuğladan olduğu halde masarifi 64021. Kemerleri siyah taştan olup sütun, başlık ve kemerleri somaki misüllü taştan olduğu halde masarifi 69458. Kemerlerinin bir adedi somaki ve bir adedi senk siyahtan olup sütun ve başlıkları somaki misüllü taştan olmağla masarifi 76758 kuruş" BOA, İ. MVL 247/8981 Lef 3

Önceden satın alınıp Aher-i Harem-i Şerif'e katılan alanda yapılacak halı ve zeytinyağı mahzenlerinin inşasına devam edilmektedir[298]. Raif Paşa tamiri biten bazı kısımlara koymak için İstanbul'dan tarih düşürülen kitabeler talep etmiş ve bu kitabeler Mısır yoluyla Medine'ye yollanmıştır[299].

Raif Paşa İstanbul'dan gönderilen nakkaşların ve sıva ustalarının boş durmaması için Dahil-i Harem kısmında Reisiye minaresi ile Bab'ı Cibril arasında bulunan ve Sultan Ahmet'in yaptırdığı 7 kubbedeki boya ve sıvaları tamir ettirmeye başlamıştır. Bu kubbelerin önceki keşiflerde sağlam olduğu varsayılmıştır. Ancak yüzeyinin tezyinine başlandığında sanıldığı kadar sağlam olmadığı görülmüştür. Kubbelerin kemer ayakları üzerine binen duvarın altından lağım yolu geçirildiğinden buradan geçen sular duvarı zayıflatmıştır. Duvarın zedelenmesiyle beraber kubbelerde de yer yer çatlaklar meydana gelmiş ve kubbeler tamir etmeyecek kadar harap hale gelmiştir. Raif Paşa geçici olarak üzerlerinde bulunan ağırlıkları aldırmış ve altlarına ağaç payendeler koydurmuştur. Raif Paşa'ya göre bu kubbe ve duvarların yenilenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Raif Paşa bu kubbelerin yenileneceğini varsayarak burasının daha da genişletilmesi konusunu ele almıştır. Raif Paşa Şerif Abdülmuttalip Efendi ile görüşerek Hac mevsiminde burasının hacılara yetmediğini kubbe yapılmasından istifade ile buranın genişletilmesinin münasip olacağını ifade etmiştir[300].

2.5 Raif Paşa'nın Raporu ve Kamuoyu

Raif Paşa'nın raporu Meclis-i Vala'da tartışıldığı sıralarda Mühendishane-i Amire feriki Bekir Paşa Mescid- i Nebevî'nin bir mahalli olan Aher-i Harem-i Şerif'in eski haline göre tamir edilmesi gerektiğine dair Meclis-i Vala üyelerinin kulağına gidecek yerlerde görüş ifade etmiştir[301]. Bununla da kalmayan Bekir Paşa Mescid-i Nebevî'nin bir planını çizmiş ve üzerine işaretler de koyarak Meclis-i Vala'ya sunmuştur. Bekir Paşa muhtemelen İzzet Efendinin planını incelemiş ve bundan hareketle böyle teşebbüste bulunmuştur. İlginç olarak Bekir Paşanın planı Meclis-i Vala tarafından memnuniyetle karşılanmış ve burada bulunanlarca fenn-i mimari ve usül-ü hendeseye daha uygun bulunmuştur[302]. Örneğin Raif Paşanın yolladığı planda Aher-i Haremi Şerif'in kıbleye paralel olması için sol tarafı Dahil-i Harem-i Şerif'ten ayrı ve çıkıntılı olarak gösterilmiştir. Bekir Paşanın planında ise bu alan

[298] BOA, İ.MVL 253/9333 Lef 4
[299] BOA, A. MKT MHM 756/70
[300] BOA, İ.MVL 278/10869 Lef 3
[301] BOA, İ.MVL 253/9333 Lef 5
[302] BOA, İ.MVL 262/9847 Lef 4

geri tarafa bırakılarak Dahil-i Harem'le eşit bir şekilde gösterilmiştir. Yine Bekir Paşanın resminde Aher-i Harem-i Şerif'in üç tarafında yapılacak duvarlara eklenecek kemer ayaklarının duvarlar üzerine verildiği zaman ileride şeklinin bozulacağı ihtimaliyle bu ayakların duvara bitişik olan yarım sütunlar üzerine verilmesi ve ayaklarının sokak tarafına kaydırılması gibi daha teorik ve doğru bilgiler içerdiği zikredilmiştir[303].

Bekir Paşa'nın bu çalışmaları Raif Paşanın bazı çalışmalarına engel olmuştur. Örneğin Raif Paşa gönderdiği resimde Dahil-i Harem-i Şerif'e bitişik olarak iki adet büyük kubbe ile Dahil-i Harem'i Şerif'in tavanı ile sütunlarının tamirine başlandığını bildirmiştir. Ancak Meclis-i Vala önceki keşifte bundan bahsedilmediğini öne sürerek keşif dışına çıkmamasını ve Dahil-i Harem'i Şerif'te bir faaliyette bulunmamasını bildirmiştir. Meclis-i Vala Bekir Paşa'dan bir de rapor alarak Bekir Paşanın yapmış olduğu resimle beraber Raif Paşaya yollanmasını ve bu rapora göre tamire devam etmesini uygun görmüştür[304]. Ancak müzakereler sırasında Bekir Paşa'nın Medine'ye giderek yapılması gerekenleri Raif Paşa'ya şifahen bildirmesinin daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Bekir Paşa da amacının Mescid-i Nebevî'ye hizmet etmek olduğunu bu nedenle büyük bir harcırah istemediğini burada 3 ay görev yapmasının kendisi için büyük bir lütuf olacağını ifade etmiştir[305]. Tüm bu gelişmeler üzerine Bekir Paşanın 21 bin kuruş harcırahla Medine'ye yollanmasına karar verilmiştir[306]. Ancak bu sıralarda Şeyhülharem Edhem Paşa vefat etmiş ve yerine yeni bir kişi atanana kadar bu görevlendirme ikinci plana düşmüştü. Edhem Paşa'nın yerine Osman Paşa'nın atanmasıyla[307] bu belirsizlik ortadan kalkmış bulunuyordu. Yeni Şeyhülharem Osman Paşa ilk olarak bu durumu Meclis-i Vala'ya bildirmiş ve Bekir Paşa'nın Medine'ye yollanmasında bir engel kalmamıştı. Bekir Paşa'ya Raif Paşa ile görüşüp en uygun olanına karar vermesi, alınacak kararı derhal İstanbul'a bildirmesi, yapacağı işlerin maliyetini hesaplaması ve altı ayda bir rapor göndermesi emredilmiştir.

Raif Paşa aleyhinde faaliyette bulunan bir diğer kişi de Mescid-i Nebevî'nin tamiratının Şer-i şerife uygun yapılıp yapılmadığını kontrol etmek üzere daha önceden Medine'ye yollanan ve İstanbul'a dönmüş olan müderris Hacı İbrahim Efendi'dir. İbrahim Efendi eski Şeyhülharem Edhem Paşa ile Medine'ye gitmiş ve burada Raif Paşa ile bir takım sorunlar yaşamıştır. Bunun üzerine İstanbul'a dönen İbrahim Efendi tıpkı Bekir Paşa gibi Meclis-i Vala üyelerinin kulağına gidecek yerlerde Raif Paşa aleyhinde sözler sarf etmiş ve

[303] BOA, İ.MVL 253/9333 Lef 7
[304] BOA, İ.MVL 262/9847 Lef 4
[305] *Aynı Yer*
[306] BOA, A. MKT MVL 61/21
[307] BOA, A. MKT. NZD 73/87, BOA, A. DVN 83/8

Meclis-i Vala'ya uzun bir yazı göndermiştir[308]. İbrahim Efendi Raif paşanın yaptığı yeniliklerin şer-i şerife muhalif olduğunu maddeler halinde ispat etmeye çalışmıştır. Bu maddeler şunlardan oluşmaktadır.

1. Raif Paşa'nın talebeler için Harem-i Şerif'te yaptırdığı mektebin hacıların konakladığı yeri işgal ettiği ve bunun bazı karışıklıklara neden olduğu. Ayrıca mektebin sokağın bazı kısımlarını işgal ettiği iki bin yıllık sokağın bu şekilde değiştirilmesinin Şer-i Şerife muhalif olduğu.

2. Aher-i Harem-i Şerif'te gerek Hz. Peygamber'in gerek sahabe ve evliyanın seccadelerini serdiği kum ve toprağı dışarı çıkarmak istemiştir. Ayrıca bu toprağı dökmek istediği yere daha önceden Vehhabiler'in ölüleri atılmış ve uzun zamandır mezbele olarak kullanılmaktadır. Medine uleması buna razı olmamış ve Mescid-i Nebevî inşaatına gelerek Hz. Peygamber'in sancağı ile Raif Paşayı protesto etmişlerdir.

3. İbrahim Efendi Raif Paşa'nın Harem-i Şerif'ten çıkardığı toprağı yine Harem-i Şerif sınırları içinde kullanıp etrafını duvar ile çevirdikten sonra üzerine mihrap yapacağını ve bu mihrabın adını Mecidiye koyacağını söylediğini ancak bunun yalan olduğunu ifade eder. İbrahim Efendi'ye göre bu alan Dar'üz-Ziyafe'dir ve Mescid-i Nebevî'ye değil kaleye dahildir.

4. Bu toprak kale duvarına bitişik bir durumdadır ve Urban saldırılarını engelleyici bir fonksiyonu vardır. Şayet bu toprak kaldırılırsa urbanın buradan geçip Mescid-i Nebevi'ye saldırma ihtimali doğacaktır.

5. Mescid-i Nebevî'den çıkarılan eski eşyaların başka yerde kullanılmasının dinen sakıncalı olduğu. Raif paşanın bu işi yaparken ulemaya danışmadığı ve bu eski eşyalar arasında bulunan tuğlaları hamam ve tuvalet inşaatında kullandığı.

6. Cami ve mescit inşaatlarında mecbur kalınmadıkça hayvan kullanılmadığı hatta Ayasofya camiinin avlusuna eşek sokulmadığı Mescid-i Nebevî'de çalışan tüm amelelerin abdestli olmalarının gelenek olduğu ancak Raif Paşa'nın eşek ve develeri katar ve sürü ile Mescid-i Nebevî'de kullandığı. İbrahim Efendi de kendine gelen şikayetler üzerine durumu Şeyhülharem Edhem Paşaya bildirdiğini ve Edhem Paşanın da bu durumu engellediği ve Raif Paşanın da bundan rahatsız olduğu.

7. Raif paşanın akşam paydosunu geç yaptırdığını paydostan sonra o gün çalışan işçilerin adını yazdırdığını ancak çok kalabalık olduklarından bazısının ikindi namazını

[308] BOA, İ. MVL 266/10170 Lef 7

kılamadığını bildiren İbrahim Efendi işçilerin durumu kendisine bildirdiklerini kendisinin de Raif Paşa ile görüştüğünü ancak Paşanın bu durumdan vazgeçmediğini ifade etmektedir.

8. Eskiden beri Mekke ve Medine'de inşaat işlerinde ustalarının maiyetinde yetim ve fakir çocuklar çalışıp çamur taşımaktadır. Tarih-i Semhudi'den rivayetle Sultan Kayıtbay Mescid-i Nebevi'nin tamirinde ustalardan birisinin bir çocuğu dövdüğünü duymuş ve ustayı azlederek o ana kadar yaptığı yeri de yıkarak bir çocuğun gözyaşı ile bina yapılmaz demiştir. Raif Paşaya bu menkıbe anlatıldığı halde Paşa sert mizacından taviz vermemiştir.

9. Raif Paşanın sert mizaçlı olduğu haksız yere bazı ameleleri dövdüğü bunun ise Hz. Peygamber kabrinde zulüm olduğu.

10. Mescid-i Nebevi'den çıkarılan ve üzerinde ayetler ile kasideler yazılı olan tahtaların sağa sola gelişi güzel atıldığı.

11. Bab-ı Cibril ile Reisiye minaresi arasında olan Kadem-i Şerif penceresinin önü Hac mevsiminde Cuma ve bayram namazlarında cemaatin çok olduğu zamanlarda namaz kılmak ve cenaze namazı için kullanılan bir yerdir. Raif Paşa hiç kimse ile meşveret etmeden bu duvara büyük bir pencere açıp hayızlı ve nifaslı kadınların gelip salat-ü selam etmesine imkan vermiştir. Ayrıca buraya 3- 4 kubbeli bir kemer yapıp bazı fakirler gecelemesi düşüncesiyle 5-10 bin kuruş harcayıp dağlar gibi oyup yapmayı planlamıştır. İbrahim Efendi bunu fark ederek hayızlı kadınların Mescid-i Nebevî'ye girmesinin adaba aykırı olduğunu ve mescide yatacak fakirlerin de mescidi kirleteceklerini ilgili kişilere bildirmiştir. Şeyhülharem ve ulema Raif Paşa ile görüşerek burayı mermer ile kapattırmıştır.

12. Mescid-i Nebevî'nin içinde yüksek sesle konuşmak adaba aykırıdır. Ancak Raif Paşa nakkaşlara ve diğer çalışanlara bağırmaktadır.

13. Yeni inşa edilip direkleri dikilen Aher-i Harem'i Şerif'in kıblesinin Mihrab-ı Nebevî'ye göre yanlış olduğu. İzzet Efendi'nin bu durumu bildirmesine rağmen Raif Paşa bunu kabul etmemiştir.

14. Harem-i Şerif direklerinde büyük taşlar kullanıldığı bunun ise asr-ı Saadet'teki bazı mahallerin kaybolmasına neden olduğu.

15. Yeni yapılan direklerin eski direklerle eşit olmadığı ve eğer eski direkler yeni direkler hizasında yapılırsa hac ve tarih kitaplarında fazileti zikredilen Hz. Peygamber ve Ömer Bin Abdülaziz zamanında yapılan direklerin kaybolacağı.

16. Mekke Şerifi Abdulmuttalip Mescid-i Nebevî'yi kontrol ettiği sırada eski sütunların üzerinde bulunan tavanların toz ve toprağının alınarak bucurgad[309] ile indirilmesini söylemiştir. Ancak Raif Paşa toprakları almadan halatlarla hamallara çektirmiş ve hamallar da çağrış bağrış çekerek her tarafı toz toprak içinde bırakmışlardır.

17. Padişah oldukça halim selimdir. Ancak Raif Paşa çok serttir. Bu yüzden görevde kalması uygun değildir.

18. Raif Paşa'nın yeni yaptırdığı kapı üzerinde Abdülmecid'in ismi ile beraber Hz. Bilal Habeşi'nin ismini de yazdığı ancak Abdülmecid isminin üste olmasının Medineliler tarafından hoş karşılanmadığı ve sağda solda konuşulduğu.

19. Aher-i Harem'i Şerif'in batısında bulunan direklerin dört sıra, doğusunda bulunanların ise üç sıra olmasının görüntü olarak hoş olmadığı ve eski halde kalmasının daha münasip olacağı.

20. Gönderilen paraların nerelerde harcandığına dair padişahın sorguda bulunması münasip olacaktır.

İbrahim Efendi anlaşıldığı kadarıyla Raif Paşa'nın azledilmesi için elinden geleni yapmıştır. Hatta İbrahim Efendi tüm bu maddelerin eski Şeyhülharem Edhem Paşa tarafından yazıldığını ancak gönderemeden vefat ettiğini bu nedenle kendisinin getirdiğini ifade etmiştir. İbrahim Efendi düşüncelerini kabul ettirmek için ayet ve hadislerden örnekler getirerek yazısının sonunda Padişaha Raif Paşa'nın değiştirilmesi gerektiği açıkça ifade belirtmiştir[310].

Anlaşıldığı kadarıyla işini daha da sağlama almak isteyen İbrahim Efendi Meclis-i Vala'ya sunduğu bu mahzarının yanı sıra Medine'de bulunduğu sırada yaşadıklarını ve Mescid-i Nebevi'nin Hz. Peygamber'den o ana kadarki tarihçesini anlatan 34 sayfalık bir kitabı hem Meclis-i Vala'ya hem de Padişaha sunmuştur[311]. Bu kitapta da ayet ve hadislerle Mescid-i Nebevi'yi tamir etmenin faziletini anlatarak Abdülmecid'in Mescid-i Nebevi'ye en çok hizmet eden Sultan olduğunu mübalağalı bir şekilde anlatarak Abdülmecid'i etkilemeye çalışmıştır.

---

[309] Urganların ağır şeyleri kaldırmak için Manile ile döndürdükleri bir alet. Kamus-i Türki, s.306

[310] … "Padişahım Rabbimiz Teâlâ ve Takaddes Hazretleri kalb-i şahânenizi küdûrat-ı yevmiyyeden masun ve sürûru kevniye ile mesrûr buyursun. Devlet-i Osmaniye Selâtîn-i âzam içlerinden zâtı şâhâne ki Harem-i Aleyh-is-Selâm-ı Tahiyyenin tamiri küllîyesinin şürû'una muvaffak kıldı. Hak Sübhânehü ve Teâlâ hitâmına dahi muvaffak buyursun amin. Velâkin evvel be evvel Ebniye-i Âliye'nin başına dâimâ ulema ile müşâvere ve şer'-i şerîfe mürâcaat eder halim, selim ve âlim bir zat me'mur buyurmaları elzem görülür. Böyle gazûb, anûd ve câhil kimesneye Harem-i Şerîf'in umûru teslim olunsa hadîd-ül-mizâc olduğundan nâşî belki ruh-i pâk-i Resul-Ullah her ne kadar Halim ise de huzurunda şer'-i şerîfe tatbiksiz hâşâ sümme hâşâ kal'a tabye konak ve saray binası gibi fakat hendese ile harekâta ba'de zaman gücenir zîr-i suâl buyrulursa bunda bu harekâtlarının birine fetvâ-i şerîf yoktur bâkî emr ü irâde-i âliye hazreti men lehül emrindir efendim…" BOA, İ. MVL 266/10170 Lef 3

[311] *Aynı Belge* Lef 16

Tüm bunlar Raif Paşa hakkındaki şüpheleri artırmış ve Bekir Efendi'nin Medine'ye yollanmasına zemin hazırlamıştır. İbrahim Efendi'nin yazısı görüldüğü üzere Raif Paşa'nın yaptığı tüm yenilikleri eleştirmektedir. Bunların bir kısmında haklı olduğu aşikar ise de bir çoğu Raif Paşa ile yaşadığı fikir ayrılığı neticesinde hasmane kullanılmış ifadelerdir.

Harem'i Şerif müdürü Latif Efendi de Padişaha Raif Paşa aleyhinde bir yazı yazmıştır. Burada da İbrahim Efendi'nin söylediklerine paralel şeyler ifade edilmiştir[312].

2.5.1 Raif Paşa'nın İddialara Verdiği Cevaplar

Raif Paşa Muharrem 1269 (Ekim 1852) tarihli yazısı ile hakkında söylenenlere cevap vermiştir. Raif Paşa en başta Edhem Paşanın vefat etmesiyle Medine'de Şeyhülharemlik yarışının çıktığını Harem-i Şerif müdürü Latif Efendi'nin de kendisini bu işte rakip olarak gördüğünü ve bu nedenle kendisini karalamaya çalıştığını ifade etmiştir.

İlk olarak Harem'i Şerif'ten çıkan tuğlaları tuvalet inşasında kullandığı iddiasına cevap veren Raif Paşa bunun iftira olduğunu ve aklı başında hiçbir kimsenin böyle bir uygunsuzluğu yapmayacağını belirtmiştir. Buradan çıkan tuğlaların tuvalet ve hamam inşaatında değil yeni yapılan mektep inşaatında kullanıldığını bildirmiştir. Harem-i Şerif'teki eski yıkıntılar arasında bulunan kurşunların da 12 imama ithaf olarak yeni yapılan musluklarda kullanıldığını hatta bu kurşunların yetmediğini ve bu nedenle Latif Efendi'den 2385 kuruşluk kurşun satın alarak musluk tamirini tamamladıklarını bildirmiştir. Raif Paşa Latif Efendi'nin parayı almadan kurşunları vermeyecek kadar kendisine kin beslediğini de ifade etmekten de geri durmamıştır[313].

Raif Paşa aleyhinde söylenen ilginç konulardan birisi de onun Mescid-i Nebevî'nin inşaatında kullanmak üzere imal ettiği tuğlalara deve gübresi karıştırdığı iddiasıdır. Raif Paşa tuğlalara deve gübresi karıştırılması meselesinin doğru olduğunu ancak bunun mecburiyetten kaynaklanan bir durum olduğunu ifade eder. Raif Paşaya göre deve gübresi karıştırılmadan tuğla imal edilmesi mümkün değildir ve bu şekilde imal edilen tuğlalar sağlam olmamakta ve hemen elde dağılmaktadır. Raif Paşa bu gübreyi tarlasında kullanmak isteyenlerin bu olayı abarttığını zikrederek bu tuğlanın Mescid-i Nebevî'nin kubbesinde kullanılmasının caiz olmadığına dair bir karar çıkar düşüncesiyle fazla imal

[312] BOA, İ. MVL 279/10911 Lef 2
[313] *Aynı Vesika*

edilmediğini mevzu açılmışken bu konunun halledilmesinin kendisini çok rahatlatacağını ifade etmiştir[314].

Raif Paşanın yazısı Meclis-i Vala'da görüşülmüş ve konunun Şeyh-ül-İslam'a sorulmasına karar verilmiştir[315]. Şeyh-ül-islam'lık da yapılan tuğlaların ateşte pişmesiyle necisliğin kaybolduğunu ve zaruret olduğu için bu tuğlaların kullanılmasında bir beis olmadığını ifade etmiştir[316]. Ancak Meclis-i Vala bu meselede ihtiyatlı hareket etme yolunu tercih etmiştir. Her ne kadar bu konuda Meşihat olur verse de temiz tuğla kullanma imkanı varken gübre karıştırılmış tuğlayı kullanmak istememiştir. Mescid-i Nebevî için ne kadar tuğla gerektiği meselesi ele alınmış ve tahkikat sonucunda bu sayının sekiz yüz bin olduğu öğrenilmiştir. Bu tuğlaların İstanbul'da imal edilip Medine'ye yollanmasının 400 kese (200 bin kuruş) tuttuğu ve naklinin uzun süreceği göz önünde bulundurularak Mısır'da veya yakın bir yerde imal edilmesi meselesi ele alınmıştır. Meclis-i Vala Nafia Meclisi ile muhabere de bulunmuş ve daha sonra da görüşlerine başvurmak üzere tuğlacılar kethüdası Hasan Ağa'yı Meclis-i Vala'ya çağırmıştır. Burada Hasan Ağa'ya Medine'de temiz tuğla imal edilmesinin mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Hasan Ağa da "*her bir mahâll toprağıyla mutlaka tuğla imal olunur ve bâ-husûs mahâll-i mübârekede ahâlî tarafından ifade olunan ecnâs toprağla gübre karıştırılmayarak pâk ve temiz tuğla yapılır*[317]*"*diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vala üyeleri kendisine Medine'nin toprağının ekserisinin kum olduğunu tuğlayı nasıl imal edeceğini sormuştur. Hasan Ağa ise kumu adeta kireç gibi kuyuya doldurarak süzeceğini sonra da döküp ıslah edeceğini ve böyle ıslah olan tuğlanın oldukça sağlam olacağı cevabını vermiştir[318]. Bunun üzerine Meclis-i Vala Hasan Ağa'yı Medine'de tuğla imal etmek için görevlendirmeye karar vermiştir. Ancak Hasan Ağa daha önceden buraya gidenlerin aksine fazla miktarda harcırah ve maaş talep edince bunun yerine İbrahim Ağa ile Mehmet Ağa tuğla imali için Medine'ye yollanmıştır. İbrahim Ağa'ya beş bin kuruş harcırah ile sekiz yüz kuruş maaş, Mehmet Ağaya ise dört bin kuruş harcırahla beş yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir[319]. Meclis-i Vala tüm bu alınan tedbirlere rağmen tuğla imalinde sıkıntı çıkması durumunda veya imal edilen tuğlaların Mescid-i

---

[314] *Aynı Vesika*

[315] … "Ebniye-i Aliye-i Mezkûre için yapılmakta olan tuğlalar çamuruna deve gübresi gubârı karıştırılmakta olduğu gösterilmiş olduğundan bunda bir gün tahârete mani ve muzırr şey var mıdır. Fetvâ-penâhiye bi-l-havâle îcâb-ı şer'îsinin iş'ârı savb-ı vâlâ-yi meşîhat-penâhîlerine bildirilmesi…" BOA, A. MKT NZD 79/64

[316] BOA, İ. MVL 279/10911 Lef 3

[317] *Aynı Vesika* Lef 4

[318] *Aynı Vesika* Lef 6

[319] BOA, İ. MVL 286/11308

Nebevi'ye uygun olmaması durumunda Mısır'dan tuğla getirtilmesini diğer tuğlaların Mescid-i Nebevî'de kullanılmamasını kati olarak bildirmiştir[320].

Şubat 1854 tarihinde tuğla imali ile ilgili önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Medine'nin değişik yerlerinde bulunan topraklar incelenmiş ve en sonunda Medine'ye 3 saat mesafede Gölbaşı? denilen mevkiden alınan toprak uygun bulunarak numunelik tuğla imal edilmiş ve bu tuğla Medine tamirat müdürü vasıtasıyla İstanbul'a yollanmıştır. Meclis-i Vala bu tuğlayı beğenmiş ve imal edilmesine karar vermiştir[321]. Bundan sonra Mescid-i Nebevî'nin ihtiyaç duyduğu tuğlalar burada imal edilmiştir.

Bu mesele halledildikten sonra Raif Paşa'nın görevden alınıp alınmaması meselesi ele alınmıştır. Raif Paşa aleyhinde olduğu gibi lehinde de İstanbul'a bazı yazılar geliyordu[322]. Üstelik yapılmış olan bu kadar tamirat da vardı. Yapılacak bir değişiklik istendiği kadar faydalı olmayabilirdi. Raif Paşa aleyhinde olan şikayetler daha ziyade şahsı ile ilgili konulardı. Bunların başında da yaptığı işlerde meşveret etmemesi ve sert mizaçlı olması geliyordu. Meclis-i Vala en sonunda Bekir Paşa'nın göndereceği rapora göre bir karar alınmasının daha doğru olacağına hükmederek[323] görevden alma meselesini ertelemiştir.

Bu arada ilginç bir hadise daha yaşanmıştır. Raif Paşa İstanbul'a yeni yapılan kapıya Abdülmecid isminin verilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Fakat Abdülmecid buna karşı çıkmış ve kapının adı Tevessül[324] olarak değiştirilmiştir[325]. Buna karşın yeni yapılan başka bir kapıya Mecidiye ismi verilmiştir[326].

2.5.2 Hükümet Devrede: İnşaat İle İgili Yeni Gelişmeler

Tüm bu gelişmelere rağmen Medine'de inşaat faaliyetleri sürüyor ve bunun sonucunda da ihtiyaç duyulan malzemelerin ve işçilerin sayısı hem artıyor hem de çeşitleniyordu. Örneğin Raif Paşa, Şubat 1853 tarihinde İstanbul'dan cam talep ettiğini ancak hala gelmediğini bildirir. Yine Raif Paşa acil lazım olup Medine'de bulunmayan eşyaların Mısır'dan gönderilmesi için Mısır valisine yazı yazılmasını da istemektedir[327].

[320] BOA, İ. MVL 279/10911 Lef 6
[321] BOA, A. MKT NZD 111/8
[322] BOA, A.MKT MHM 52/35
[323] BOA, A. MKT NZD 86/65
[324] Sarılma, İnanma, Sebep Tutma, Baş Vurma manalarına gelmektedir. Develioğlu *a.g.e.,* s.1102
[325] BOA, İ. MVL 278/10869 Lef 4
[326] BOA, A. MKT MHM 186/44
[327] BOA, A. MKT NZD 72/30

Bunun yanında nakit para ve 10 tane daha taşçı ustası da istemiştir[328]. Meclis-i Vala Raif Paşa'nın taleplerini ivedilikle değerlendirip tedarik etme yoluna gitmiştir. Buna göre Raif Paşanın istediği eşya ve amelenin tedarik masrafının 10 bin kese tuttuğu bunun 2 bin kesesinin önceden yollandığı kalanın ise en kısa sürede yollanacağı bildirilmiştir[329].

Yine 1853 yılında Mescid-i Nebevî için harcanan paraları gösteren farklı kayıtlar da vardır. Örneğin Haziran 1853 tarihli bir belgede Mescid-i Nebevi için Beyt-ül-Mal müdürü vasıtasıyla İstanbul'dan 54581 kuruşluk mal satın alındığını ve paranın Raif Paşaya zimmet kaydedildiğini görüyoruz[330]. Diğer taraftan aynı ay Medine için Tophane-i Amire ambarlarından 90 bin 338 kuruşluk mal satın alındığı kayıtlarda mevcuttur[331]. Muhtemelen bu durum, sürekli taleplerin gelmesi ve ona göre satın almaların yapılıp kayıtlara düşülmesinden kaynaklanmaktadır.

1853 yılında Mescid-i Nebevî'de bulunan örtülere haşere(güve) musallat olduğunu ve örtülere zarar verdiğini belgelerden anlıyoruz. Harem-i Şerif müdürü hasarlı olan örtüleri İstanbul'a yollamış ve bu örtüleri tamir ettirmiş[332]ve aynı zamanda da yeni örtüler getirtmiştir. Burada haşerelerin ortaya çıkmasına muhtemelen Mescid-i Nebevî'de bulunan ve inşaatta kullanılan tahtalar sebep olmuştur. Yine 1853 senesinde Medine'deki bazı sahabe mezarları ve türbeler için 500 arşın yeşil çuha alınmış bunun için Evkaf hazinesinden 104 bin 418 kuruş ve Hazine-i Hassa'dan da 68708 kuruş para ayrılmıştır[333]. Aynı sene Hazine-i Nebevî'de de yüklü miktarda para vardır. 1269(1853) senesinin başında Hazine-i Nebevî'de 175 bin kuruş nakit para bulunmaktaydı[334]. Lazım olduğu zaman Ebniye-i Âliye inşaatına hazinedeki bu paradan borç veriliyordu.

Mescid-i Nebevî tamiratı için para yollanması belirli bir düzen içinde yürüyordu. Raif Efendi her altı ayda bir yapılan harcamalarla ilgili bir defter gönderiyordu. Bu defterde gelecek altı ay için lazım olan akçe de talep ediliyordu. Mescid-i Nebevî inşaatının maddi sıkıntı yaşadığı dönemler de oluyordu. Raif Paşa 1853 yılı başında yolladığı bir yazıda Medine'de para olmadan bir iş yapılmadığını bir süre daha para gelmezse işlerin

[328] Bu yıllarda üretilen taşların hepsi Mescid-i Nebevi'de kullanılmamaktadır. Aynı süre zarfında Hicaz'da karakol, kışla ve vali konağı inşa edilmektedir. Üretilen taşların önemli bir kısmı da burada kullanılmaktadır. Bu yüzden taşçı ustası ihtiyacı artmıştır. BOA, İ. MVL 256/9539
[329] BOA, İ. MVL 286/11282
[330] BOA, MVL 336/16
[331] BOA, A. AMD 44/75
[332] BOA, MVL 254/2 29. Mühimme
[333] BOA, İ. DH 270/16861
[334] BOA, İ. MVL 270/10363

aksayacağını ifade etmiştir[335]. Çünkü aynı belgede Raif Paşa sadece aylık maaş ve yevmiye giderinin 60-70 bin kuruş tuttuğunu para olmazsa yevmiye ile çalışan işçi tutulamadığını, işçi gelmediği zaman da İstanbul'dan gelen ustaların çalışamadığını ifade ederek istenen paranın aksatılmamasını talep etmiştir[336].

Mescid-i Nebevî'nin Aher-i Harem kısmında bulunan direklerin yapımı 1853 senesinde tamamen bitmiştir. Buranın batısı kısmında yapılan direklerin önemli bir bölümü de ikame edilmiştir. Ancak burada yapılacak direklerin kemerlerinin nasıl yapılması gerektiğine dair İstanbul'dan bir emir gelmediği için bu inşaat daha ileriye götürülmemiştir.

Bekir Paşa'nın Medine'ye ulaştığı (Mayıs 1853)[337] sıralarda Medine'ye şiddetli bir yağmur yağmıştır. Bu yağmurdan sonra Mescid-i Nebevî'nin batısında bulunan 45 zira uzunluğundaki Şekliye minaresi büyük hasar görmüştür. Bunun üzerine Medine'de bulunan mimar ve mühendisler minareyi kontrol ederek minarenin tamir edilmesinin mümkün olmadığını çünkü temelden zarar gördüğünü ve yeniden yapılmasının daha münasip olacağını ifade etmişlerdir. Minarenin inşa masrafını ise her ziraının beş bin kuruş tuttuğunu yapılacak uzunluğa göre maliyetinin değişeceğini Meclis-i Vala'ya bildirmişlerdir[338]. Meclis-i Vala da minarenin yeniden yapılmasını uygun görmüş ve bu minarenin tam karşısında bulunan Süleymaniye minaresi ile aynı uzunlukta yapılmasını ve adının da Mecidiye olarak değiştirilmesini Medine'ye bildirmiştir[339]. Burada görüldüğü üzere gerek Meclis-i Vala gerekse Medine'de bulunan tamirat heyeti Mescid-i Nebevî'nin herhangi bir yerine padişahın ismini vermek için adeta fırsat kollamaktadırlar.

2.5.3 Raif Paşa'nın Azledilmesi ve Bekir Paşa'nın Atanması

Raif Paşa'nın çalışmalarının İstanbul'da ve Medine'de bazı soru işaretleri meydana getirdiğini ve aleyhinde bazı yazılar yazıldığını yukarıda belirtmiştik. Meclis-i Vala da bunun üzerine Bekir Paşa ile Şeyhülharem'e Raif Paşa hakkındaki iddiaları soruşturma vazifesi vermiştir. Bekir Paşa'nın başkanlığında Şeyh'ül-Harem, Medine kadısı, Harem-i Şerif müdürü, tamirat müdürleri, 4 mezhep imamları ve diğer ileri gelenlerle Raif Paşa'nın akıbeti masaya yatırılmıştır.

---

[335] BOA, İ. MVL 278/10869 Lef 1
[336] *Aynı Yer*
[337] Sabri Paşa, a.g.e. ,s. 798
[338] BOA, İ. MVL 268/10267 Lef 1
[339] BOA, A. MKT NZD 75/75

Bu toplantıda Raif Paşa hakkında tartışma konusu olan meseleler yeniden tek tek ele alınmıştır. Daha önceden müderris Hacı İbrahim Efendi'nin dile getirdiği şikayetler görüşüldüğü için burada tekrar etmeye lüzum görmedik. Yapılan görüşmeden sonra Raif Paşa'nın *muhill-i ta'zîm ve edebi hâl ve hareketi nümâyân ve şimdiye değin takdîm-i teferruâtla imrâr-ı vakt maksûd-ı aslî-yi fevt ile Harem-i Muhterem-i Nebevî'de vaz'ı cibin taabbüd edecek bir mahall inşasına adem-i muvaffakıyyeti ve ashâb-ı vecd ve halden bazı zevât-ı kirâmın işâret-i ma'nevîyeleri ile ihbârlarına nazaran*[340] azledilerek yerine Bekir Paşa atanmıştır[341]. Raif Paşa azledildikten sonra kendisine emeklilik maaşı bağlanarak Mescid-i Nebevî'nin bitmesine kadar Mekke'de oturmasına karar verilmiştir[342].

Aslında bu kadar önemli bir işte sorumluların sürekli değiştirilmesi bir sıyanet olsa gerektir. Zira merkezden uzak bu bölgeyi sürekli kontrol altında tutmak zordur. Buradaki görevlilerin hele büyük bütçeyi kontrol edenlerin zaman içinde istenmeyen bazı olaylara sebep olması mümkündür. Bu yüzden gerekli görüldükçe onlar değiştirilerek bir kontrol mekanizması sağlanmıştır.

Bekir Paşa Mescid-i Nebevî'nin inşaatında artık en yetkili konuma gelmişti. Bekir Paşa'nın bu göreve getirilmesinden sonra Medine tamirat müdürlüğüne Ebniye meclis azasından Hafız Ali Efendi atanmıştır[343]. İlk iş olarak Raif Paşa'dan kalan muhasebe defterlerini kontrol eden Bekir Paşa bazı usulsüzlüklerin meydana geldiğini görmüştür. Bekir Paşa, Raif Paşa'nın İstanbul, Mısır ve Cidde'den yollanan paraları kullandığını ama bunları İstanbul'a yolladığı icmal defterlerine kaydetmediğini bu yüzden de bu paraların hazinede olduğu zannedildiğini ancak bu paraların hazinede olmadığını belirtir. Ayrıca Mescid-i Nebevi için yollanan paraların kale ve karakol inşaatlarında da kullanıldığını ve hazinede ancak 2 ay yetecek kadar para olduğunu ve hemen para yollanması gerektiğini Meclis-i Vâlâ'ya bildirmiştir[344]. Bekir Paşa'nın inşaat muhasebesinde bazı uygunsuzlukları tespit etmesi kaçınılmaz olarak Ebniye-i Âliye muhasebe memuru Hakkı Efendi ile aralarının açılmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda da Hakkı Efendi azledilerek yerine Niş Sancağı maliye başkâtibi İlhami Efendi atanmıştır[345]. Görüldüğü gibi gerçekte her zaman bulunması mümkün olan açıklar ile Raif Paşa suçlanmıştır. Bu da gösteriyor ki, bu değişiklik merkezin kontrolü elinde bulundurma arzusundan başka bir şey değildir.

---

340 BOA, İ. MVL 291/11653 Lef 8
341 *Takvim-i Vekayi, Defa 497, 26 R.Evvel 1270*
342 BOA, İ. MVL 295/11978
343 BOA, A. MKT NZD 112/93
344 BOA, MVL 269/8
345 BOA, İ. DH 305/19352 Lef 8

Bekir Paşa inşaat konusunda da Bab-ı Tevessül'ün iki haftalık işi kaldığını, yeni yapılan Mecidiye minaresinin de 2 arşın kadarının yapıldığını aynı belgede zikretmiştir[346]. Bekir Paşa Mescid-i Nebevî için yeterli kurşun bulunmadığını Hazine-i Nebevî ve Cidde'den alınan kurşunun para ile alındığını bunun için de bunun para yollanmasını talep etmiştir[347]. Yine aynı belgede 3 taşçı ustasının daha Medine'ye yollandığı zikredilmiştir.

İkinci olarak da Mescid-i Nebevî'nin halılarının yenilenmesi meselesi ele alınmıştır. Şeyhülharem Osman Paşa Evkaf Nezaretine yolladığı yazıda halıların çok eskidiğini ve değiştirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Evkaf Nazırı da bir yazı ile durumu Meclis-i Vala'ya bildirmiştir. Meclis-i Vala'da yapılan toplantı sonucunda Mescid-i Nebevi'nin tüm halılarının tamirat bittikten sonra değiştirilmesinin daha uygun olacağını şimdilik Bab'üs-Selam'la Reisiye minaresi arası için halı imal edilmesinin yeterli olacağını bildirmiştir. Burası için 750 zira halı gerektiği ve her zirai 26 kuruştan 19500 kuruş tuttuğu kaydedilerek halıların Uşak'ta imali için halıcı başı Mehmet Ağaya emir verilmiştir[348].

Bekir Paşa, Raif Paşa'nın Dahil-i Harem'le ilgili uygulamaya başladığı planda da değişikliğe gitmiştir. Raif Paşa Dahil-i Harem-i 3-4 arşın genişletmiş ve Kubbe-i Saadet duvarı üzerine 2 sıra taştan kubbe yapmayı da planlamıştı. Bekir Paşa ise Şeyhülharem ve ilgili kişilerle toplantı yaparak bunun mimariye uygun olmadığını çünkü Kubbe-i Saadet duvarının eskidiğini sütunlarının inşasında da demirden ziyade ağaç kullanıldığını bu yüzden böyle bir yenilenmede yıkılacağı gerekçesiyle bu planı iptal etmiştir. Bunun yerine geçici olarak sütunların altına demir direkler koyarak burasının tamirini ileri bir zamana bırakmıştır[349].

Tüm bu gelişmeler olurken bazı esnaf ve ameleler işlerini bitirip İstanbul'a dönmüşlerdir. İstanbul'a dönen ve sayısı 19 olan bu işçiler atiyye için padişaha bir arzuhal yollamışlardır. Abdülmecid bu isteği olumlu karşılamış ve *mahall-i mübârekede* çalıştıkları için işçilerin şöhret ve kıdemine göre münasip miktar atiyye verilmesini emretmiştir[350].

[346] BOA, MVL 269/8
[347] BOA, İ. MVL 293/11808, MVL 339/2
[348] BOA, İ. MVL 291/11696, İ. MVL 297/12043, MVL 338/48
[349] BOA, İ. MVL 307/12674
[350] BOA, C. İktisat, 8/376

2.5.4 Savaşa Rağmen Mescid-i Nebevi'de İmar

Bekir Paşa'nın göreve başladığı sıralarda Osmanlı Devleti ile Rusya'nın kutsal yerler meselesi yüzünden savaşa başlaması tüm dikkatleri ister istemez bu savaşa çevirmişti. Savaşın devam ettiği yıllarda İran bu savaştan istifade etmek için Medine'de bulunan bazı türbeleri tamir ettirmek üzere 1000 kese para yollamıştır. Osmanlı Devlet adamları ise *Mahall-i Mübâreke-i Mezkûrenin icrâ-yi tamirât-i külliyesi zimmet-i himmet-i Saltanat-ı Seniyyeye ait olarak bu şeref ve iftihâra hiçbir tarafla müşarekâtı kabul buyurmayacağını*[351] ancak *ahvâl-i ma'lûmeden dolayı şu aralık İranlıların hoş tutulması*[352] için bazı cüzi tamiratlara izin verilmesinin münasip olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Bu arada İranlıların yaptıkları tamirat hakkında bir bilgi bulunmamakla beraber çalışmaları muhtemelen Ehl-i Beyt'e ait Cennetü'l-Baki'deki bazı mezarlar ile sınırlı kalmıştır.

1854 senesinde Bekir Paşa Mescid-i Nebevî için 5000 kese (2 milyon 500 bin kuruş) istemiş ve bu para iki taksit halinde Mısır hazinesinden Medine'ye yollanmıştır[353]. Bu para yollanırken İstanbul ile Medine arasındaki kur farkı hesaba katılmış ve Mescid-i Nebevi inşaatında zarar edilmemesi için Mısır valisine gerekli uyarıda bulunulmuştur[354].

1854 senesinde Medine'de bulunan görevlilerde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Şeyhü'l- Harem Osman Paşa ile Medine Müdürü Abdüllatif Efendi arasında gözle görülür bir anlaşmazlık vardı. Hatta Osman Paşa, Abdüllatif Efendi'nin görevden alınması için Meclis-i Vala'dan istekte bulunmuştu[355]. Ancak çok geçmeden Şeyhülharem Osman Paşa şüpheli bir şekilde vefat etmiştir[356]. Osman Paşa'nın yerine eski Yanya Valisi Salih Paşa atanmış[357] ancak görevinde fazla kalamadan birkaç ay sonra bu göreve Dilaver Paşa getirilmiştir.[358] Dilaver Paşa'nın göreve başladığı sıralarda Bekir Paşa'nın beklenmedik vefatı meydana gelmiştir. Bekir Paşa'nın vefat etmesiyle Mescid-i Nebevî'nin inşaatı durma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Çünkü bu atamalar sırasında Padişah Mescid-i Nebevî inşaatında

---

[351] BOA, İ. HR 119/5863
[352] *Aynı Yer*
[353] BOA, A. MKT UM 168/34
[354] BOA, İ. MVL 315/13237 Lef 2, A. MKT MVL 67/100
[355] BOA, MVL 288/18
[356] Osman Paşa'nın öldürüldüğüne dair soruşturma belgeleri vardır. Şöyle ki: Osman Paşa Ocak 1854 tarihinde Harem-i Şerif müdürü Abdüllatif Efendi'nin konağına gitmiş ve burada kendisine ikram edilen şerbeti içtikten sonra fenalaşmıştır. Hemen kendi konağına getirilen Osman Paşa bir gün sonra vefat etmiş ve yapılan incelemede zehirlenme belirtilerine rastlanmıştır. BOA, MVL 283/10, A. MKT MHM 61/54
[357] *Takvim-i Vekayi, Defa 514, 12 R. Evvel 1271*
[358] BOA, İ. DH 320/20789

yeni vazifeler ihdas etmişti. Örneğin Medine tamirat müdürü olan Hurşit Efendi 2. Rütbeden birinci rütbeye yükseltilmiş ve müdürlükten Ebniye muavinliğine terfi ettirilmiş ve Bekir Paşa'dan sonra ikinci adam konumuna gelmişti[359]. Ancak Bekir Paşa'nın vefat etmesiyle bu görev de akîm kaldı. Yani Hurşit Efendi kime muavinlik yapacaktı[360]. Bekir Paşa'nın yerine biri atanmalı ve Hurşit Efendi ona muavinlik yapmalıydı. İlk akla gelen isim ise Bekir Paşa'dan önce görev yapan Raif Paşa idi. Ancak Raif Paşa'nın atanması beraberinde bazı sıkıntıları getirmesi kaçınılmaz bir durumdu. Raif Paşa'nın işe başlar başlamaz Bekir Paşa'nın yaptırdığı yerleri yıktıracağı, Bekir Paşa'dan kalan muhasebe defterlerinde usulsüzlük yapacağı gibi duyumlar üzerine bundan vazgeçildi[361]. Belki de bunlar Raif Paşa'nın atanmasını engellemek için kasten ortaya atılmış iddialar da olabilir. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi Raif Paşa aleyhinde ciddi bir kamuoyu oluşmuştu ve onun atanması durumunda da birçok sıkıntıların yaşanması muhtemeldi. Bu yüzden Meclis-i Vala haklı olarak bu şık üzerinde fazla durmamıştır. Meclis-i Vala ve Meclis-i Has'da yapılan uzun toplantılar sonucu mir mirandan İzmit Kaymakamı Edhem Paşa[362] yeni memur olarak atanmıştır[363].

Bir diğer görev değişimi de Harem-i Şerif müdürlüğünde meydana gelmiştir. Harem-i Şerif müdürü Abdüllatif Efendi görevden alınarak yerine Vüzerâ-yı Âzam kapı kethüdalarından Kenan Efendi tayin edilmiştir[364]. Kenan Efendi Şevval 1271/Haziran 1855 tarihinde Medine'ye varmıştır[365].

Bu arada Mescid-i Nebevî'nin muhasebe defterlerinin incelenmesi de bitmiş ve bir rapor halinde İstanbul'a sunulmuştu. Bu deftere göre Raif Paşa zamanında (1851/1854) Mescid-i Nebevi'nin tamiri için İstanbul ve Mısır'dan nakit 5 milyon 16 bin 264. 8 kuruş yollanmıştır. Yine bunun yanında İstanbul ve diğer yerlerden satın alınıp yollanan eşyanın değeri ise 443 bin 264.2 kuruştur. Raif Paşa'dan sonra göreve gelen Bekir Paşa zamanında ise yollanan para ve satın alınan eşyanın toplam miktarı ise 2 milyon 967 bin 76.2 kuruştur[366].Buna göre o güne kadar harcanan meblağ 7 milyon 983 bin 341 kuruştur. Ancak

---

[359] *Takvim-i Vekayi, Defa 521,* 18 Recep 1271. Ayrıca kendisine Mecidiye nişanı dördüncü rütbesi verilmiştir. BOA, A. DVN MHM 13/71.
[360] BOA, İ. MVL 338/14618 Lef 21
[361] *Aynı Belge* Lef 5
[362] Eyüp Sabri Paşa Edhem Paşa'nın mesleğini Mekteb-i Bahriye Nazırı olarak vermekle birlikte Meclis-i Vala mazbatalarında ve Takvim-i Vekayi'de İzmit kaymakamı olarak zikredilmektedir. Sabri Paşa, a.g.e., s. 801. BOA, İ. MVL 338/14618/ Lef 29, *Takvim-i Vekayi, Defa* 531, 21 Muharrem 1272
[363] BOA, İ. MVL 338/14618 Lef 29, Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, (Yay. Münir Aktepe), IX., İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1984, s. 124
[364] *Takvim-i Vekayi, Defa 513, 28 Safer 1271*
[365] BOA, A. MKT UM 199/74
[366] BOA, Maliye Nez. Defterleri, Defter No 10013

gönderilen bu rapor hazine kayıtlarına uygun olmadığı gerekçesiyle Meclis-i Vala tarafından kabul edilmemiştir. Diğer bir ifade ile merkez bürokrasisi gönderdiği tüm paraları en ince ayrıntısına kadar kaydederken harcama yapılan mahalde buna riayet edilmemiş ve gelişigüzel defter tutulmuştur. Meclis-i Vala bunun önüne geçmek için Maliye komisyonu kararıyla[367] maliye işlerinde tecrübeli olan hazine ketebesi mütehayyizanından Esad Efendi'yi Mescid-i Nebevî'nin tamiratı mali kayıtlarını incelemek üzere Medine'ye yollamıştır[368].

1855 yılı başlarında Mescid-i Nebevî'nin başta Bâb-ı Cibril olmak üzere bazı kısımları tamamlanmış ve bu tamamlanan yerlerin süsleme işi kalmıştı. Raif Efendi bu iş için daha önce Medine'de yeni yapılan bazı camilerin süsleme işini yapan Hazine-i Nebevî ruznamçecisi İbrahim Efendi'nin kendisine bazı numuneler sunduğunu ve kendisinin de beğendiğini belirterek durumu Sadarete bildirmiştir. Sadaret'ten olumlu cevap gelmesi üzerine İbrahim Efendi bu işle görevlendirilmiş ve kendisine bazı direktifler verilmiştir. İbrahim Efendi'ye süsleyeceği yerlerde pirinç dökmesinden imal edilmiş taşlar kullanması ve kendisine söylenen ayet, hadis ve naatları bu taşlara nakşetmesi bildirilmiştir. Ancak bunu yaparken daha önceden nakşedilmiş olan yerlerin tezyinatına zarar vermemesi özellikle emredilmiştir[369]. Bu konuda yani eskiden yazılan yazıların değiştirilip değiştirilmemesi konusunda da bazı tartışmalar yaşanmıştır. İbrahim Efendi bu işe başlamadan ulema ile toplantı yapmış ve onların bu konuda teminat vermesi üzerine eskilerinden farklı hatlar tezyin etmiştir. Şöyle ki: Aher-i Harem'deki direkte önceden İsm-i Celil varken yeni şekilde bunun üstüne *Maşallah* yine bu direkte bulunan Hz. Peygamber, Aşere-i Mübeşşere, on iki imam ve dört imam isimlerinin sağ-sol ve dört köşelerine 4 hadis eklemiştir. Ancak Abdülmecid bu yeni eklemeleri beğenmeyerek buraya yine eski yazıların yazılmasını bu yazılan mermerlerin ise ziyan edilmeden başka yere monte edilmesini emretmiştir[370]. İbrahim Efendi Bâb-ı Cibril tarafına ise şu yazıları nakşetmiştir: *Esselamü Aleyke Ya Cebrail ve Esselamü Aleyke Ya Mikail ve Esselamü Aleyke Ya İsrafil ve Esselamü Aleyke Ya Azrail ve Alel-melaiketü Ecmain.* Buradaki pencere önüne ise: Besmele ile *İnnallahe ve'melâ iketehü yüsallüne Ale'nnebiyy* ayetini nakş etmiştir. İbrahim Efendi Mescid-i Nebevî'nin diğer tamir edilecek kısımlarının tezyin işine de namzet olmuştur. Bunun üzerine Ebniye

[367] Bu meclis Meclis-i Vala'nın mali denetleme yapan geçici meclislerinden biri olmalıdır. Seyitdanlıoğlu *a.g.e.* s.123
[368] BOA, İ. MVL 353/15427
[369] BOA, İ. DH 326/21220
[370] BOA, C. MAARİF, 5/224

meclisi İbrahim Efendi'ye bir mermer üzerine besmele ve bazı naatlar yazdırarak İstanbul'a yollamış ve İstanbul'dan gelecek cevaba göre karar verme yolunu tercih etmiştir[371].

[371] BOA, İ. DH 326/21220

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN İMARINDA SON AŞAMA: OSMANLI TUĞRASI (1858-1861)

3.1 Edhem Paşa'nın Görevi Devralması ve Faaliyetleri

Bekir Paşa'nın yerine atanan Edhem Paşa Ocak 1855 tarihinde görev mahalli olan Medine'ye varmıştır[372]. Edhem Paşa Medine'ye gitmeden önce Mescid-i Nebevî'nin temel ihtiyaçlarından olan zeytinyağı, bal mumu, süpürge gibi malzemeler İstanbul'dan İskenderiye'ye yollanmış[373] ve bu eşyalara Mısır'dan da bazı malzemeler eklenmiştir. Bu malzemelerin yanında 2500 kese(1 milyon 250 bin kuruş)[374] de Mısır vergisi taksitinden olmak üzere Medine'ye gönderilmiştir. Bu dönemde İstanbul'dan gönderilen paraların da kur farkı nedeniyle Mısır üzerinden gönderilmesine özellikle dikkat ediliyordu[375]. Ayrıca Edhem Paşa'ya da görev mahalline giderken Mescid-i Nebevî inşaatında kullanmak üzere 2000 kese (1 milyon kuruş) tahsis edilmiştir[376].

Edhem Paşa'nın görev yerine ulaştığında bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır. Daha doğrusu sıkıntılarla dolu bir işe atanmıştır. Her şeyden önce ortada yarım bir inşaat vardı ve orada bulunan görevliler arasında da fikri anlamda bir birliktelik yoktu. Padişah Abbülmecid

---

372 Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s. 801
373 BOA, A. MKT MHM 84/33
374 BOA, A. MKT MHM 87/34
375 "*.. Mısır Valisine… Oraya gidecek akçenin yüzlük altun ve-yâhûd beyaz yirmi kuruşluk mecîdiyye olmak lâzım gelerek ol vakit burada altının yüz kuruşluğu yirmi beş mecîdiyyenin yirmi kuruş iskonto ile tedârikî kâbil olarak havâlî-i Hicâziye'de ise yüzlük altın yüz on ve mecîdiyye yirmi iki kuruştan ziyâdeye tedâvül etmediğinden beher yüzde on beş kuruş zarar tertip edeceğine havâlî-i merkûmede riyal yirmi yedişer kuruş tedâvül eylediğine binâen bunun Mısır'dan dolaştırılması sûreti tahattur olunarak zât-ı Âlileri dahi o aralık Der-saâdet'te bulunduklarından bi-l-müzâkere gidecek akçe burada fiyatı aslîsi üzere yüz kuruş yüzlük altın olarak verilir ise Mısır'dan yirmi ikişer kuruş ol miktar kuruşluk riyal itâsına söz verilmiş ve bu hesapça Hazine-i Celîlenin vireceği altından göreceği yüzde yirmi beş kuruş zarara mahallince beher riyalinden görülecek beşer kuruş karşûluk görünmüş olmasıyla keyfiyyet bi-l-istîzân ber minvâli muharrer tesviyesi savb-ı Âsaf-Ânelerine bâ-tahrîrat…*" BOA, A. MKT UM 208/76
376 BOA, A. MKT MHM 90/35

de inşaatın uzamasından rahatsızdı ve bunu önce Mısır valisine bir yazı ile[377] ardından da Maliye, Ticaret ve Evkaf nazırlarına huzuruna çağırarak bizzat ifade etmişti[378]. Bunun üzerine bu sırada İstanbul'a gelmiş olan Medine kadısı Tevhid Efendi ile Harem-i Şerif müdürü Abdüllatif Efendi Babıâlî'ye çağırılarak Mescid-i Nebevî hakkında görüş alışverişinde bulunulmuş ve ardından bir Meclis-i Mahsus teşekkül edilerek inşaatın son durumu ve alınması gereken kararlar Abdülmecid'e bildirilmiştir. Burada inşaatın neden istenildiği gibi ilerlemediği problemi ele alınmıştır. En büyük neden olarak inşaatı tek bir kişinin yürütmemesi görülmüştür. Çünkü görevlendirilen memurlardan kimisi ölüyor daha sonra gelen de öncekinin yaptığını yıkıyordu. Yeni memur atanması belirli bir süre alıyor gelen memurla yerel yöneticiler anlaşmazlık yaşıyordu. Tabi tüm bunlar masrafı artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. İşte bu nedenle 7 milyon 500 bin kuruş (15 bin kese) masrafla yapılır denilen inşaata o ana kadar 12 milyon kuruş (24 bin kese) harcanmasına rağmen yarısı bile yapılamamıştı. Bunun üzerine Meclis-i Mahsus yeni bir takım kararlar alarak bunu Abdülmecid'e sunmuştur. Abdülmecid de bunları uygun bularak uygulanması için emir vermiştir[379]. Buna göre Mescid-i Nebevî'nin inşaatı ile ilgili Medine'de Medine kadısı, Medine müdürü, ebniye muavinleri, Edhem Paşa, Seyyid Ahmet Rufai Efendi, Seyyid Ömer Efendi, Nakibüssaadet, müftü ve Medine ulemasının katılımıyla bir toplantı yapılacak ve bu kişiler Mescid-i Nebevî'nin nasıl tamir edilmesi gerektiğine karar vereceklerdir. Alınacak kararda Meclis-i Nebevî'nin aslının korunmasına dikkat edeceklerdir.

İnşaatın maddi boyutunu da görüşen meclis üyeleri Mescid-i Nebevî hazinesinde bulunan paralarla beraber her ay 250 bin kuruş, gerekli malzeme ve ustaların tedarikiyle inşaatın bir buçuk senede biteceğini hesap etmişlerdir[380]. Daha doğrusu bu inşaatın en kısa sürede nasıl biteceği tartışması bu şekilde neticelenmiştir. Yani inşaat tüm şartlar uygun giderse bir buçuk senede istenildiği gibi bitecektir. Bunun için ilk etapta hemen 200 bin kuruş (4000 kese) yollanması ve Mescid-i Nebevî inşaatını kontrol için bir memur tayini uygun bulunmuştur. Bunun için hem dirayetli hem de inşaattan anlayan Dar-ı Şura-yı Askeri azası Raşid Efendi görevlendirilmiştir[381]. Raşid Efendi'ye dört bin kesenin (2 milyon kuruş) yanı sıra inşaat için 24 bin kuruşluk mal teslim edilmiştir[382].

[377] BOA, A. MKT UM 238/24
[378] BOA, İ. MMS 7/282 Lef 2
[379] BOA, A. MKT UM 238/26
[380] BOA, İ. MMS 7/282 Lef 2
[381] BOA, A. MKT UM 238/ 19, A. MKT NZD 2/186
[382] BOA, Mad. 10570 S. 2

Edhem Paşa'nın karşılaştığı bir diğer sıkıntı da kendisine verilen muhasebe kayıtlarında yazılı olan para ile kendisine verilen para arasında farklar bulunmasıydı. Ayrıca çalışan işçilerin de bazı alacakları birikmiş bulunuyordu. Yapılan tahkikat sonucu Ebniye tamirat muavini Hurşit Efendi'nin Raif Paşa'ya olan kininden dolayı Raif Paşa ile Edhem Paşanın arasını açmak için defterlerde oynamalar yaptığı kanaatine varılarak orta yollu bir çözüm üretilmiştir. Buna göre mevcut paradan amelenin birikmiş alacakları ödenecek ve defterler Raşid Efendi tarafından da incelenecektir[383].

Meclis-i Nebevî ile ilgili toplantı yapılmadan önce Medine'de yaşayan ve Mescid-i Nebevi'nin bitişindeki Darüz-Ziyafe isimli yerde tekkesi olan Ahmet Rufai Efendi Evkaf Nezaretine bir yazı yazarak bazı isteklerde bulunur. Ahmet Rufai Efendi kendisine ait bulunan tekkenin Vehhabi istilasında tahrip edildiğini, daha sonra Mescid-i Nebevi inşaatında kullanılan malzemeleri saklamak için kendisinden istenildiğini ve kendisinin de buna olumlu cevap verdiğini belirtir. Tekkesini verdiği zaman kendisine tekkenin aslının korunacağı sözü verildiğini ancak daha sonra Raif Paşa'nın tekkenin bazı kısımlarını ahır olarak kullandığını kendisinin bunu engellemeye çalıştığını ancak bunu başaramadığını ve tekkenin tamir edilerek kendisine verilmesini talep etmiştir. Evkaf nezareti durumu Meclis-i Vala'ya bildirmiştir. Meclis-i Vala da Mescid-i Nebevi'nin plan ve haritalarını inceleyerek Ahmet Rufai Efendi'yi haklı bulmuş ve sonradan ahıra dönüştürülen depoların başka bir yere nakledilmesine ve masrafı Mescid-i Nebevi hazinesinden karşılanmak üzere tekkenin tamir edilerek Ahmet Rufai Efendi'ye teslim edilmesine karar vermiştir[384]. Benzer şekilde Bab'üs-Selam'da bulunan ve fakirlerin kaldığı ribatı da tamir etmesi ve masrafı olan 20 bin kuruşun Mescid-i Nebevi hazinesinden karşılaması Edhem Paşa'ya emredilmiştir[385].

Mescid-i Nebevî'de idari anlamda bu gelişmeler olurken inşaat alanında da bazı kazalar meydana geliyordu. 1855'in Mayıs ayında Mescid-i Nebevî için barut imal eden işçilerin odasında yangın çıkmış ve bu yangın sonucunda ölenler ve yaralananlar olmuştu[386]. Benzer şekilde 1860 yılında da taş işçilerinden Ahmet Esad Efendi adlı bir amelenin taş altında kalarak vefat etmesi sonucu eşi ve çocuklarına maaş bağlanmıştır[387].

[383] BOA, A. MKT UM 241/85
[384] BOA, İ. MVL 373/16374, A. MKT MVL 90/6
[385] BOA, A. MKT NZD 176/72, A. MKT NZD 208/83
[386] BOA, A. MKT UM 196/99
[387] BOA, MVL 754/29

3.2 Değişmeyen Kader Meşveretler: İnşaatın Tekrar Başlaması

Mescid-i Nebevi'nin inşaatı ile ilgili yeni bir meşveret yapılma kararı alındıktan sonra teşkil edilecek olan bu geçici meclisin görevleri ile ilgili bir talimatname hazırlanmıştır. Ancak bu talimatname hazırlandığı sıralarda Şeyhülharem Dilaver Paşa vefat etmiş ve yerine yeni bir Şeyhülharem atanana kadar Naib'ül-Harem Rıfat Paşa Şeyhülharem kaymakamı olarak vekalet etmeye başlamıştır[388]. Tamir işlerinin aksamasını istemeyen Sultan Abdülmecid Dilaver Paşanın yerine hemen vüzerayı azamdan Tosun Paşa'yı atamıştır[389].

Tamir için hazırlanan talimatname ana hatlarıyla şunlardan oluşmaktadır: Şeyhülharem Tosun Paşa bu mecliste merci, Edhem Paşa başkan, Tamirat muavini Hurşit Efendi, ebniye muavini Salih Efendi, Şeyhülharem kethüdasından Ebniye-i Âliye katibi Esad Efendi, Yoklamacı Bedri Efendi aza olarak bulunacaklardır. Bununla birlikte mühendis Salih ile mühendis Mehmet ve baş mutemed ile taşçı ustaları da meclise katılacaklardır. Bu meclis her hafta tayin edilen herhangi iki günde veya acil durumlarda bu günleri beklemeden tayin edilen bir günde Edhem Paşa'nın konağında toplantı yapacaklardır.

Ebniye-i Âliye ile ilgili müzakerelerde eğer ittifak veya çoğunluk sağlanamazsa Şeyhülharem bir kıta müzekkere ile durumu ilgililere beyan edecektir. Edhem Paşa da şifahen anlatacaktır. Ardından Edhem Paşa, muavinler, Şeyhülharem, Kenan Efendi ve Medine kadısı tartışmaya konu olan mahalli gezerek bir karara varacaklardır.

Bu meclisin asli vazifesi Mescid-i Nebevî ile ilgili malzeme imal edip burada çalışan işçi ve amelelerin temizliğe ve adaba dikkat etmelerini sağlamak ve eğer bir uygunsuz durum vukua gelirse bunu hemen ortadan kaldırmaktır. Meclisin bir diğer vazifesi inşaat için İstanbul, Mısır ve diğer yerlerden gelen veya Medine'de imal edilen tüm malzemeleri korumaktır. Çünkü malzeme tedariki zordur ve inşaatın hemen bitmesi padişahın en önemli arzusudur. İnşaatta çalışıp Maliye hazinesinden maaş alan işçilerin yevmiye ile çalıştırılmamaları, ancak her gün yoklamalarının yapılmaları, hasta veya çalışamayacak derecede özrü olanların maaşının kesilmemesi. Ancak bunun su-istimal edilmemesi için işçilerin sıkı takibe alınması ve mazeretsiz çalışmayanların maaşlarının kesilmesi. İnşaat için Medine'de imal edilecek malzemelere bu meclisin karar vermesi ve masraflarının deftere kaydedilmesi.

---

[388] BOA, A.MKT UM 282/29
[389] BOA, A. MKT MHM 111/34

Talimatnamede böylesine önemli işte görev alanlar işlerinde bir tembellik yaparlarsa dini ve dünyevi birçok vebal altına girecekleri, aynı şekilde işlerinde muvaffak olurlarsa hem Padişahın lütfuna mazhar olacakları hem de Hz. Peygamber'i hoşnut edecekleri de hatırlatılmıştır[390].

Raşid Efendi ile böyle bir talimatname gönderilmesinin şüphesiz en önemli nedeni Raif Paşa zamanında yaşanan bir takım olumsuzlukların tekrar yaşanmasını engelleme endişesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Raif Paşa'nın önemli meselelerde istişare yapmaması ve Mescid-i Nebevî'den çıkan malzemeleri gelişigüzel atması onun azledilmesinin en önemli nedenleridir. Bu talimatname ile bu olumsuzlukların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Bu talimatname ile yola çıkan Raşid Efendi'nin Medine'ye hemen varması ve yolda bir olumsuzlukla karşılaşmaması için Cidde valisi uyarılmış ve gerekli tedbirleri alması valiye emredilmiştir[391]. Sağ salim görev yerine ulaşan Raşid Efendi hemen işe başlamıştır. İlk olarak Mescid-i Nebevî'yi baştan aşağı kontrol etmiş ve ileri gelenlerle Şeyhülharem huzurunda bir meclis akdederek mecliste görüşülen meseleleri ve alınan kararları bir rapor halinde Babıâlî'ye sunmuştur. Meşihatta da müzakere edilen bu raporda Raşid Efendi Mescid-i Nebevî inşaatının Dahil ve Aher-i Harem-i Şerif olmak üzere iki kısım olduğunu Aher-i Harem Şerif'in inşaatının da hemen hemen bitmiş olduğunu ifade etmektedir. Yine padişah adına yapılan minarenin de üçte birinin bittiğini ekleyerek asıl meselenin Ravza-i Mutahhara'nın bulunduğu Dahil-i Harem-i Şerif'te bulunan kubbeler ve direklerin tamir edilmesi olduğunu ifade eder. Raşid Efendi bu kubbelerin ahşap olduğunu ancak kubbe direklerinin parça taştan yapıldığını ve bunların da dağılma derecesine geldiğinden koruma amacıyla demir çubuklarla tutturulduğunu ve bununda direklerin eğilmesine neden olduğunu belirtir. Raşid Efendi bu mesele ilgili Medine'de yapılan toplantıda tecdid konusunda ittifak sağlandığını ancak eskisi gibi yapılıp yapılmamasında anlaşmazlık çıktığını bildirir. Toplantıya katılan bazı ulema burada bulunan direklerden sekiz adedinin Hz. Peygamber zamanından kaldığını ve değiştirilmesinin caiz olmadığını kalanların değiştirilmesinin uygun olduğunu ve Dahil-i Harem-i Şerif'i genişletmek için bazı direkler eklenmesinin de bir mahzuru olmadığını ifade etmişlerdir. Toplantıya katılan ulemanın bir kısmı da burada yapılacak değişikliğe karşı çıkmıştır. Her iki tarafta

[390] BOA İ. MMS 10/413
[391] BOA A. MKT UM 305/61

düşüncelerini kabul ettirmek için birçok deliller öne sürmüşlerdir[392]. Bunun üzerine gerek Hz. Peygamber zamanında ve gerek Hz. Osman zamanında yapılan direklere dokunulmaması ancak Kayıtbay ve III. Murat zamanında yapılan direklerin yenilenmesine karar verilmiştir. Ayrıca burada yapılacak kubbenin altına taştan direkler yapılması da uygun görülmüştür. Değiştirilmesi caiz olmayıp eskimiş olan direklerin nasıl tamir edileceği meselesine gelince bunların mevcut haliyle sağlamlaştırılması uygun görülmüştür. Bununla birlikte bu direkler kara taştan yapıldığı için yeni yapılacak direklerin de kara taştan yapılması münasip bulunmuştur[393].

Yenilenmesi zaruri olan Hz. Osman kubbesinin tamirinin başladığı ve ağa dükkânlarından Bâb'ür-Rahme'ye kadar yapılacak kubbelerin de temellerinin atıldığı belirtilmiştir. Reisiye minaresinden Bâb'üs-Selam'ın sonuna kadar olan duvarın eğildiği ve bunun da tamir edilmeye başlandığı kaydedilmiştir. Yine buralardan çıkacak malzemelerin atılmadan Mescid-i Nebevî'nin başka kısımlarında kullanılacağı da bu raporda vurgulanmıştır. Hücre-i Mutahhara'nın yüzeyinde bulunan taşların da eskidiği bunların da yenilenmesinin elzem olduğu bu raporun sonuna eklenmiştir[394].

Mescid-i Nebevî ile ilgili bir takım kararlar alınmış ancak olayın dini boyutu hakkındaki tartışmalar hız kesmeden devam etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Mescid-i Nebevî'nin imarında o kadar hayati konu varken yalnızca bu meseleyi zikretmesini söylemek tartışmanın boyutunu göstermesi açısından herhalde yeterli olacaktır[395]. Ahmet Cevdet Paşa bunu *müftülerle ashâb-ı kulûb arasında* yaşanan bir münakaşa olarak zikretmiştir. O kadar ki bu mesele İstanbul'a padişaha kadar uzamıştır. Aslında tartışmanın Padişaha kadar uzaması kaçınılmaz bir durumdu. Çünkü Mescid-i Nebevi ile ilgili nihayi kararları Padişah veriyordu. Herkes kendi görüşünün kabul edilmesi doğrultusunda padişaha yazılar göndermişlerdir. Bunların bazısına değinmekte yarar vardır.

1857 yılında Medine uleması müşterek olarak gönderdikleri yazıda Mescid-i Nebevî'nin Allah'ın emri doğrultusunda yapıldığını bu yüzden Kabe'ye nasıl hürmet ve hizmet ediliyorsa buraya da aynı hürmet ve hizmetin yapılmasını gerektiğini ve buranın Kabe gibi Allah tarafından korunduğunu ifade etmişlerdir. Siyer, Fıkıh ve diğer dini kitaplara göre Mescid-i Nebevî'nin aslını bozmadan yapılacak bir tamir ve genişletmede bir

[392] BOA İ. MMS 9/354 Lef 1
[393] *Aynı Belge* Lef 2
[394] *Aynı Belge* Lef 3
[395] Ahmet Cevdet Paşa *TEZAKİR 13-20* (Yay) Cavid BAYSUN, Ankara 1991, s.15

sakınca yoktur. Hem dört halife hem de daha sonraki dönemlerde birçok yeniliğin yapılması bunun en büyük göstergesidir[396].

Benzer şekilde Medine ulema, müftü, hatip ve hocalarının gönderdiği Arapça bir arzda Ravza-i Mutahhara kısmında bulunan sütunların hangisinin Hz. Peygamber zamanında dikildiğinin belli olmadığı bu yüzden yapılacak değişikliğin bir mahzuru olmadığı ifade edilmiştir. Yine bu yazıda Mescid-i Nebevî'nin iki sefer yandığı bu yangınlardan sonra birçok yeni sütun ve direk yapıldığını bu yüzden buralarda ihtiyaç olan yeniliğin yapılmasında bir sakınca olmadığı kaydedilmiştir[397].

Medine'nin ileri gelen ulemalarından Seyyid Ahmet Rufai ve Ömer Caferi de bu mesele ile ilgili görüşlerini padişaha bildirmişlerdir. Bu yazıda da diğer ulemaya benzer şeyler ifade eden bu alimler Mescid-i Nebevî'de bulunan ve Hz. Peygamber zamanında yapılan minber, direk ve sair müştemilatın yerlerinin değiştirilmesinin ve yapılacak diğer eklemelerin bunların önüne geçmesinin caiz olmadığını ancak yenilenmesinin bir mahsuru olmadığını ifade etmişlerdir. Yine Hz. Peygamber'in Sana'ya kadar uzatılsa benim mescidimdir dediğini ve bunun de Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi için yeterli delil olduğunu ifade etmişlerdir[398].

Ulemadan da gerekli desteği alan Sultan Abdülmecid ilk etapta Mescid-i Nebevî'nin ihtiyaç duyduğu çinilerin imali ile ilgilenmiştir. Çünkü Ravza-i Mutahhara ve ağalara ait mahzenlerin olduğu kısımdaki çinilerin eskidiği ve değiştirilmesi gerektiğine dair istekler bu yazılardan daha önce gelmişti[399]. Bu çini işini oldukça önemseyen padişah Mescid-i Nebevi'de bulunan çinilerin özelliklerini öğrenmek ve numune için daha önce döşenmiş olan her çiniden bir iki tane getirtmek için Mekteb-i Tıbbiye ikinci kitabetinden Hacı Arif beyi görevlendirmiştir. Hacı Arif beyin daha önceden Mekke'de görev yaptığı için seçildiğini belgelerden anlıyoruz. Çünkü elimizdeki belge de Hac yapmamış olan kişilerin geçici görevlerle buraya yollanması Hac mevsimine göre ayarlanıyordu. Buraya giden görevli hem Hac yapmış oluyordu hem de Surre ile gittiği için güvenli bir yolculuk yapmış oluyordu. Ancak bu uzun bir zaman aldığı için bu işte Hac mevsimi beklenmemiştir[400]. Arif Beye bu iş için 50 bin kuruş harcırah verilmiştir[401].

---

396 BOA, HH, 1238/14875
397 BOA, HH, 1238/48166
398 BOA, HH, 1238/148163
399 BOA, İ. DH 355/23407
400 BOA, İ. MMS 8/316
401 BOA, A. MKT NZD 198/14

Arif Bey derhal Medine'ye giderek Mescid-i Nebevî'nin çini kullanılacak yerler ile ilgili bilgi toplamış ve İstanbul'a gelmiştir. Arif Bey Edhem Paşa'nın da görüşünü alarak Mescid-i Nebevî'ye 26 bin adet çini lazım olduğunu belirtmiş ve numune olarak bazı çiniler getirmiştir. Bu çinilerin kullanıldığı yere göre farklı olduğunu belirten Arif Bey örneğin Ravza-i Mutahhara'da kullanılan çini ile Bab'üs-Selam'da kullanılan çininin farklı olduğunu ifade eder[402]. Bunun üzerine gerekli olan çinilerin İncirli köyünde bulunan Çini fabrikasında üretilmesine karar verilmiştir[403].

Çini üretimi kararlaştırıldıktan sonra inşaat için önemli ihtiyaçlarından olan alçı ile kubbe tuğlası meselesi ele alınmıştır. Medine'nin yakınında bulunan topraklardan yapılan kubbe tuğlası ile alçı İstanbul'a yollanmıştır. Meclis-i Vala ebniye komisyonu bu tuğla ve alçıyı inceleyerek bunların tuğla ve kireç üretiminde Medine'ye en yakın yer olan Yenbu'da üretilen alçı ve tuğladan az farklı olduğunu ve Mescid-i Nebevî'de kullanılmasının bir mahzuru olmadığını bunların kullanılmasının hem masraf hem de zaman açısından daha iyi olacağını bildirmişlerdir[404].

Bunun yanında 1857 yılında tamiri bitmesi yaklaşan Aher-i Hareme serilmek üzere halı imal edilmesi için Şeyhülharem tarafından Meclis-i Vala'ya bir takrir yollanmıştır. Meclis-i Vala çini işi için Medine'de bulunan Arif Efendi'ye ne kadar halı lazım olduğunu ölçmesini bildirmiştir. Arif Efendi de Aher-i Harem-i Şerfi'i ölçerek eskiden halı serilen yerin 8590 zirağ(4638 metre) olduğunu yeni yapılan yerlerle birlikte bunun 9243 arşın 5 parmak olduğunu bildirmiştir. Arif Efendi şu anda serilen halıların her bir parçasını bir devenin kaldıramadığını, temizlenmesinin, silkelenmesinin çok zor olduğunu bunun için yollanacak halıların çok büyük parçalar halinde yollanmamasının iyi olacağını ifade etmiştir[405]. Meclis-i Vala da sadece eskiden halı serilen yere halı serilmesinin yeterli olacağına kanaat getirerek 8590(4638 metre) zirağ üretilmesi üzerinde karar kılmıştır. Bu karardan sonra derhal kaliçeci başı Mehmet ağadan numuneler istenmiştir. Mehmet Ağa da Gördes'ten İstanbul'a 4 numune göndermiş ve bunlardan mavi renkli olanı *nümayiş ve dayanıklılığı nedeniyle* Meclis-i Vala tarafından daha uygun görülmüş ve üretilmesi için emir verilmiştir[406]. Bunun yanında Mehmet Ağa'ya gönderilen numunedeki rengin soluk olduğu rengin daha canlı olması için en iyi boya ve malzemeleri kullanması emredilmiştir. Halı ile birlikte Hz. Osman ve Cennet'ül-Baki'de bulunan 9 türbe için örtü imal edilmesi de

[402] BOA, A. MKT MHM 99/71
[403] BOA, A. MKT NZD 232/64
[404] BOA, A. MKT MVL 90/22
[405] BOA, İ. MVL 377/16534
[406] BOA, A. MKT MVL 90/45

emredilmiş ve bu örtüler halılardan önce Şubat 1857 tarihinde Medine'ye yollanmıştır[407]. 1857 yılında üretilmeye başlanan bu halılar 1858 yılında tamamlanmıştır. Daha öncekilerden fazla olan bu halıların padişaha sunulmak için İstanbul'a yollanmasının çok müşkülatlı olacağı ve çok zaman alacağı bildirilerek bunun yerine birkaç parça numunenin İstanbul'a yollanmasına karar verilmiştir. Üretilen halıların kontrolü için İzmir valisi görevlendirilmiş ve vali de İzmir'de bir Meclis-i Kebir akdederek bu halıları incelemiştir[408]. İnceleme sonucunda halıların safların düzgün durması için iki zirağda(bir metre) bir farklı renkten dokunduğu ve kalitesinin de yerinde olduğu belirtilmiştir[409].

Şey'ül-Harem-i Nebevî halı ve örtü gibi Mescid-i Nebevî'nin önemli ihtiyaçlarından biri olan kandil için de 1857 yılında Meclis-i Vala'ya bir yazı göndermiştir. Şeyhülharem daha önce yollanan karpuzi kandillerin tükendiğini ve kandillere ihtiyaç duyulduğunu bildiren yazısı Meclis-i Vala'dan Padişaha yollanmıştır. Abdülmecid lazım olan kandillerin Ravza-i Mutahhara'nın örtüsünün değiştirilmesine yetiştirilmesini ve bu kandillerin asılması için de pirinçten nevresim zincir yapılmasını ve masrafının da Hazine-i Hassa'dan karşılanmasını emretmiştir. Bu kandillerin tedariki daha önceden olduğu gibi Viyana'dan sağlanmıştır[410]. İnşaat için lazım olan inşaat malzemelerinin önemli bir bölümünü ise Mısır'dan tedarik edilmiştir[411]

Bir yandan Mescid-i Nebevî'nin ihtiyaç duyduğu malzemeler tedarik edilirken diğer yandan da gerekli olan işçiler Medine'ye yollanıyordu. 1857 yılında kurşun dökmek üzere İstanbul kurşun esnafından Mustafa ve Emin Beyler biner kuruş maaş ve dörder bin kuruş harcırahla Medine'ye yollanmışlardır[412]. Medine'ye yeni esnaf gurupları giderken bazı işçilerin de İstanbul'a dönmek istediklerini belgelerden anlıyoruz. Ancak inşaatın duraksamasını istemeyen Ebniye meclisi kura yöntemi ile kimin gidip kimin kalacağına karar verme yolunu seçmiştir[413].

Çini üretimi için siparişler verildikten sonra Mescid-i Nebevî'ye döşenecek çiniler ile ilgili yeni kararlar alınmıştır. İlk alınan kararda Mescid-i Nebevî'de bulunan tüm çinilerin değiştirilmesi tasarlanırken buradan bir şeyin çıkartılmasının adaba aykırı olacağı

[407] BOA, İ. DH 391/25850, A. MKT MHM 122/10
[408] BOA, A. MKT MVL 106/4
[409] BOA, İ. MVL 414/18074
[410] BOA, İ. MVL 362/15863
[411] "*… Bir parmak cisminde murabba çubuk tel temuru, ince temur çubuğu, gayet ala olmak üzere flemenk çeliği, dökmeci bonesi, dökmeci kumu, Frenk mermeri…*" BOA, HH, 1238/48165
[412] BOA, A. MKT NZD 188/80
[413] BOA, A. MKT MHM 100/36

gerekçesi ile bundan vazgeçilmiştir[414]. Bunun yerine sadece eskimiş çiniler değiştirilecek ve eski çinilerle yeni çinilerin hem cins hem de görüntü açısından uyum sağlaması için bir uzman tarafından rapor hazırlatılacaktır. Bu amaçla binbaşı mühendis Hüseyin 15 bin kuruş harcırah ve 2000 kuruş maaşla Medine'ye yollanmıştır. Hüseyin Efendi'ye verilen bir diğer önemli görevde Mescid-i Nebevî'nin bitiminde tuğra konulacak yeri tespit etme görevidir. Burada artık Mescid-i Nebevî inşaatının bitmeye yaklaştığını görüyoruz[415].

Hüseyin Efendi Mescid-i Nebevî'yi muayene ettikten sonra yapılması gerekenlerle ilgili bir rapor yollamıştır. Bu rapora göre Mescid-i Nebevî'de çini döşenmesi gereken yerlerle çinilerin çeşidi ve ebadı şu şekildedir.

Hücre-i Mutahhara'da bulunan altı adet direğin zeminden iki zirağ(bir metre) yüksekliklerine kadar döşenmiş olan yeşil çinilerden noksan olanların sayısı 1008 ve buradaki çini kaplamaların alt ve üstlerinde bulunan çiçekli pervanelerin tamamlanması için lazım olan çini sayısı 336.

Hz. Fatıma'nın kabrinde bulunan 3 direğin alttan iki zirağ yüksekliğe kadar olan yerlerinin tamamlanması için lazım olan çini sayısı 433 ve yine buradaki kaplamaların alt ve üstlerinde çiçekli çinilerin tamamlanması için lazım olan çini sayısı 144.

Hücre-i Mutahhara içinde bulunan Mihrab-ı Teheccüd'de yenilenen parmaklıklar arasında bulunun basamakların yanları daha önceden çiçekli çini ile kaplandığından burada bazı yerler açık kalmış ve bu açık kalan yerler önceki çiniler taklit olunarak nakş olunmuştur. Ancak bu çinilerden çoğunun köşe ve kenarları zaman içinde kırıldığından onların değiştirilmesi ve nakıs mahallerin setri için gereken iki çeşit çiçekli çinilerden birinci çeşit 360, ikinci çeşit 360 olmak üzere gerekli toplam çini sayısı 720. Yine burası için kitabe makamında döşenmesi için lazım olan çiçekli çini sayısı 450.

Gereken çinilerin toplam miktarı ise 3399'dur. Bunların çeşitleri ise 8 parmak uzunluğunda 4 parmak genişliğinde lazım olan yeşil çini 1584, 4 parmak uzunluğunda ve 4 parmak genişliğinde pervanelik çiçekli çini 528, sekiz parmak uzunluğunda ve 8 parmak genişliğinde iki çeşit çiçekli büyük çini 792, 8 parmak uzunluğunda ve 4 parmak genişliğinde çiçekli büyük pervane çini adeti ise 490'dır[416].

[414] BOA, İ. MMS 11/455 Lef 6
[415] BOA, A. MKT MHM 123/14
[416] BOA, İ.DH 416/27529 Lef 1

Hüseyin Efendi çinilerle beraber Mescid-i Nebevî'nin Aher-i Harem kısmında inşaatı biten bazı yerlerin tuğralarını asmış ve yeni yapılacak yerlerde ise nereye vaz edilmesi gerektiğini tespit etmiştir. Tuğra asma işi Osmanlı Sultanları içinde Mescid-i Nebevî'ye en çok yatırım yapan kişi olması hasebiyle bu Abdülmecid'in en tabii hakkı idi. Hüseyin Efendi ilk önce daha önceden hangi padişahların nereye tuğra astığını tespit ederek işe başlamıştır. Hüseyin Efendi I.Abdülhamit'in Reisiye minaresinin Bab'üs-Selam tarafında 1785 tarihli, III. Selim'in Minber-i Nebevî ile Mihrab-ı Nebevi arasında bulunan direkte 1793 ve II. Mahmud'un Hücre-i Saadet ile Ravza-i Mutahhara arasında 1813 tarihli tuğralarının hala mevcut ifade ederek kendisinin de Bab'ür-Rahme, Bab'ı-Cibril, Bab-ı Tevessül ve Mecidiye minarelerine Abdülmecid'in tuğralarını vaz ettiğini bildirmiştir. Ayrıca tamiri devam eden Dahil-i Harem'deki kubbeler ile kum meydanına bakan direğe ve Bab'üs-Selam'ın üstüne tuğraların asılacağını da raporunda belirtmiştir[417].

Hüseyin Efendi'nin raporu Bab-ı Ali tarafından incelenmiş ve istenilen çinilerin sayısı mesafenin uzaklığı nedeniyle ihtiyaten artırılmış ve sayı 4000'e çıkarılmıştır. Tuğraların konulacağı yerler ise oldukça uygun bulunmuştur[418].

Hüseyin Efendi'nin getirdiği çini numuneleri Beykoz'da bulunan tabak fabrikasına yollanmış ve burada çalışan Müslim ve Gayr-i Müslim işçilere birbirlerinden habersiz ve nerede kullanılacağı söylenmeden ayrı olarak numune imal etmeleri istenmiştir. Her iki amele gurubunun yaptığı çiniler incelenmiş ve aralarında fazla fark olmadığı görülmüştür. Yalnız Müslüman işçilerin ürettiği çinilerin biraz soluk olduğu bunun içinde Viyana'dan kaliteli boya ithal edilmesiyle bu sorunun ortadan kalkacağı belirtilmiştir[419]. Bunun üzerine Maliye nezareti ile muhabere edilerek Viyana'dan boya ithal edilmiştir[420]. Beykoz Fabrikasında üretilecek çini için aynı zamanda bu fabrikada memur bulunan Ali Efendi görevlendirilmiş ve kendisine aylık 2500 kuruş maaş tahsis edilmiştir[421].

Mescid-i Nebevî'nin noksan çinileri tamamlanırken daha önceden mermerden yapılmış bazı kitabelerle duvara döşenmiş bazı mermerlerin yerinden oynadığı görülmüştür. Bunun üzerine mühendisler, ustalar, ameleler hep birlikte Mescid-i Nebevî'deki tüm mermerleri incelemişlerdir. Bu incelemede bazı mermerlerin yerinden oynadığı, yere serili olanların bir tarafının çöktüğü bu nedenle tıkırtılar meydana geldiği görülmüştür. Keşif

---

417 *Aynı Belge* Lef 2
418 BOA, A. MKT UM 338/13
419 BOA, İ.DH 422/27919
420 BOA, A. MKT MHM 151/62
421 BOA, A. MKT MHM 153/28, BOA, İ. DH 426/28164

heyeti hemen tamir edilebilecek mermerleri gül suyu ve gül yağı ile yoğrulmuş harçla yerlerine monte etmişlerdir. Monte edilmeyecek kadar yıpranmış olanları da yenileriyle değiştirmişlerdir[422].

Mescid-i Nebevî'nin inşaatındaki ihtilafların halledilip inşaatın belirli bir düzene oturduğu sıralarda Ebniye-i Âliye memur Edhem Paşa uzun süredir mübtela olduğu basur hastalığından vefat etmiştir. Bunun üzerine ebniye meclisi yeni memur atanana kadar ebniye meclisi üyelerinden Salih Efendi'nin Edhem Paşa'nın yerine vekalet etmesine karar vermiştir[423].

Edhem Paşa'nın yerine kısa bir süre önce Mescid-i Nebevî'yi keşif ve muayene için buraya yollanmış olan Raşid Efendi atanmıştır[424]. Raşid Efendi'nin daha önce kendisine verilen görevi başarıyla tamamlaması şüphesiz onun atanmasındaki en büyük etkendir. 1857'nin sonlarına doğru Medine'ye varan Raşid Efendi hemen çalışmalara başlamıştır.

Raşid Efendi Medine'ye vardığında Dahil-i Harem-i Şerif'te yapılması düşünülen kubbeler konusunda bir sürprizle karşılaşmıştır. Raşid Efendi İstanbul'a dönerken Dahil-i Harem'de bulunan kubbelerin yıkılmadan tamir edilmesi konusunda karar çıkmıştı. Fakat Raşid Efendi Medine'ye vardığında 3 sıra halinde olan Muradiye kubbelerinin yıkıldığını ve yeni kubbeler için direk ve kemerler yapıldığını görünce Salih Efendi ve mühendislere bunun sebebini sormuştur. Salih Efendi de buraya yeni yapılacak olan Mecidiye kubbelerine başlandığı sırada Muradiye kubbelerinin bazı direklerinin yoklandığını ve tamir edilmeyecek kadar eskidiğini fark ettiklerini eğer bunları yıkmadan Mecidiye kubbelerini yaparlarsa eski kubbelerle yeni kubbelerin imtizaç sağlamayacağını ve bu nedenle bu kararı aldıklarını bildirmiştir. Bununla birlikte eski kubbeler ile yeni kubbelerin arasından Mescid-i Nebevî'nin içine yağmur suyu girmesinin çok muhtemel olduğunu da eklemiştir. Raşid Efendi bunun üzerine yeni yeniden yapımına başlanan Muradiye kubbelerinin adının değiştirilmemesini ve bu kubbelerden çıkartılan tarih taşlarının da yine bu kubbelere nakş edilmesini emretmiştir[425].

Raşid Efendi Dahil-i Harem'de tamiri düşünülen 140 kadar direği de yenilemeye karar vermiştir. Raşid Efendi önceki keşifte buradaki direklerden sadece 30-40 kadarını yenilemeyi planladıklarını ancak Muradiye kubbelerinin yeni baştan yapılmasıyla buradaki

[422] BOA, İ.DH 404/26704
[423] BOA, İ.MMS 11/455
[424] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.812, BOA, A. MKT NZD 243/13
[425] BOA, İ. MMS 13/555 Lef 3

direklerin tamamının da yenilenmesinin hem dayanıklılık hem de görüntü açısından mecburi hale geldiğini düşünerek böyle bir karar almıştır. Bu karar alındıktan sonra buraya yapılacak direklerin hangi taştan yapılacağı meselesi ele alınmıştır. Kırmızı ve siyah taşın hakkında toplantı yapan Ebniye meclisi üyeleri kırmızı taş üzerinde ittifak sağlamışlardır. Kırmızı taşın seçilmesinde siyah taşa göre daha yumuşak olması ve daha büyük parçalardan oluşması, bu nedenle işlemesinin daha kolay olacağı göz önünde bulundurularak tercih edilmiştir. Yine bunun yanında siyah taşla yapılan direklerin kırmızı taşla yapılan direkler kadar ağırlığa dayanıklı olmaması alınan kararda etkili olmuştur. Bu karar üzerine yeterli taş olup olmadığını kontrol etmek için daha önce taş çıkartılan yerde incelemelerde bulunmuştur.

Kırmızı Cebel madeninde yapılan incelemeler sonucu dağdaki bazı taş damarlarının çürük bazı damarların da sağlam olduğu anlaşılmıştır. Raşid Efendi'ye gerekli bilgileri veren taşçı ustaları Mescid-i Nebevî'de yapılacak 140 direk, 280 kürsü ve başlık, dört bin kemerlik ve Bab'üs-Selam'a lazım olacak büyük taşları istedikleri amele ve eşyayı tedarik etmeleri durumunda 1,5 senede çıkartacaklarını taahhüt etmişlerdir[426].

Raşid Efendi'den gerekli teminatı alan taşçı ustaları hemen taş çıkarmaya başlamışlardır. Raşid Efendi de İstanbul'dan yeni taşçı ustaları talep etmiştir. Ancak bu arada Abdullah Bin Suud taş çıkartılan dağa saldırmaya başlamıştır. Saldırıların amacı çalışan işçileri öldürmekten ziyade taş çıkarma işini engelleme idi. Çünkü saldırılarda işçilerden ölen veya yaralananlar olmamış sadece 2 deve ile bir katır çalınmıştı. Bunun üzerine Medine Kaymakamı Ferit Halit Abdullah Bin Suud üzerine asker sevk etmiş ve askerler Suudu adamları ve çaldığı eşyalarla birlikte bir dağda sıkıştırmıştır. Bunun üzerine Suud Havazim Şeyhi Abdülmuttalip'den yardım istemiş ve Abdulmuttalip da arabuluculuk yaparak Abdullah Bin Suud'dan kendisinin, ailesinin ve adamlarının bir daha böyle bir saldırıda bulunmayacağına dair yazılı taahhüt almış ve çaldığı eşyaları da iade ettirmiştir. Babıâlî ile haberleşen Ferit Halit Paşa bunu kabul ederek Abdullah Bin Suud'u serbest bırakmıştır[427].

Medine'de bunlar olurken Dahil-i Harem'le ilgili alınan karar padişaha ulaşmış ancak Abdülmecid bu kararı beğenmemiş ve bir ferman göndererek ilgilileri uyarmıştır. Padişahın fermanı Medine müdürü Kenan Efendi tarafından inşaatla alakalı olan herkesin önünde okunmuştur. Sultan Abdülmecid Dahil-i Harem'de bulunan Muradiye kubbelerinin

[426] *Aynı Belge* Lef 2
[427] BOA, İ. DH 424/28085

dışında kalan tüm kubbelerin Hz. Peygamber ve 4 halife devrinde yapıldığını ve bunların tahrif, tağyir ve tebdilinin caiz olmadığını bildirmiştir. Kumluk tarafında yapımına başlanan bir sıra kubbenin ise Aher-i Harem'de yapılan kubbelerle eşit yükseklikte yapılmaya başlandığını yeni yapılacak Mecidiye kubbelerinin de bunlarla aynı büyüklükte olmasını ve bir sıra değil iki sıra yapılmasını emretmiştir. Abdülmecid bunda *ittifak-ı umumi ve icma-ı ümmet* olduğunu da eklemekten geri durmamıştır. Bunun üzerine kubbe planında değişikliğe gidilerek yeni yapılacak kubbe direklerinin yerleri kireçle çizilmiş ve çalışmalara başlanmıştır[428].

Mescid-i Nebevî'nin inşaatında çalışan işçiler konusunda da bazı sıkıntılar yaşanıyordu. Yukarıda bahsettiğimiz gibi dönmek isteyen işçileri kura ile belirliyorlardı. Ancak inşaatın bir türlü bitmemesi, müdürlerin sürekli değişmesi, çalışan amelelerin sürekli hastalanması Raşid Efendi'yi yeni çareler bulmaya sevk etmiştir. Raşid Efendi işçi problemini halletmek için İstanbul veya Mısır'a müracaat etmemiş Medine'yi korumakla görevli Nizamiye askerlerinin bir kısmını yevmiye ile Mescid-i Nebevî inşaatında çalıştırmaya başlamıştır. Raşid Efendi Meclis-i Vala ile de muhaberede bulunarak askerler arasında sanayi ve inşaattan anlayanlardan inşaat bitimine kadar istifade etmek istemiştir. Meclis-i Vala Seraskerlik ile durumu görüşmüş ve Seraskerlik Redif askerlerinin ehad-ı nas olduklarını kendi rızalarıyla kalmalarında bir beis olmadığını, muvazzaf sınıfta olup sanayi ehlinden olan askerlerin de böyle şerefli bir işte istihdamının çok münasip olacağını ifade etmiştir[429] .

Alınan bu kararın işçi sıkıntısını karşılayacak boyutta olmadığını yine belgelerden anlıyoruz. Çünkü Mescid-i Nebevî baştan aşağı yenilendiği için her esnaf sınıfından işçiye ihtiyaç vardı. Bu işçi guruplarının asker arasında bulunması da pek mümkün değildi. Bulunsa dahi bunların bir veya birkaç kişiyi geçmeyeceği belli idi. Nitekim çok geçmeden Ticaret ve Nafia Nezareti 1858 yılında 10 taşçı, 6 lağımcı, 4 kalemkar ve 4 sıva ustasını beşer bin kuruş harcırahla Mescid-i Nebevî inşaatında çalışmak üzere Medine'ye yollamıştır[430]. İstanbul'dan yollanan bu ustalara Mısır'dan da otuz taşçı ustası daha eklenmiştir. Ustaların yanı sıra inşaat için acil lazım olan 38 farklı eşya da İstanbul'a gelmiş olan Ebniye memuru Ezheri Zade Seyyid Efendi vasıtasıyla Medine'ye yollanmıştır[431].

[428] BOA, A. MKT UM 343/67
[429] BOA, MVL 317/11
[430] BOA, TİC. MUH. 557/13
[431] BOA, A. MKT NZD 272/19, A. MKT NZD 268/19, İ. DH 424/28022, A. MKT UM 345/72

Tüm bunların yanında Mescid- i Nebevî'nin her ihtiyacını İstanbul'dan sağlamak mümkün değildi. Özellikle kurşunun Medine'ye yollanmasında bazı sıkıntılar meydana geliyordu. Bunun önüne geçmek için Medine'ye en yakın konumda bulunan yerlerden kurşun tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Niğde'ye bağlı Bereketli madeninde çıkarılan kurşunun Medine'ye nakledilmesinin daha kolay olacağı göz önünde bulundurularak Konya valisine gerekli emirler verilmiştir. Mescid-i Nebevî için lazım olan 60 bin okka kurşun Mersin limanından gemi ile İskenderiye'ye oradan da kara yoluyla Medine'ye nakledilmiştir[432]. Benzer şekilde Gümüşhane'den de 350 okka bakır Medine'ye yollanmıştır[433].

Gönderilen ustaların harcırahları 19500 bin kuruş, aylık maaşları 26 bin 400 kuruş, kurşun ve bakırın toplam tutarı ise 108000 bin 925 kuruş olarak hesaplanmıştır. Kurşun ve bakırın parası Hazine-i Hassa'dan diğer masraflar ise Maliye hazinesinden karşılanmıştır[434].

Abdülmecid 1858 yılında Ravza-i Mutahhara için iki şamdan ve şamdandaki mumların yere akmasını engellemek için de altından 4 başlık imal ettirmiş ve bunları İdris Ağa vasıtasıyla Medine'ye yollamıştır[435].

Bununla birlikte 1858 senesinde İstanbul'dan mermer, madeni kurşun kalem, kazma sapı, sütun boyası, mavi boya, Osmanlı sapan halatı, resim kağıdı, ziftli halat gibi değişik türde inşaat malzemesi yollanmıştır. İstanbul'dan yollanan malzemelerin yanında Medine'de de ihtiyaç duyulan bazı malzemeler de imal ediliyordu. Özellikle Mescid-i Nebevî'de kullanılacak taşların çıkartılması için yüklü miktarda baruta ihtiyaç duyuluyordu. Bu barut zaman zaman Cidde'den tedarik ediliyordu ancak bu da uzun bir zaman alıyordu. Medine'de barut imal edilmesi için İstanbul'dan usta talep edilmesi düşünülürken Hac için Hindistan'dan Medine'ye gelip buraya yerleşen Gulam Muhammed isimli barut ustasına 1858 senesinde barut imal etmesi için görev verilmiştir[436].

Bunların yanında Raşid Efendi Bab-ı Cibril ve ağalara ait dükkanların pencerelerinde bulunan parmaklıkların daha birkaç sene önce pirinçten yapılıp öylece bırakıldığından kararmaya başladığını kezalik yaklaşık 40 sene önce Mescid-i Nebevî'deki bazı parmaklıkların ateş yaldızıyla boyandığından ilk günkü gibi durduğunu ifade etmiştir.

[432] BOA, A. MKT MHM 151/140
[433] BOA, İ.MMS 14/590 Lef 5
[434] *Aynı Belge*
[435] BOA, İ. DH 419/27697, A. MKT UM 334/34
[436] BOA, İ. DH 430/28455

Raşid Efendi buraların da ateş yaldızıyla yapılmasının münasip olacağını bildirerek İstanbul'dan bir usta talep etmiştir. Babıâlî, Raşid Efendi'nin bu talebi üzerine Nuru Osmaniyede oturan ve Süleymaniye Camiinin mahya işini yapan Latif Efendi'yi bu işle görevlendirmiştir. Latif Efendi'ye yaklaşan Ramazan münasebetiyle Mescid-i Nebevî'de bulunan Süleymaniye ve Mecidiye minarelerinin arasına yaldızlı mahya germesi de emredilmiştir[437].

İnşaat malzemeleri Medine'ye gönderilirken inşaat çalışmaları da belirli bir hızda devam ediyordu. 1859 senesi başlarında Bab'üs-Selam'dan Reisiye minaresine kadar kıble duvarı temelinin altına çukurlar açılarak detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu incelemede toprağın altında bulunan asıl temelin ve bu temel üstüne yapılan duvarın sekiz arşın yüksekliğine kadar olan kısmın som taştan yapıldığı ve tamire ihtiyaç duymayacak kadar sağlam olduğu görülmüştür. Sekiz arşın yükseklikten tavana kadar olan kısmın ise tuğladan yapıldığı ve bu kısmı çürümeye başladığı tespit edilmiştir. Bu nedenle tuğla olan kısım yıkılarak yeniden tuğla döşenmesine karar verilmiştir[438].

3.3 Hattat Abdullah Zühdü ve Yazıları

Raşid Efendi Mescid-i Nebevî'nin hat ve süsleme işini yapan İbrahim Efendi'nin yapmış olduğu süslemeleri nakıs bularak süsleme işini durdurmuş ve Ebniye-i Âliye katibi Bedri Efendi'yi bilgilendirme amacıyla İstanbul'a yollamıştır. Bedri Efendi İstanbul'da hedefine ulaşmış ve İbrahim Efendi'nin bu görevden alınıp ölen ince taş ustalarından birinin yerine atanmasını sağlamıştır[439]. İbrahim Efendi'nin yerine ise meşhur hattat Abdullah Zühdü Efendi[440] atanarak kendisine 3. Rütbeden 1 kıta Mecidiye nişanı verilmiştir[441]. İbnülemin Mahmud Kemal İnal bu iş için Padişah'ın İstanbul'daki tüm hattatlardan numune istediğini ve kendisine gelen örneklerden Abdullah Zühdü'nün yazısını beğenerek bizzat görevlendirdiğini zikretmektedir[442]. Ancak resmi belgelerde Abdullah Zühdü Efendi'nin padişahla bizzat görüştüğüne dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla beraber bu

---

[437] *Aynı Belge* Lef 3
[438] *Aynı Belge* Lef 4
[439] BOA, İ.DH 396/26223
[440] Abdullah Zühdü Efendi Nablus'lu Abdülkadir Efendi'nin oğludur. 1851 yılında İstanbul'a gelen Abdullah Zühdü önce Eyüp türbedarı Raşid Efendi'den sonra da kadıasker Mustafa İzzet Efendi'den sülüs ve nesih dersleri almıştır. Nuri Osmaniye ve Mühendishane-i Berri Hümayun'da hocalık yaptıktan sonra Mescid-i Nebevi'nin süsleme işini yapmış ve ardından Mısır'a gitmiş ve 1879 yılında Mısır'da vefat etmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar,* İstanbul 1955, s. 15-19.
[441] BOA, A. DVN 129/66, BOA, İ.DH 394/26089
[442] *Aynı Yer*

iş için bazı talipliler çıkmıştır. Örneğin Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı caminin süslemesinde 20 yıl görev yapmış olan Sengülah Horasani[443] isimli bir kişi bu işe talip olmuş ve Ravza-i Mutahhara'ya konulmak üzere naatlar işlenmiş 5 adet taşı Abdülmecid'e sunmuştur. Abdülmecid bu taşların Mescid-i Nebevi'ye konulacak kadar sanatlı olmadığını bildirmekle birlikte Sengülah Efendi'nin istek ve çalışmasının boşa gitmemesi için taşların uzman olan bir heyet tarafından incelenerek bir değer biçilmesini ve bu değerinde Sengülah Efendiye verilmesini emretmiştir[444].

Abdullah Zühdü Efendi'nin atanmasıyla beraber İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu yazıların akıbeti tartışılmaya başlanmıştır. İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu yazıların Zühdü Efendi'nin yazılarına göre çok sönük kalacağı bununda görüntü açısından mahzurlu olacağı göz önünde bulundurularak İbrahim Efendi'nin yazılarının silinmesine karar verilmiştir[445].

Abdullah Zühdü Efendi ilk olarak Aher-i Harem'de bitmiş olan yerler için pirinçten yapılmış levhalara ayet, hadis ve kasideler yazmıştır. Bunu yanında bitmiş olan Mecidiye minaresinin bazı yerlerine koymak içinde tarih levhaları hazırlamıştır. Zühdü Efendi bundan sonra da yeni yazılacak yazılar için ön hazırlıklara başlamıştır. İlk önce İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu yazılar iskele kurularak kaldırılmıştır. İbrahim Efendi'nin yazıları sıva üzerine yazmış olması Zühdü Efendi'nin işini kolaylaştırdığı şüphesizdi. Çünkü taş üzerine yazılan yazıları kaldırmak bazı kesimlerin doğrudan tepkisini çekebilirdi.

Zühdü Efendi çalışmalarını iki koldan yürütüyordu. Birinci olarak Mescid-i Nebevî'nin hangi kısmına hangi yazıyı yazacağını belirlemek ikinci olarak da kullanacağı malzemeyi tedarik etmek. Zühdü Efendi ilk önce Mescid-i Nebevî'de daha önceden yazılmış olan yazıları tespit etmiştir. Buna göre: Bab'üs-Selam ile Reisiye minaresi arasında bulunan kıble duvarında üç sıra yazı vardır. Birinci sırada *İnnema Yemuru Mesacidallahi Men Emene Billehi Vel-Yevmil-Ahiri Ve Akamessalete ve Etezzekate*...(Tevbe 9/18-22), *Ellezine Yünfikune Emvelehüm Fi Sebilillehi Sümme Le Yütbiune*...(Bakara 2/261-268) ayetleri yazılıdır. İkinci sırada *Ve İzibtele İbrahime Rabbehü Bikelimetin Feetemmehünne...(*Bakara 2/134-138), *İz Galetimraetü İmrane Rabbi İnni Nezartü leke ma fi badni muharraran fe tekabbel mini inneke ente essemiulalim(*Ali İmran 3/35-43), *Me Kene Muhammedün Ebe Ehadin Min Ricaliküm Velakin Rasulallahi ve Hatemennebiyyin(*Ahzab 33/40) ayetleri ve

[443] BOA, HH, 1238/48176
[444] BOA, A. MKT NZD 269/44
[445] BOA, İ.DH 394/26120

üçüncü sırada da Fetih suresinin bazı ayetleri yazılıdır. Dahil-i Harem'in tavanının bazı kısımlarında da Fetih ve Kehf surelerinin bazı ayetleri, Ayetel Kürsi, Nasr ve Münafikun sureleri ile bazı Arapça kasideler yazılıdır. Ravza-i Mutahhara'nın olduğu yerde ise 16'sı kaside ve 2'si aşere-i mübeşşere hakkında olmak üzere 18 yazılı levha bulunmaktadır. Bununla birlikte Ravza-i Mutahhara'nın olduğu kısımda yazılı olan hatların tahta üzerine yazıldığını gören Zühdü Efendi bundan sarf-ı nazarla yeni yazılacak yazıların mermer üzerine yazılmasına karar vermiştir. Zühdü Efendi İbrahim Efendi'nin sıva üzerine yazdığı yazıların silinmesi ile yerine kırmızı taş üzerine yazılacak yazıların konulmasının hem görüntü açısından hem de dayanıklılık açısından daha iyi olacağı düşünerek Babıâli'den izin istemiştir[446].

Zühdü Efendi Aher-i Harem'de bulunan 78 tane kubbenin iç tarafı ile burada bulunan direklerle 35 ebniyenin hat işini Rakım Efendi usulü yazmayı tasarlamıştır. Zühdü Efendi yazılacak yerlerin yaldızlanması için 5 nakkaş ve kendisine yardımcı olması için de 3 tane mücellit talep etmiştir[447].

Zühdü Efendi'nin ön hazırlık mahiyetinde olan bu çalışması Babıâli ve padişah nezdinde kabul görmüş ancak bazı konularda değişikliğe gidilmiştir. Abdülmecid eski yazıların yerine kırmızı taştan yapılmış levhaların konulmasının uygun olacağını ancak bunun çok zaman alacağını belirterek bunun yerine kabartma alçıdan yapılmasını emretmiştir. Abdülmecid gerekli ustaların seçilmesi için Maliye nezaretine emir vermiştir[448]. Bunun üzerine alçı sanatında mahir olan Hacı Ali ve Ömer adlı iki usta beşer bin kuruş harcırah ve biner kuruş maaşla Medine'ye yollanmışlardır[449].

3.4 Kısmi Sonuç: Mescid-i Nebevî'de Resmi Açılış Töreni

1859 senesi başlarında yeni yapılan Mecidiye minaresi bitmiş bulunuyordu. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz kıble duvarı ile birlikte Dahil-i Harem'i Şerif'te bulunan Bab'ür-Rahme, Bab'üs-Selam duvarlarının yenilenmesi için de hazırlıklar başlamıştı. Bunların yanında bir de Süleymaniye minaresi ilk şerefesinden yukarı kısmına kadar tamir edilmesi kararı alınmıştı. Yapılacak törenle hem o ana kadar inşaat işinde çalışmış olanlar ödüllendirilmiş hem de yeni yapılacak inşaat için motivasyon kazanılmış olacaktı.

---

446 BOA, İ. MMS 13/557
447 *Aynı Belge*
448 BOA, A. MKT NZD 268/68
449 BOA, İ. DH 421/27883

Tören 26 Receb 1275(1 Mart 1859) Salı günü ikindi namazından önce Mescid-i Nebevî'nin yanında bulunan kumluk alanda icra edilmiştir. Törene Şeyhülharem, Ebniye müdürü, Medine kaymakamı, dört mezhep imamı, Mescid-i Nebevî inşaatında çalışan işçilerle birlikte Mekke, Cidde ve diğer yerlerden 10-12 bin, Medine'den de yaklaşık 7 bin kişilik halk iştirak etmiştir. Törenin başında Padişaha hayır dualar ve teşekkürler edildikten sonra Hanefi müftüsü Ebu Suud Efendi dua etmiştir. Ardından üç müezzin minarelere çıkarak ikindi ezanı ve Salat-ü Selam okumuşlardır. Ardından müezzinlere ve Mescid-i Nebevî inşaatında emeği bulunanlara hilat verilmiştir. Törenden sonra kurbanlar kesilerek fakirlere paralar dağıtılmıştır. Gece ise Mescid-i Nebevî'nin -minareler dahil- tüm kandilleri yakılarak tören tamamlanmıştır. Ertesi gün ise Hattat Zühdü Efendi'ye Mecidiye minaresine ve Aher-i Harem-i Şerif'e tarih beyitleri nakş ettirilmiştir[450]. Burada bu tören sırasında kimlere hilat ve atiye verildiğini göstermeyi uygun buluyoruz:

Mescid-i Nebevî İnşaatında Çalışıp Hil'at ve Atiyye Alanlar

Görevi	Verilen Atiyye	Değeri
Hanefi Müftüsü	Samur Kürk	1000 kuruş
Şafii Müftüsü	Samur Kürk	750 kuruş
Şeyh-ül-hüteba	Samur Kürk	750 kuruş
Şeyh-ül-Feraşin	Samur Kürk	750 kuruş
Hanefi İmamı	Atiyye	150 kuruş
Şafii İmamı	Atiyye	150 kuruş
Mütesellim Ağa	Atiyye	250 kuruş
Nabib'ül-Ağa	Atiyye	200 kuruş

[450] BOA, İ.DH 430/28455 Lef 5

Harem'i Şerif Ağaları	Atiyye	1000 kuruş
Bâ-Berât-ı Şerîf-i Âlişan	Atiyye	800 kuruş
Kandil Tesriğ Eden Kayyumlara	Atiyye	200 kuruş
Minare Kandil Görevlisi Şeyh Mehmet	Atiyye	100 kuruş
Davetçi Hacı Hamza	Atiyye	100 kuruş
Şeyh-i Rüesa	Hilat	150 kuruş
Reisiye Minaresi Müezini	Hilat	139 kuruş
Mecidiye Minaresi Müezzini	Hilat	139 kuruş
Harem-i Şerif Memuru Süleyman	Hilat	139 kuruş
Ebniye-i Âliye Muavin-i Evveli Hurşid Efendiye	Hediye	2500 kuruş
Muavin-i Sani Salih Efendiye	Atiyye	1000 kuruş
Mühendis Mahmud Efendi	Atiyye	1000 kuruş
Mimar Hüda Efendi	Atiyye	500 kuruş
Yoklama Baş Katibi Bedri Efendi	Atiyye	800 Kuruş
Rıfkı Rıza Efendi	Atiyye	400 kuruş
Katib-i Sani Hafız Rıza Efendi	Atiyye	750 kuruş
Mahzenci Şükrü Efendi	Atiyye	450 kuruş
Katip İsmail Efendi	Atiyye	200 kuruş
Veznedar Süleyman Efendi	Atiyye	250 kuruş

Rıfkı Ferah Efendi	Atiyye	100 kuruş
Satın Alma Memuru İsmail Efendi	Atiyye	300 kuruş
Satın Alma Memuru Mehmet	Atiyye	200 kuruş
Cebel Katibi Murat Efendi*	Atiyye	200 kuruş
Cebel Memuru Hasan Ağa	Atiyye	150 kuruş
Cebel Taşçı Başı İbrahim Ağa	Atiyye	250 kuruş
Ser Mutemed Mehmet Ağa	Atiyye	100 kuruş
Ambar Memuru Ömer Ağa	Atiyye	100 kuruş
Mir-i hûr Halil Ağa	Atiyye	100 kuruş
Kireç Memuru Hasan Ağaya	Atiyye	100 kuruş
Seraç Hacı Hüseyin	Atiyye	50 kuruş
Serban(Damcı)Süleyman Ağa	Atiyyye	50 kuruş
Mutemed Mir Hasan Efendiye	Atiyye	150 kuruş
Marangoz İbrahim Ağa	Atiyye	400 kuruş
Demirci Başı Mustafa Ağa	Atiyye	500 kuruş
Taşçı Başı Mehmet Ağa	Atiyye	250 kuruş
Çaycı Başı Osman Ağaya	Atiyye	250 kuruş
Esnaf Çavuşu Mehmet Ağa	Atiyye	150 kuruş
Dökmeci Başı Osman	Atiyye	150 kuruş
Hamal Başı İshak Ağa	Atiyye	150 kuruş
Mühendis Ganim Ağa	Atiyye	150 kuruş
Mühendis Mehmet	Atiyye	150 kuruş
Muallim Ali Nafia	Atiyye	150 kuruş
Muallim İskender	Atiyye	150 kuruş
Kurşuncu Başı Ali Çavuş	Atiyye	400 kuruş
Marangoz Abdullah	Atiyye	150 kuruş
Maden Marangozlarına Verilen	Atiyye	150 kuruş

*Taş çekilen dağda çalışan işçilerin kayıtlarını tutan memur.

Mutemed Mustafa Efendiye	Atiyye	50 kuruş
Kurşuncu Mehmet Ağa	Atiyye	100 kuruş
Siyah Taşçı Başı İbrahim	Atiyye	150 kuruş
Tuğlacı Başı Osman	Atiyye	100 kuruş
Tuğlacı Mehmet	Atiyye	50 kuruş
Tuğracı Başı Mehmet Ağa	Atiyye	150 kuruş
Tuğracı Mehmet	Atiyye	100 kuruş
Marangoz Veli	Atiyye	100 kuruş
Mutemed Ömer Ağa	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Derviş ali Ağa	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Sungurlu Derviş	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Mehmet Ağa	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Hasan Mansur	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Hasan Memluk	Atiyye	50 kuruş
Mutemed İbrahim Ağa	Atiyye	50 kuruş
İki Nefer Kapı Mutemedleri	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Ali Baba	Atiyye	50 kuruş
Mutemed İshak Efendi	Atiyye	50 kuruş
Mutemed Mustafa Efendi	Atiyye	100 kuruş
Arabi Katibi Mehmet Efendi	Atiyye	250 kuruş
İki Nefer Lağımcılara	Atiyye	100 kuruş
Cebel Taşçı Başı Hasan Ağa	Atiyye	100 kuruş
Delal Hâmide Verilen	Atiyye	50 kuruş
Odacı Selim	Atiyye	50 kuruş
Elçi Katibi Ali Efendi	Atiyye	100 kuruş
Yekun 15 Bin 900 kuruş[451]		

[451] Aynı Belge Lef 10, Tüm bunların toplamı ise 23 bin 375 kuruş tutmuştur. BOA, A.MKT NZD 290/70

3.5 Yeni Anlaşmazlıklar ve Raşid Efendi'nin Azledilmesi

Raşid Efendi Ebniye-i Âliye memuru olarak görev yaptığı 9 aylık sürede oldukça önemli mesafeler kat etmişti. Aher-i Harem-i Şerif ile Mecidiye minaresinin bitmesi onun zamanına rast gelmişti. İnşaatı biten kısımla yeni yapımına başlanan kısım için oldukça alayişli bir tören düzenlenmişti. Tüm bunlara rağmen Raşid Efendi ile Medine ulemasının bir kısmı ihtilafa düşmüşlerdi. Özellikle Ravza-i Mutahha'nın olduğu kısmın genişletilerek bir takım değişikliklerin yapılacak olması ulemanın bir kısmı tarafından Mescid-i Nebevî'nin aslı bozulacak iddiasıyla şiddetle tenkit ediliyordu. Bununla da yetinmeyen Medine uleması Raşid Efendi hakkında bir şikayet mektubu yazarak Babıâli'ye yolladılar.[452]

Tüm bu şikayetler ve Raşid Efendi'nin daha önceden gönderdiği raporlar Meclis-i Hass-ı Vükela'da uzun uzun tartışıldı[453]. Mecliste bulunanlar Dahil-i Harem ile Aher-i Harem'in farklı olduğunu birbirine kıyas edilemeyeceğini bu yüzden de Dahil-i Harem'de Aher-i Harem'deki gibi külli bir değişikliğin caiz olmadığını öne sürmüşlerdir. Bu kısımda tamir edilmesi gereken yerlerin özellikle de Hz. Peygamber ve dört halife devrinden kalan direklerin asla değiştirilmemesini ve tamir edilmesini savunmuşlardır. Bir anlamda kendileri de karar vermede güç bir durumda bulunuyorlardı. Çünkü Dahili Harem'in tamiri mecburi bir durumdu. Yani tamir yapılmazsa bu alanın yıkılacağı muhakkaktı. Tamirin şekli ise Hz. Peygamber ve dört devrinden kalan kısımların zeval bulmasına sebep olabilirdi. Eğer bunlar korunursa yeni yapılacak kubbeler ve direklerle uyum sağlaması imkan haricinde bir durumdu. Ayrıca yeni eklemelerle bu alan da ister istemez genişleyecekti.

Meclis en sonunda Raşid Efendi'nin kendisine verilen emrin dışına çıktığına ve Dahil-i Harem'e tağyir gelmemesi emredildiği halde buna uymadığına karar vererek Raşid Efendi'nin azledilmesine karar vermiştir[454]. Raşid Efendi'nin yerine ise Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye azasından Ömer Cemal Efendi atanmıştır[455]. Ömer Cemal Efendi'nin atanmasından sonra Şeyh-ül-İslam konağında mesele tekrar görüşülmüş ve toplantıya Ebniye-i Âliye eski memuru Raif Paşa ile Ömer Cemal Efendi de çağrılmıştır. Ömer Cemal Efendi'ye bu toplantı da Raşid Efendi'nin görevden alınma sebebi anlatılarak kendisinin de aynı hataya düşmemesi ihtar edilmiştir[456].

---

[452] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s.813
[453] BOA, İ. MMS 15/620
[454] BOA, İ. DH 438/28952
[455] Bk. Aynı Belge Lef 11, *Takvim-i Vekayi, Defa 569, 29 Şaban 1275*
[456] BOA, A. AMD 90/75

Raşid Efendi'nin görevden alınıp yerine Ömer Cemal Efendi'nin atandığını bildirmek için Yaver-i Harp Mustafa Efendi Medine'ye yollanmıştır. Mustafa Efendi'ye Ömer Cemal Efendinin Medine'ye gelmesine kadar inşaatı durdurması da emredilmiştir[457]. İstanbul'dan yola çıkan Mustafa Efendi deniz yolu ile İskenderiye'ye gitmiş ancak yolların güvensizliği nedeniyle 4-5 gün Yenbu'da beklemek zorunda kalmıştır. Yaklaşık 35 günde Medine'ye ulaşan Mustafa Efendi bir Cuma günü Medine'ye varmıştır. Cuma gününün tatil olması nedeniyle o gün inşaata ara verildiğini gören Mustafa Efendi, Raşid Efendi ve diğer memurlara alınan kararı tebliğ etmiştir. Bu sayede inşaatı durdurmamış sadece duraksamış olan inşaatın duraksama süresini uzatmış oluyordu. Mustafa Efendi Mescid-i Nebevî inşaatını inceledikten sonra orada bulunan görevlilerle bir meclis akd etmiştir. Raşid Efendi ve Ebniye meclisi azl kararını şaşkınlıkla karşılamış ve 9 aylık sürede 2 yıllık iş yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Dahil-i Harem-i Şerif'te sanıldığı gibi büyük değişiklikler olmadığını eski sütun ve direklerin muhafaza edildiğini bildirmişlerdir. Mustafa Efendi de tüm bunlar üzerine Raşid Efendi'yi haklı bulduğunu ifade etmekten kendini alamamıştır. Mustafa Efendi, Ömer Cemal Efendi gelene kadar çalışan amelelerin boş durmaması için inşaatın bazı kısımlarının devam etmesine karar vermiştir[458].

Raşid Efendi'nin görevden alınmasının hemen akabinde Harem-i Şerif müdürü Kenan Efendi azledilme endişesiyle Babıâli'ye tüm bu olanlarda kendisinin bir suçu olmadığına dair bir yazı göndermiştir. Kenan Efendi bu yazısında Muradiye ve Mecidiye kubbelerinin kendisinin zamanında yapıldığını ancak kendisine Babıâlî tarafından bir emir verilmediği için suçlanamayacağını ifade etmiştir. Kenan Efendi yazının devamında ulema, suleha ve Medine'nin ileri gelen ricalinin Raşid Efendi'yi uyardıklarını ancak Raşid Efendi'nin söylenenlere kulak asmadığını ifade ederek Raşid Efendi'yi suçlayıcı bir tavır takınmıştır[459].

Kenan Efendi Hazine-i Nebevî dairesinin harap olup tamir edilmesi gereken bazı kısımlarının tamir edildiğini ve bu tamiratta herhangi bir usulsüzlük ve israf yapılmadığını da Babıâlî'ye bildirmiştir. Kenan Efendi raporunda Hazine-i Nebevî için kullanılan taş, tuğla, kereste ile usta giderlerinin hepsini (15 bin 20 kuruş) rapora ekleyerek Babıâlî gözündeki inandırıcılığını artırmaya çalışmıştır[460]. Bunların etkisi kısa zamanda görülmüş ve

[457] BOA, İ. DH 438/28952 Lef 8
[458] Aynı Belge Lef 6
[459] BOA, A. MKT UM 375/27
[460] Bk. Aynı Belge

yeni atanacak memur gelene kadar Kenan Efendi'ye Ebniye-i Âliye vekili olarak inşaat işlerine nezaret etmesi emredilmiştir[461].

Ancak Kenan Efendi bu göreve geldikten birkaç ay sonra vefat etmiştir. Kenan Efendi'nin vefatı üzerine Cidde vali kaymakamı Süleyman Bey bu göreve atanmak için Babıâlî'ye bir yazı göndermiştir. Süleyman Efendi uzun zamandır bu görevi arzuladığını bu göreve atanması durumunda maaşının azaltılmasını dahi göze aldığını bildirmiştir[462]. Ancak tüm bunlara rağmen Süleyman Bey'in bu isteği kabul edilmemiş ve Harem-i Şerif müdürlüğüne Düyun-u Hümayun memuru Sadullah Efendi atanmıştır[463].

Kenan Efendi gibi Raşid Efendi de Babıâlî'ye bir yazı göndererek talimatlara uygun olarak inşaat faaliyetini yürüttüğünü görevden haksız olarak alındığını bildirmiştir. Raşid Efendi Dahil-i Harem'de bulunan 140 adet direkten 30'unu kırmızı taştan tamir ettiğini bunun da yapılacak kubbeleri taşıması için kaçınılmaz olduğunu çünkü eski direklerin parça taştan yapıldığı için ağırlık taşıyamadığını belirtmiştir. Ayrıca Aher-i Harem-i Şerif'in bittiğini Mescid-i Nebevî'de biten yerlerin süsleme işinin de en iyi şekilde yapıldığını ifade etmiştir. Raşid Efendi'nin yazısı Şeyh-ül-İslam konağında bir meclis oluşturularak değerlendirilmiştir. Bu toplantıda Raşid Efendi'nin yazısı ile Ahmet Rufai ve Şeyh Ömer'in yazıları karşılaştırılmış ve azl kararının doğru olduğuna hükmedilmiştir[464]. Daha doğrusu padişahın azl kararını eleştirmeye meclis cesaret edememiştir.

Ebniye-i Âliye memurluğuna atanan Ömer Cemal Efendi Hac için gittiği Mekke'de vefat etmiştir. Ömer Cemal Efendi muhtemelen Mekke üzerinden Medine'ye gitmeyi tasarlamıştı. Çünkü belgelerde Ömer Cemal Efendi'nin Medine'ye gidip oradan Mekke'ye gittiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ömer Cemal Efendi'nin bu beklenmedik vefatı gerek padişah gerekse Babıâlî nezdinde şaşkınlıkla karşılanmıştır. Sultan Abdülmecid Babıâlî'nin güven ve itimadını kazanmış Abdülhalim Efendi, Mehmet Raşid Efendi ve Ömer Cemal Efendileri gönderdiklerini ancak muvaffak olamadıklarını, benzer şekilde askeriyeden Mehmet Raif, Ebubekir ve Edhem Paşaların da inşaatı nihayete erdiremediklerini ifade ederek İstanbul'dan memur gönderme yöntemini terk etmiştir. Hatta Babıâlî'nin ulemadan Sadettin Efendi'yi teklif etmesini reddederek Medine kadısı olan Urbanizade Ahmet Esad Efendi'yi Ebniye-i Âliye memurluğuna atamıştır[465]. Aslında

[461] BOA, İ.DH 460/30580
[462] A. MKT UM 389/8
[463] BOA, A. MKT MHM 182/63
[464] BOA, A. MKT UM 365/60
[465] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s.819

Padişah biraz da pratik hareket etmiştir. Esad Efendi'nin Medineli oluşu, inşaat heyetini tanıması ve en önemlisi de Mescid-i Nebevî inşaatının hangi durumda olduğuna vakıf olması seçilmesinde en önemli etkendi. İstanbul'dan görevli yollanması hem masraflı oluyordu hem de zaman alıyordu. Bir de oraya gidenlerin sıcak havadan hasta olduğu göz önüne alınırsa Abdülmecid doğru bir karar vermiş oluyordu.

Göreve atandığı zaman Mekke'de olan Esad Efendi hemen Medine'ye giderek çalışmalara başlamıştır. Sultan Abdülmecid inşaatın bir an önce bitmesini istiyordu ve bunun için sürekli olarak Babıâlî'ye işin takip edilmesi konusunda emirler veriyordu. Babıâlî de inşaatın istenen şekilde tamamlanması için Mekke Şerifine, Şeyhülharem'e ve Ebniye Memuru Esad Efendi'ye bir talimatname yollamıştır. Bu talimatnamede vefat eden Ömer Cemal Efendi'nin maaşının inşaat bitene kadar devam etmesi ve inşaat bittiği anda ailesine verilmesi, yapılan inşaatın herkesi tatmin etmesi için Medine'de daimi bir meclis oluşturulması[466], şu ana kadar yapılan yerlerde eğer bir tağyir olmuşsa buraların yıkılması ve yeni yapılacak yerlerde asla tağyire müsaade edilmemesi bildirilmiştir. Mekke Emiri'ne de mümkün oldukça Medine'ye gelerek inşaat çalışmalarını takip etmesi ve Şeyhülharem'e de ihtilafları hallederek inşaata başlanması emredilmiştir[467]. Aslında inşaatın görünüşte fazla bir işi kalmamıştı. İstanbul'da Selatin camilerinin 5-6 sene gibi bir sürede bitirildiği göz önüne alınırsa Mescid-i Nebevi inşaatının bu kadar uzun sürmesi şaşılacak bir durumdu. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi özellikle Dahil-i Harem'de yapılacak en ufak bir değişiklik tartışmalara yol açıyor ve inşaatın duraklamasına dahi sebep olabiliyordu.

Esad Efendi talimatname gereği Medine'de bir meclis toplamıştır. Bu meclise Esad Efendi'nin yanı sıra Medine Hanefi Müftüsü Esseyyid Ebu Suud Efendi, Medine Şafii Müftüsü Berzenci Zade Esseyyid İsmail Efendi, Şeyh-ül-Hüteba Esseyyid Mehmet Muttali Efendi, Kaymakam Vekili Esseyyid Cemal-ulleyl Efendi, Müderrisinden Esseyyid Mehmet Bali Efendiler katılmışlardır[468]. Ayrıca bu kişiler bu meclisin daimi üyesi olmuşlardır. Bu daimi üyelere ilk toplantıda Medine Kaymakamlığı feriklerinden olan Halit Paşa da katılmıştır[469]. Mekke Emiri Abdulmuttalip Efendi ise artan Urban hareketlerini önlemekle meşgul olduğunu ve bu nedenle toplantılara iştirak edemeyeceğini ancak kendisine ihtiyaç duyulursa alel acele geleceğini bu meclise bildirmiştir[470]. Meclis toplantısına çağrılan Rufai

[466] BOA A. MKT UM 373/34
[467] BOA, A. MKT UM 365/58
[468] BOA, İ. DH 454/30082 Lef 2
[469] *Aynı Belge* Lef 18
[470] *Aynı Belge* Lef 5

Zade Seyyid Ahmet Efendi ise meclise katılmayacağını sadece ihtiyaç duyulursa Esad Efendi ile görüşeceğini bildirmiştir[471].

Yapılan toplantıda Dahil-i Harem-i Şerif'in uzun yıllardır tamir edilmediği, ayakta kalmasının mucize olduğu, Muradiye kubbelerinin bazı kısımlarının yıkılmaya başladığı belirtilerek inşaatın biran önce bitmesi için tüm hazırlıkların yapıldığı belirtilmiştir. Heyet Mescid-i Nebevi'yi inceleyerek ağa dükkanlarından Bab'ür-Rahme'ye, Bab'ür-Rahme'den Bab'üs-Selama kadar olan bölüme dikilen direklerin eski direklerden farklı olduğunu rapor etmiştir. Ancak heyette bulunanlar Dahil-i Harem-i Şerif'in aslının tam olarak bilinmediğini yangınlar ve eklemelerle zaman içinde değiştiğini ancak tüm bunlara rağmen Hz. Peygamber'e saygısızlık yapmamak için *tahvîl ve tecdîdden sarf-ı nazarla hâlî üzere ibka'sı* ve kıble tarafında konulmuş ve konulacak olan yeni sütunların Dahil-i Harem-i Şerif'in dışına taşmayacak şekilde inşa edilmesine karar vermiştir. Burada ortaya yeni bir problem çıkmıştır. Şöyle ki: Dahil-i Harem-i Şerif'te yapılması düşünülen kubbeler için direk yapılması zaruri bir durumdu. Çünkü eski direklerin yeni yapılacak kubbeleri tartması mümkün değildi. Eski direklerin bırakılıp yanına yeni direkler yapılması ise en az bir safı işgal edecekti. Bu durumda özellikle Cuma namazlarında cemaat dışarıda kalacaktı. Bu durum üzerine bir orta yol bulunmuştur. Buna göre Dahil-i Harem'de bulunup daha önce hiç dokunulmayan direklerin üzerinde bulunan mermer sıvalar kaldırılarak bunların kontrol edilecek ve buna göre yeni sütun yapılıp yapılmamasına karar verilecektir[472]. Bu kararlar alındıktan sonra 10 C. Evvel 1276(10 Aralık 1859) tarihinde *mütevekkilen al-Allah* denilerek inşaata başlanmıştır[473].

Esad Efendi Yenbu'l-Bahr'e vapur uğramaması ve urban saldırıları gibi nedenlerle İstanbul ile haberleşmeyi sağlayamadığını ve bu nedenle geçici olarak Cidde Valisi ve Şerif Abdullah Paşa'ya gelen talimatlara göre inşaata devam ettiğini Babıâlî'ye ifade bildirmiştir[474].

Esad Efendi göreve başladığı zaman Ebniye-i Âliye'ye ait paraları ve muhasebe defterlerini inceleyerek hazine de bulunan mevcut para hakkında Babıâlî'ye bir rapor sunmuştur. Esad Efendi hazinede Mecidiyye, yüzlük altın, beyaz mecidiye gibi değişik paralar bulunduğunu bildirerek hali hazırda 2 milyon 3 yüz 13 bin kuruş(4627 kese) bulunduğunu bunun ise ancak 8 ay yeteceğini bildirmiştir. Esad Efendi inşaatın bir an önce

[471] *Aynı Belge* Lef 1
[472] *Aynı Belge* Lef 13
[473] *Aynı Belge* Lef 14
[474] *Aynı Belge* Lef 1

bitmesi için gelecek Hac mevsimine kadar en 750 bin kuruş(1500 kese) gönderilmesini Babıâlî'den talep etmiştir[475].

Esad Efendi'nin bu talebi üzerine Babıâlî daha önceki uygulamalardan farklı olarak bazı sancaklardan Kilar-ı Hac ve Ebniye-i Âliye tamiratı için para toplamıştır[476]. Bu ekstra para toplam işlemi Mescid-i Nebevî inşaatının bitimine kadar devam etmiştir. Bu sancaklar ise şunlardır.

Medîne-i Münevvere Ebniye-i Âliyesinin itmâm-ı noksanı ve kilâr-ı Hacc masârifinin tesviyesi zımnında zikr-i âtî elviyenin sene-i sâbıkada ve yetmiş yedi senesi kâffe-i vâridâtından maliye hazinesine irsâli tertib kılınan[477]

Edirne	1000 Kese
Tekfurdağı	250 Kese
Siroz	1000 Kese
Filibe	1000 Kese
İslimye	250 Kese
Midilli	250 Kese
Hüdavendigar	500 Kese
Karasi	500 Kese
Edirne	500 Kese
Aydın	1500 Kese
Saruhan	1500 Kese
Menteşe	250 Kese
Denizli	500 Kese
Viranşehir	250 Kese
Sinop	250 Kese
Amasya	500 Kese
Ankara	500 Kese
Çankırı	500 Kese
Trabzon	500 Kese

[475] BOA, İ.DH 460/30580 Lef 4

[476] Bunda şüphesiz Osmanlı Devleti'nin o yıllarda içine düştüğü ekonomik sıkıntının büyük etkisi vardır. Osmanlı Devleti Kırım savaşı yıllarında ilk kez dış borç almış ve bunu daha sonraki dış borçlar takip etmiştir. Bahsettiğmiz yıllarda da yani 1860-1861 yıllarında da Osmanlı Devleti dış borç almak zorunda kalmıştır. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar,* İstanbul 1995 s.205-208

[477] BOA, A.MKT UM 462/55

Ordu	500 Kese
Harput	1000 Kese
Diyarbakır	1000 Kese
Prizren Sancağının 76 senesi aşar bedeli kusuratından	500 Kese
Yekun	21 Bin Kese

Bununla beraber Cidde hazinesinden de Ebniye-i Âliye inşaatı için Medine'ye para yollanmıştır[478].

Esad Efendi'nin Mescid-i Nebevî inşaatına başlamasından sonra Hattat Zühdü Efendi Mescid-i Nebevî'ye nakş edilecek hatlarla ilgili bilgi vermek için İstanbul'a gelmiştir. Abdullah Zühdü Efendi gerek Mescid-i Nebevî'de bulunan hatlar ve gerekse yazılması düşünülen yazılarla ilgili Babıâlî'ye ayrıntılı bir rapor ve risale sunmuştur[479]. Bu raporda Zühdü Efendi şunları ifade etmiştir:

- Ravza-i Mutahhara'nın dışında bulunan 18 adet kafese konulmak yazılan levhaların yarısının bittiği, bunların 3-4 tanesinin mermer olduğu, etraflarına pirinçten çerçeveler yapıldığı. Bunlardan bir tanesinin Bab-ı Şam[480] kafesi üzerine konulduğu ancak ağırlığı sebebiyle Hücre-i Saadet duvarının tartamayacağı görüldüğünden bundan vazgeçildiği bunların eskisi gibi bırakılması veya yeniden yazılması konusunda ne emir verilirse onun yapılacağı.
- Mescid-i Nebevî'deki kubbelerde önceden yazılmış olan yazılar üç çeşittir. Birinci çeşit mermer üzerine, ikinci çeşit tahta üzerine oyma, üçüncü çeşit ise tahta üzerine yağlı boya ile yazılmış yazılardır. Daha önceden yeni yazılacak yazıları kabartma alçı ile yazılmasına karar verilmiş hatta bu amaçla İstanbul'dan alçı ustası yollanmıştır. Ancak alçı ile yazma işi çok zordur ve güzel durmamaktadır. Bu nedenle başka şekilde nakş edilmesi oldukça münasip olacaktır.

[478] BOA, A. MKT MHM 192/100
[479] BOA, İ.MMS 17/759 Lef 2
[480] Bu Kapı Ravza-i Mutahhara'ya açılan kapılardan biridir. Bununla birlikte Ravza-i Mutahhara'nın Bab-ı Ravza, Bab-ı Ali, Bab-ı Vufud adlı dört kapısı vardır. Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s. 74

- Daha önceden Ruznamçeci İbrahim Efendi'nin yazdığı yazıların kaldırılması kararı alınmasına rağmen buna henüz daha başlanmamıştır. Aher-i Harem-i Saadet'te bulunan direklerde İsm-i Celal yazısının üzerine ve kenarlarına Maşallah, İsm-i Celil Nebi, Aşere-i Mübeşşere, 12 imam ismi, dört mezhep imamının adı, görülmüş mermer taşlara yazılarak mahallerine konulmuştur. Ancak bundan vazgeçilerek bu levhaların alınarak yerlerine eskisi gibi yalnız İsm-i Celal yazılması ve levhaların başka yere konulması daha iyi olacaktır.
- Mescid-i Nebevî'nin hat ve süsleme işi ile ilgili ne emir verilirse aynen tatbik edilecektir.
- Bab'üs-Selam'dan Reisiye minaresine kadar olan mahallin kıble tarafındaki duvarının yeniden yapımına başlandığından burası ile ilgili ne emir verilirse ona göre süsleme yapılacaktır.
- Kıble duvarında yazılı bulunan üç sıra yazının birinci sırasının genişliği yirmi, ikinci sırasının genişliği on ve üçüncü sırasının genişliği sekiz parmaktır. Şimdi ise bir sırasının kaldırılmasıyla bir zira genişliğinde iki sıra yazılması uygun görülerek taşları yerlerine konulmaya başlanmıştır. Ancak kaldırılması düşünülen kısımda Fetih Suresi ile bazı beyitler olduğundan bu sıranın kaldırılması veyahut eskisi gibi üç sıra yazılmasından hangisi uygun görülürse onun yapılacağı.
- Kıble duvarında bulunan kubbelerin altlarına yazılacak yazıların şekli hakkında üç ihtimal vardır. Birincisi mermer, ikincisi dökme pirinç, üçüncüsü ise tahta üzerine yazılmasıdır. En güzeli mermer üzerine yazılmasıdır. Ancak kubbeler yapılırken mermer konulacak boşluklar bırakılmamıştır. Bunun için bu kubbelere oyuklar açılarak mermerlerin konulması gerekmektedir. Fakat bu işlem kubbelere zarar vermektedir. Dökme pirinç ise hem çok zaman alacaktır hem de bu iş için yeterli usta yoktur. Bunun için tek yol tahta üzerine yazılmasıdır.
- Mescid-i Nebevî'den çıkarılan eski hatlar öteye beriye bırakılmaktadır. Ancak bu büyük bir hürmetsizliktir. Üstelik ileride yazılacak yazılar için bu hatlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle bu yazıların inşaat bitene kadar saklanması zaruri bir durumdur[481].

Abdullah Zühdü Efendi bunun yanında Mescid-i Nebevî'de daha önceden Celi yazı ile yazılan yazıları da zikretmiştir. Bunlardan biri Ravza-i Mutahhara'nın olduğu kısımda bulunan Hz. Osman kubbesinde bulunan yazılardır. Bu yazılar sıva üzerine yazılmış ve yaklaşık 400 senedir sağlam şekilde durmaktadır. Diğeri ise Bab'üs-Selam'dan Reisiye

[481] *Aynı Yer*, BOA, C. Evkaf 444/22495

minaresine kadar fevkani ve tahtani kurşun üzerinde üç sıra olup bunun iki sırası ahşap ve bir sırası senk mermerdir[482].

Abdullah Zühdü Efendi bu yazılarla birlikte bazı yazı numunelerini de Babıâlî'ye sunmuştur. Zühdü Efendi'nin bu yazı numuneleri Hırka-i Saadet dairesinde incelenmiş ve hıfz edilmek için buraya bırakılmıştır[483].

Sultan Abdülmecid Abdullah Zühdü Efendi'nin sunduğu yazılar ve risalelerle ilgili gerek Meclis-i Muhsusu Vükela'da gerekse Şeyh-ül-İslam'lıkta toplantı yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Muhsusu Vükela Meşihat'tan hatlar ile ilgili evrakları istemiştir. Gerek Meşihat'ta gerek Hazine-i Hümayun'da bulunan zabıtlar ve evraklar bir araya getirilerek nihayi bir karara varılması amaçlanmıştır.[484]

Yapılan toplantılar sonucunda Abdullah Zühdü Efendi'nin sunduğu yazılar ve raporlar uygun bulunarak tekrar Medine'ye yollanmasına ve Mescid-i Nebevî'nin yazılarını tamamlamasına karar verilmiştir[485]. Bu toplantıda ayrıca yeni yapılan Mecidiye minaresine tuğra konulması meselesi de görüşülmüş cadde tarafına tuğra konulduğundan Mecidiye minaresine tuğra konulmasına gerek olmadığına karar verilmiştir[486].

Abdullah Zühdü Efendi İstanbul'dan istediklerini elde ederek Medine'ye dönüyordu. Bunda şüphesiz İstanbul'a gelmesi çok etkili olmuştu. Abdullah Zühdü Efendi bazen Babıâlî'ye bazen de Meşihat'a giderek sözlü olarak da Mescid-i Nebevi'nin yazıları ile ilgili görüşlerini ifade etmiş ve İstanbul'u ikna etmeyi başarmıştı. Tüm bunların yanında Abdullah Zühdü Efendi'ye yardımcı olması için mücellit Hüseyin Efendi Abdullah Zühdü Efendi ile birlikte Medine'ye yollanmıştır[487]. Şeyhülharem'e de bir yazı ile süsleme işinde alınan kararlar bildirilerek Abdullah Zühdü Efendi'ye süsleme işinde muavenet etmesi bildirilmiştir[488].

1859 senesinde yani inşaatın bitmesine yaklaştığı dönemde Medine'den işçi talebi doğal olarak bitme noktasına gelmişti. Ancak bu kez Medine'de işçi yevmiyeleri ile ilgili problemler çıkıyordu. Problemin kaynağı ise önceden ve sonradan gönderilen işçi yevmiyelerinin farklı olması idi. İlk gönderilen işçiler sonradan gelen işçilerin aldıkları

[482] *Aynı Vesika* Lef 8
[483] *Aynı Vesika* Lef 1
[484] BOA A. MKT NZD 321/25
[485] BOA, İ.DH 460/30630
[486] BOA, A. MKT MHM 186/44
[487] BOA, A.MKT MHM, 169/68
[488] BOA, A. MKT NZD, 303/63

maaşı istemişler ve bu isteklerini İstanbul'a kadar bildirmişlerdir. Ancak yapılan tahkikat sonucu hem inşaatın bitmesinin yaklaştığı hem de Mescid-i Nebevi hazinesinin zam yapacak durumda olmadığı gerekçesi ile bu istekleri kabul edilmemiştir[489].

İşçiler gibi bir diğer konu da Mescid-i Nebevî için lazım olan eşyalardı. 1859 senesinde Mescid-i Nebevi için 10 bin 341 zira 2,5 rubu halı imal edilmiş ve Medine'ye yollanmıştır. Ancak inşaat devam ettiği için ihtiyat olarak 677 zira 4,5 rubu halı fazla üretilmiştir. Fazla üretilen halının en iyi şekilde muhafaza edilmesi için Medine müdürüne gerekli talimatlar verilmiştir[490]. Bunun yanında Medine'de bulunan bazı kabirlerin üzerindeki örtülere güve musallat olduğundan bunlar içinde 23 adet örtü imal ettirilerek buraya yollanmıştır[491].

Yine 1859 senesinde Mescid-i Nebevî için imal edilmeye başlanan çinilerin imali bitmiş Enderun-u Hümayunda kontrol edilmiştir[492]. Burada çiniler beğenilerek birkaç adeti Enderunda muhafaza edilmiş ve diğerleri sandıklara konularak Nemçe vapuru ile İskenderiye üzerinden Medine'ye yollanmıştır[493]. Bunların yanında Bereketli madeninden kurşunun imali ve yollanması için Konya ve Adana valilerine emirler yollanmıştır[494].

3.6 Mescid-i Nebevî İnşaatının Sona Ermesi

Ebniye-i Âliye memuru Esad Efendi 1860 Ağustos'unda Babıâlî'ye bir yazı yazarak önceden talep ettiği 750 bin kuruşun(1500 kese) eline geçmediğini ve bu yüzden de inşaatın bitmediğini ifade etmiştir[495]. Esad Efendi mahalli memurlar ve askerler için daha önceden yollanan 450 bin kuruşun(900 kese) orada kullanılmadan durduğunu bu ve buna ek olarak 1277 senesi tertibatının yarısı olan 1,5 milyon kuruşun (3000 kese)[496] Ebniye-i Âliye inşaatına tahsis edilmesiyle inşaatın biteceğini bildirmiştir[497]. Bunun üzerine Babıâlî talep edilen paranın hazineden yüzlük altın olarak yollanması için Maliye Nezaretine emir vermiş

[489] BOA, A. MKT UM, 381/66. Bununla birlikte maddi sıkıntısı olanlara zam yapıldığı da oluyordu. Örneğin Mescid-i Nebevi'de saraçbaşılık hizmetinde aylık 360 kuruş maaşla çalışan Seyyid Halim Sadık Efendi'nin çocuk sayısı fazla olduğundan maaşı İstanbul'dan gelen amelelerin maaşı olan 500 kuruşa çıkarılmıştır. BOA, A.DVN 147/100
[490] BOA, A. MKT MHM 168/41
[491] BOA, A. MKT NZD 314/77
[492] BOA, A. MKT MHM 165/4
[493] BOA, A.MKT NZD 309/10
[494] BOA, A.MKT MHM 168/80, BOA, A.MKT MHM, 170/56
[495] BOA, A. MKT MHM 209/23
[496] BOA, A.MKT UM 455/36
[497] BOA, A. MKT UM 455/42

ve Cidde hazinesi müteahhidi Ahmet Mişat Efendi vasıtasıyla bu para Medine'ye yollanmıştır[498].

1260 senesi sonlarına doğru Mescid-i Nebevî'nin en önemli kısmı olan Ravza-i Mutahhara'nın olduğu Dahil-i Harem-i Şerif tamir edilmeye başlanmıştı. Bu tamir yapılırken Ravza-i Mutahhara ile direkler arasına tahta çekilerek Ravza-i Mutahhara'nın hem inşaat tozlarından kirlenmesi önlenmiş hem de bir nevi Hz. Peygamber'e hürmet edilmiştir[499]. Hz. Peygamber'in kabrinin etrafındaki topraklar düzenlenirken buradan bir su çıkmıştır. Çıkan suyun çok lezzetli olduğu orada bulunanlar tarafından ifade edilmiş ve bu suyun bir miktarı Padişaha hediye olarak yollanmıştır[500]. Bu suyun akıbeti hakkında daha fazla bir malumat yoktur.

Sultan Abdülmecid Ağustos 1860'da Ebniye heyetine bir emir yollayarak Ravza-i Mutahhara bitişiğinde Mihrab-ı Osmani'den Reisiye minaresine kadar olan 35 arşın uzunluğundaki duvarın Kubbe-i Osmani tarafındaki 13 arşınının harap ve eğik olduğuna dair malumat aldığını ve bunun hemen düzeltilerek bu duvar dibine nöbetçiler için 2 tane oda yapılmasını emretmiştir[501].

Bunun üzerine Ebniye heyeti buranın düzenlenmesi için çalışmalara başlamıştır. İlk olarak bu duvar baştan aşağı incelenmiştir. Daha sonra eğik olan 13 arşınlık kısmı temelden tamir etmeye başlamışlardır. Bu tamir sırasında Bab'üs-Selam'ın genişletilmesi de tartışılmıştır. Bab'üs-Selam'ın hali hazırda 3 arşın 6 parmak genişliğinde olduğu ve bu kapının çarşı tarafında olduğundan cemaatin çoğunun buradan Mescide girip çıktığı Hac mevsiminde de izhidam olduğundan bunun önüne geçmek için 5 arşın olarak genişletilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca bu kısımda bulunan ve içine Kur'an ve kitaplar konulan dolapların kaldırılarak bu alanın daha da genişletilmesi kararlaştırılmıştır[502]. Bu inşaat kısa zamanda bitmiş ve Dahil-i Harem'de en ufak bir değişiklik meydana gelmediği Babîalî'ye bildirilmiştir[503]. Bununla da kalmayan Ebniye heyeti Ebniye-i Âliye birinci muavini Hurşid Efendi'yi bilgilendirme amacıyla İstanbul'a yollamıştır[504].

Bab'üs-Selam'ın genişletilmesiyle buradaki mevcut kapı çıkarılmış ve bu kapı Bab-ı Tevessül'ün sokak tarafında bulunan bir kapısına takılmıştır. Bab'üs-Selam için de

[498] BOA, A. MKT NZD 323/89
[499] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s. 827
[500] BOA, İ. DH 460/30614, A. MKT NZD 322/26
[501] BOA, İ.DH 473/31763
[502] *Aynı Belge*
[503] BOA, A. MKT UM 431/71
[504] BOA, A. MKT UM 463/21

daha büyük ve daha ihtişamlı bir yapılmıştır[505]. Ayrıca Bab'üs-Selam ile Bab'ür-Rahme arasında bulunan ve Bab'üs-Selam ve Bab'ür-Rahme diye anılan minareler de tamir edilmeye başlanmıştır[506].

Bu tamiratlar için taş çekilen Cebel-i Ahmer'den Mescid-i Nebevî'nin inşası için son kez taş çekilmiştir. Bu son taş naklinde (C.Evvel 1277/18 Eylül 1860) Cebel-i Ahmer'de Medine uleması, meşayih, inşaat çalışanları, askerler ve yerel yöneticilerin katıldığı bir tören düzenlenmiştir. Burada Kur'an-ı Kerim tilavet edilerek padişaha hayır dualar edilmiş ve ardından kurbanlar kesilerek orada bulunanlara ziyafet verilmiştir. Bunun akabinde burada çalışmış olan amelelere çeşitli atiyyeler verilmiştir[507].

Mescid-i Nebevî'nin inşaatının önemli kısımlarının bitmesiyle İstanbul'dan ve diğer yerlerden gelen işçilerin dönmelerine izin verilmiştir. Bu işçilere hayırlı bir işte çalıştıkları için konumlarına göre atiyyeler verilerek kendilerine dönüş için harcırah tahsis edilmiştir[508].

1861 yılına girilirken Mescid-i Nebevî'nin tamir işleri büyük ölçüde bitmişti. Yalnızca tamir edilen yerlerdeki süsleme işleri ile tuğra konulacak yerlerin belirlenmesi kalmıştı. Gerek Mescid-i Nebevî'nin bazı kısımlarına konulacak tarih taşları gerekse tuğra için değişik fikirler ortaya atılmıştı. Tarih taşlarının üst kısmına *Hüve'l Câmiûl Feyyâz*[509] yazılması veya yalnızca tuğra konulması burada tartışılan başlıca iki konudur. Müzakereler sonucunda daha önceden Mescid-i Nebevî'de imar yapmış olan hükümdarların tuğraları bulunduğunu ve bunun teamül haline geldiğinden hareketle tarih taşlarının üst kısımlarına tuğra konulmasının daha uygun olacağına hükmedilmiştir. Bunun için tarih taşlarının talik hatla sikke-ken başı Fettah Efendi'ye yazdırılması ve tuğraların da mücellit Mehmet Efendi'ye tezhip ettirilmesine karar verilmiştir[510].

Tuğra'nın konulacağı yerler belirlendikten sonra sıra Mescid-i Nebevî'nin en önemli işlerinden biri olan hat yazılmasına gelmişti. Bunun için Dahil-i Harem'de yeniden inşa edilmeyip sadece tamir edilen direklerin sıvaları ve boyaları yazı yazılması için yeniden düzenlenmiştir[511]. Tüm bunlar olurken hatların yazılmasından sorumlu olan Abdullah Zühdü

[505] BOA, A. MKT MHM 215/84
[506] *Aynı Belge*
[507] BOA, İ. DH 468/31276 Lef 3
[508] BOA, A. MKT NZD 346/78
[509] BOA, İ. DH 472/31639
[510] *Aynı Belge*, A. MKT MHM 219/88
[511] Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s. 828

Efendi İstanbul'dan Medine'ye dönmüş ve dönerken de kendisine lazım olacak eşyaları İstanbul'dan tedarik etmişti[512].

Abdullah Zühdü Efendi Mescid-i Nebevi'nin hat işini kendisine verilen talimatlara uygun olarak nakş etmiştir. Bu talimatlardan en önemlisi Mescid-i Nebevî'nin kıble duvarına yazacağı yazıları altın varakla yazma talimatıdır[513] ki bu yazılar günümüzde de canlı bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Abdullah Zühdü Efendi'nin Bab'üs-Selam'dan başlayıp Reisiye minaresine kadar olan kıble duvarını taş üzerine boydan boya dört sıra halinde celi sülüs hattı ile yazmıştır.

Buranın birinci sırası 40 cm genişlikte olup yeşil üzerine altın varak ile yazılmıştır. Bu bölümde sırasıyla Bakara suresi 185-186'ncı ayetler, Fussilet suresi 42. ayet, Hud suresi 73. ayet[514], Besmele, Bakara suresi 124-129'ncu ayetler, Besmele Ali İmran 35-44 ayetler, Besmele, Ahzab suresi 38-49'ncu ayetler, Salavat-ı Şerife, Besmele, Nisa suresinin 64-65'nci ayetleri ve Haşr suresinin yedinci ayeti yazılıdır[515].

İkinci sıra yine Bab'üs-Selam'dan başlayıp Reisiye minaresine kadar devam etmektedir. Bu kısım tahta zemin üzerine kırmızı boya ve üzeri altın varakla yazılıdır. Burada sırasıyla İsra suresi 80-83. ayetler, Bakara 197. ayet, Mü'minûn suresi 61. ayet, Besmele, Tevbe 18-19. ayetler, Besmele, Bakara 261-263 ayetler, Ahzab 56. ayet yazılıdır[516].

Üçüncü sıra turkuaz zemin üzerine altın varakla yazılıdır. Bu sıra Sultan Abdülmecid ve Osmanlı Sultanlarının isimleri ile başlamaktadır. Bundan sonra sırası ile Besmele, Ahzab suresi 21-25'nci ayetler, Besmele, Nur suresi 36-38'nci ayetler, Nahl suresi 98-99'ncu ayetler, Fetih suresinin ilk yirmi dokuz ayeti ile devam edip 28 mısralık bir naat ile bitmektedir[517].

Abdullah Zühdü Efendi bu kuşakları yazdıktan sonra üçüncü kuşakta kendi adını da zikretmiştir. Dördüncü kuşağa ise Hz. Peygamber'in isimleri ile değişik salavat-ı Şerifeleri yazmıştır[518]. Abdullah Zühdü Efendi'nin bu yazıları daha önce burada mevcut olan

---

512 BOA, A.MKT MHM 192/89
513 BOA, İ. DH 473/31763
514 Bu ayetin sonu *"İnnehû Hamîdün Mecîd"*dir. Burada Sultan Abdülmecid ile bir bağlantı kurulduğu muhakkaktır. Sülün *a.g.m* s. 108
515 Sülün *a.g.m* s. 108
516 Sülün *a.g.m* s. 109
517 Sülün *a.g.m* s. 110
518 Sülün *a.g.m* s. 109

yazıların hemen aynısı idi[519]. Abdullah Zühdü Efendi bunun yanında Mescid-i Nebevî'nin değişik yerlerine içinde ayetler ve hadisler olan levhalar için de yazılar yazmıştır[520]. Abdullah Zühdü'nün bu çalışmaları Mescid-i Nebevî'nin son çalışmaları konumunda bulunuyordu. Süsleme işi son anlarına geldiği zaman Bab'üs-Selam kapısına konulacak tuğra da Medine'ye gelmişti. Eyüp Sabri Paşa bu durumu ilginç bir olayla anlatmaktadır.

"*Abdülmecid merhûmun Ebniye-i Âliye-i tamir ve tecdid eylediğine alâmet-i vâzıh olmak içün İstanbul'dan gönderilen tuğrâ-yı bihîn mücella bir mermer üzerine hak ve tezhîb olunarak ebniye-i mukaddese teferruâtı hitâmında münâsib kapulardan birinin kemeri üzerine konulmak içün üzeri örtülüp bir tarafa bırakılmış ve aradan biraz vakit dahi güzerân eylemiş idi. Bir gün ömründe hiçbir ferd ile lakırdı ettiği görülmemiş olan meczûblardan biri gelüp tuğrâ-yı mezkûrun pûşîdesini keşfle mahalline vaz' olunmasını işaret etti ve keyfiyet me'murin-i bina ve hükûmete haber verilip tuğrâ-yı mezkûr Bab'üs-Selam takına ilsâk edilmedikçe ilhâh ve ibrâmdan geri durmadı. Meğer ol gün Sultan Abdülmecid Han-ı Âzim Sâhil-seray-yı cinân olup birâderi Abdülaziz Han hazretleri cülûs etmiş imiş ki keyfiyet yirmi beş gün sonra ma'lûmat alındı*[521].

Abdülmecid'in tuğrasının Bab'üs-Selam kapısına asılmasıyla Mescid-i Nebevî'nin tamiri sembolik olarak bitmişti. Çünkü Bab'üs-Selam Mescid-i Nebevî'nin tamirindeki son kısımlardan biriydi. Daha doğru bir ifade ile tuğra konulacak son mahaldi. Bu tuğra aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in Hâdimü'l-Haremeyn vazifesinin bitişini simgeliyordu. Abdülmecid'in vefatından sonra sadece kubbelere kurşun dökme işi kalmış ve bu işte Sultanın vefatından bir kaç ay sonra bitirilmiştir[522].

Sultan Abdülmecid'in vefatından sonra Suudilerin imarına kadar Mescid-i Nebevî'de büyük çaplı bir imar olmamıştır. Daha doğrusu böyle bir şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Abdülmecid'in imarından sonra Mescid-i Nebevî'nin büyüklüğü 5 minare, 423 direk, 242 kubbe, 1791 kandile ulaşmıştır[523]. Alan olarak ise kıble duvarı 86,25 metre, kuzey duvarı 66 metre, kuzeyden güneye uzanan duvar 116,25 metre olmak üzere toplam 10.939 m^2'ye ulaşmıştır[524].

---

[519] BOA, İ. MMS 13/557
[520] Sülün *a.g.m* s. 106
[521] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e*. s.770
[522] BOA, A.MKT MHM 223/68
[523] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e*. s.69
[524] Mustafa Bozkurt- M. Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi" *DİA*.,XXIX/284

Sultan Abdülmecid'in Mescid-i Nebevî'de en çok yatırım yapan Osmanlı Padişahı olduğu konusunda herkes ittifak halindedir. Fakat yapılan harcamaların miktarı konusunda değişik sayılar ortaya atılmaktadır. Şemsettin Sami, Sultan Abdülmecid'in 1 milyon altın harcadığını zikrederken[525] Eyüp Sabri Paşa bu rakamı 7 yüz bin mecidiye altını olarak vermektedir[526]. Fakat bu iki rakamda eksiktir. Bizim çalışmamızda elde ettiğimiz rakam ise yaklaşık 14 milyon kuruş (28 bin kese)'dur. Bu ise 1 milyon 400 bin mecidiye altını demektir.

[525] Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, VI, Dersaadet 1894 s.4246
[526] Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* ,s. 835

SONUÇ

Osmanlı Devleti idaresi altına aldığı birçok yerde cami ve mescit inşa etmiştir. Hatta kurduğu iskan alanlarını İslam şehir geleneğine uygun olarak camiyi merkez alıp kurmuştur. Bursa, Edirne ve İstanbul'da selatin camileri ön plana çıkarken diğer yerlerde de büyük külliyeler ve büyük camiler şehirlerin en gözde alanları haline gelmiştir. İslam dini ibadet etmek için bir mekan şartı koşmazken cami ve mescit yapımını da teşvik etmiştir. Diğer taraftan yeryüzünde üç istisna dışında herhangi bir mekana kutsiyet atfedilmemiştir. Bu anlamda Mekke'de yer alan Kabe(Mescid-i Haram), Medine'de yer alan Mescid-i Nebevi İslam dininin iki kutsal mekanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü mabet ise Kudüs'te yer alan Mescid-i Aksa'dır. Her üç mekanın da Osmanlı Devleti sınırlarına dahil edilmiş olması Osmanlı sultanlarının ve aynı zamanda hilafetin prestijini yükseltirken onlara yeni sorumluluklar da yüklemekteydi. Osmanlı sultanları devraldıkları bu üç mekanın bakım ve onarımına büyük önem vermişlerdir. Değişik devirlerde hükmeden sultanlar veya devlet adamları bu bölgelerdeki dini mekanların bakım, onarım ve çevresinde yaşayanların sosyal ihtiyaçlarını gidermek maksatıyla büyük gayretler sarf etmişlerdir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in kabrinin olduğu Mescid-i Nebevi'de yapılmış olan en son Osmanlı imar ve genişletme faaliyetleri ele alınmıştır. Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyetine girmesinden II. Mahmud'a kadar geçen sürede genel olarak bu bölgelerde özel olarak da Mescid-i Nebevi ve etrafında bakım, onarım yapmak, hacıların ve ziyaretçilerin görevlerini güven ve refah içinde sürdürmek için çalışma yapmak Osmanlı sultanlarının ve devletinin rutin işleri arasında idi. Hemen her yıl bu iş için merkez, Şam veya Mısır eyaletlerinden bütçeler

ayrılmaktaydı. Bu konuda gerekli hassasiyeti göstermeyn görevlilere müsamahakar davranılmamaktaydı.

III. Selim devrinde başlayıp II. Mahmud devrinde devam eden Vehhabi sorunu ve bir süreliğine Mekke ve Medine'nin Vehhabilerce işgali bu hizmetleri aksatmıştır. Aynı zamanda işgal sırasında Vehhabilerin buradaki dini mekanları tahrip etmeleri, bakımsız bırakmaları da işgalin kaldırılmasından sonra özel bir durum meydana getirmiştir. Yani daha önce tabi olarak sürdürülen bakım ve onarım faaliyetleri olağanüstü bir hal almış ve aciliyet kazanmıştır. 1818'de Vehhabi tehlikesi tamamen bertaraf edildikten sonra II. Mahmud ve onun ardından Sultan Abdülmecid bir taraftan Vehhabilerin tahribatını kaldırmak diğer taraftan Osmalıların prestijini yeniden sağlamak için büyük gayretler göstermiş özellikle Mescid-i Nebevi imarı için büyük projeler geliştirmişlerdir. Bu amaçla bir takım incelemer yapılmış yapılan incelemeler de Mescid-i Nebevi kubbesinin tahrip edilmiş, Mescid-i Nebevi içindeki eşyaların çalınmış olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Medine'den II. Mahmud'a ulaşan raporlarda ziyaretçilerin yıkılma tehlikesi olan Mescid-i Nebevi'ye girmekten ve ibadetlerini yapmaktan çekindikleri yazılmaktaydı. II Mahmud bu vehamet karşısında derhal Mescid-i Nebevi'de tamir faaliyetlerinin başlatılması için emir vermiştir. Çalışmamızda bu süreç ele alınmıştır.

Sultan II. Mahmud Mescid-i Nebevî'nin tamir edilmesine karar vermiş fakat hiç beklemediği bir sorunla karşılaşmıştır. O da Mescid-i Nebevî tamir veya yeniden yapılması konusundaki fikir ayrlıkları idi. Eğer tamir edilecekse eski hali muhafaza mı edilmeli yoksa daha uzun süre dayanacak malzeme mi kullanılmalıydı? Uzayan bu tartışmalar Mescid-i Nebevî'nin imarını bazen ikinci plana itmiştir. Buna rağmen II. Mahmud döneminde tamir konusunda belli bir mesafe alınmış ve Mescid-i Nebevi'nin bazı kısımları yenilenmiştir. II. Mahmud'un tamir konusunda karşılaştığı bir diğer sorun da Haremeyn ihtiyaçlarının önemli bir kısmını tedarik ettiği Mısır valisinin isyanı idi. Her ne kadar bu isyan sırasında yatırımları artırmaya çalışsa da bu pek mümkün olmamıştır.

II. Mahmud'tan sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecid babasından intikal eden sorunları çözmek zorunda kalmıştı. Mısır meselesinin halledilmesinden sonra Mescid-i Nebevî'nin tamiri meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Fakat tamir ve yeniden yapma tartışması aynı şekilde devam etmiştir. Bunun üzerine Aher-i Harem kısmının yeniden yapılması Dahil-i Harem'in de tamir edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine kesintilerle birlikte yaklaşık 12 yıl sürecek bir inşaat süreci başlamıştır.

Sultan Abdülmecid inşaatın hızlı ilerlemesi için Medine'de bir meclis teşkil edilerek İstanbul'a sormadan alınan kararı uygulamalarını emretmiştir ancak çoğu zaman meclisten ortak bir karar çıkmamıştır. Bu da ister istemez inşaatı yavaşlatmıştır. İstanbul ve diğer bölgelerden gönderilen işçilerin Medine'nin havasıyla imtizaç sağlayamaması da bir diğer negatif faktördü. Benzer şekilde gerekli olan malzemelerin de Medine'de bulunmaması sıkıntılara yol açıyordu. Tüm bunların yanında en önemli sorun inşaatın tek bir sorumlu ile yapılmamasıydı. 12 yıllık sürede inşaat işinden sorumlu olan Ebniye-i Âliye memurluğuna tam 7 kişi atanmıştır. Bu bir anlamda merkezi bürokraside devlet adamlarının sürekli değiştiği yapının buraya da aksetmesinden başka bir şey değildi.

Mescid-i Nebevî inşaatının tamir faaliyetlerin istenen hızda yürümemesinin bir diğer nedeni de mekandan kaynaklanmaktadır. Müslümanların nazarındaki ikinci kutsal mekanda çalışanların tavır ve hareketleri, çalışma şekilleri de daima tartışma konusu olabiliyordu. Bu yüzden çalışmalar durdurulup çalışanlar değiştirilebiliyordu. Mescid-i Nebevî'den çıkan eski inşaat malzemelerinin bile nereye konacağının tartışma konusu yapıldığı bir ortamda görevlilerin çok hassas ve itinalı çalışmak mecburiyetleri vardı. Nitekim de Sultan Abdülmecid, çalışanlara verdiği talimatlarda ve yaptığı uyarılarda bir saray veya karakol yapmadıklarını yaptıkları işin karşılığını hem dünyada hem de ahirette göreceklerini müteaddit defalar zikretmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti daha önce böyle bir tecrübe yaşamamıştı. Yani Mescid-i Nebevi'nin Osmanlı devrinde ilk defa bu kadar büyük çapta yenilenmesi bir telaşı ve tedirginliği beraberinde getirmişti. Ancak tüm bunlara rağmen Sultan Abdülmecid Mescid-i Nebevî'nin inşasını bitirmeyi başarmış fakat bitiş haberini almadan vefat etmiştir. Asırlarca Osmanlı idaresinde kalan Mescid-i Nebevi'ye Osmanlı mimari şekli 19. yüzyılda verilmiştir. Bugün halen Dahil-i Harem'de Osmanlı hatları kıble duvarını süslemekte bu görevi üstlenmiş olan iki padişahın tuğraları da Dahil-i Harem'in her iki kapısında canlı şekilde varlığını devam ettirmektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

A) ARŞİV KAYNAKLARI*

1.) Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), İstanbul.

a. Bab-ı Asafi

Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A.AMD)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Kalemi (A.DVN)

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM)

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT. NZD)

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT. UM)

b. Cevdet Tasnifi

-Dahiliye (C.DH)

-Darphane (C.DRB)

-Dahiliye (C.DH)

-Evkaf (C.EV)

-Maarif (C.MF)

-Maliye (C.ML)

* Kullanılan vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

-İktisad (C.İKTS)

c. Evkaf Defterleri (Ev. d)

-Evkaf Haremeyn Muhasebesi Medine-i Münevvere Evkafı (EV.HMH.MDMN)

c. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT)

ç. Hazine-i Hassa Defterleri (HH. d)

d. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR. MKT)

e. İradeler

- İrade Dahiliye (İ.DH)

- İrade Hariciye (İ.HR)

- İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

- İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM)

- İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ 05)

- İrade Meclis-i Vala (İ. MVL)

f. Maliyeden Müdevver Defterler (Mad. d.)

g. Maliye Nezareti

Maliye Masarıfat Defterleri (ML.MSF.d)

h. Meclis-i Vala (MVL)

ı. Plan-Proje (PLK.p)

i. Topkakı Saray Arşivi (TS.MA. d)

B) SÜRELİ YAYINLAR

-Takvîm-i Vekâyi

C) KAYNAK ESERLER ve İNCELEMELER

Ahmed CEVDET PAŞA, *TEZAKİR 13-20* (Yay) Cavid BAYSUN, Ankara 1991.

Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani, haz. Recep Toparlı Ankara 2000.

AKYILDIZ, Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Teşkilatında Reform(1836-1856), İstanbul 1993

Ateş, İbrahim, "Mescid-i Nebevi'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi, XXIV, Ankara 1974*

BALTACI, Cahid, "*İslam Medeniyetinde Cami",* Mar. Ün. İlh. Fak. Dergisi, sayı 3 İstanbul 1985.

Bozkurt Mustafa, Küçükaşçı M. Sabri, "Mescid-i Nebevi"Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA) XXIX

BY SIR James W. REDHOUSE, Turkish and English Lexicon, Yeni Baskı Lübnan 1974.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat", *OSMANLI*, Yeni Türkiye Yay. İstanbul, 1999, C.6, s.183-198

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat.

ELKABASHİ, An'am Muhammed Osman, *Osmanlı Medinesi: XVI.YY'da Mukaddes Bir Şehrin İdari,Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış DoktoraTezi, İstanbul 2006.

EMECAN, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim,* İstanbul 2010.

Evliya Çelebi, "*Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı",* Haz. Asiye Yılmaz Yıldırım, Zeynep Süslü Berktaş, İstanbul 2010.

Evliya Çelebi, "Seyahatnâme", haz. Yücel Dağlı v.dğr. İstanbul,2005, 9. Kitap

Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn(Mi'rat-ı Medîne)* Kostantiniyye 1304.

GÜÇ, Ahmet, "Yeryüzünde Üç Büyük Mescid" Uludağ Üni. İlahiyat fak. Der. Say.5

Hasan Tahsin, Tayyibet'ül Ezkar, İstanbul 1316.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar*,* İstanbul 1955.

Kılıç Ünal, "Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik" Konya 2004.

KIRAY, Emine, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*,* İstanbul 1995.

KURŞUN, Zekeriya, Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı, Ankara 1998.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke Medine Tarihi, İstanbul 2007

_____ , Cahiliye'den Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn", İstanbul 2003

_____ , *Şeyhülharem*, DİA, XXXIX

KÜÇÜKKÖY, İrfan, *Peygamber Şehri,* T.D.V. Ankara, 2007.

Mühimme Defteri nr. 5 Devlet Arşivleri Yay. Ankara 1994.

OSMANOĞLU, Ahmed Emin, Hicaz Eyaletinin Teşekkülü(1841-1864) M.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Önkal Ahmet, Bozkurt Nebi, "Cami" DİA VII

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c.III, İstanbul 1983.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868) Ankara 1999.

SÖNMEZ, NESLİHAN, Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1997

SÜLÜN, Murat, "Haremeyn'deki Belli Başlı Mabedlerde Yazılı Ayetlere Dair Mülahazalar 2", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 25 İstanbul 2003.

Şemsettin Sami, Kamusu'l-A'lam, IV, Dersaadet 1894.

_____ Kamusu'l-A'lam, VI, Dersaadet 1894.

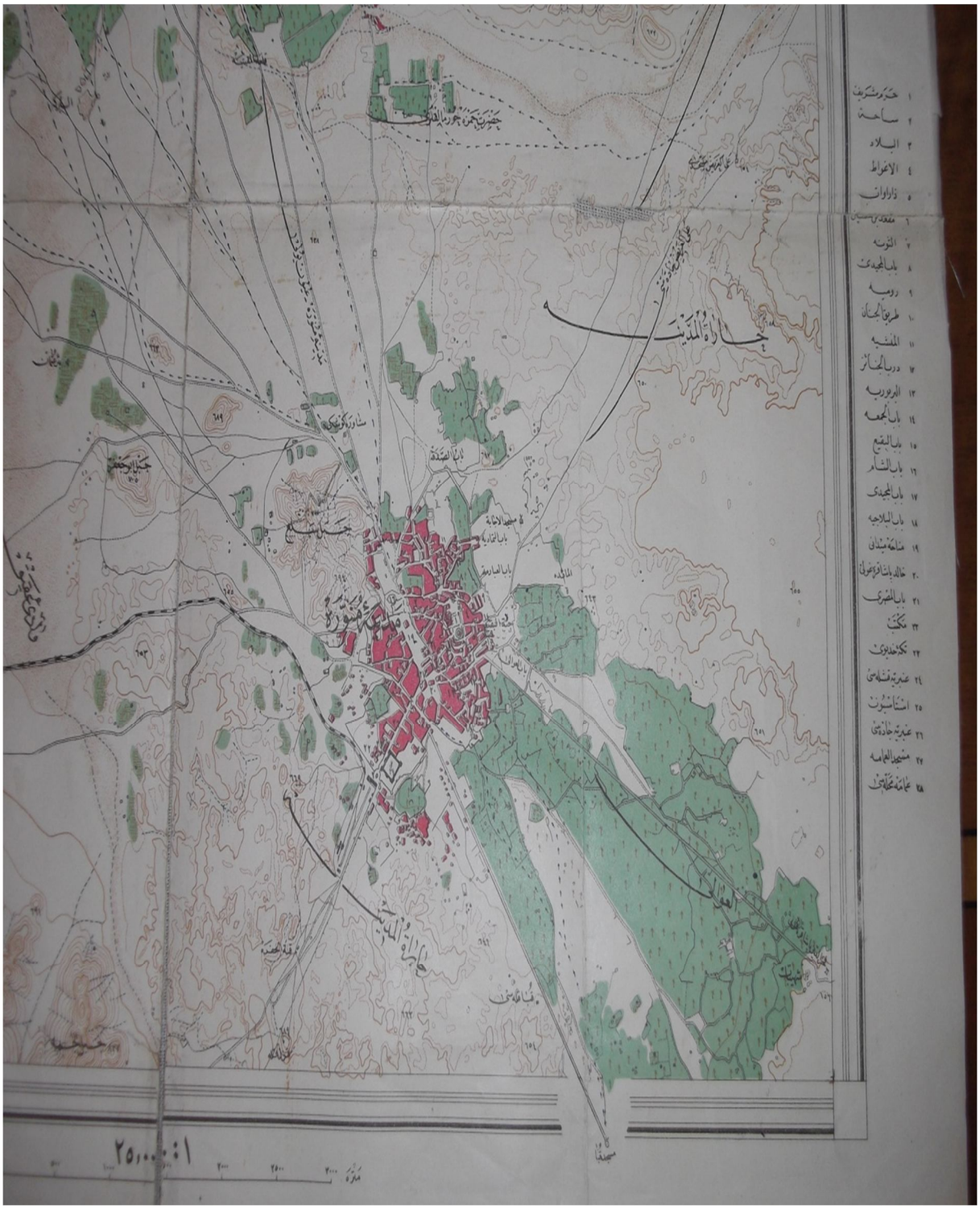
_____ Kamus-ı Türkî Dersaadet 1317.

ÖĞÜT, Salim, Harem, DİA XVI

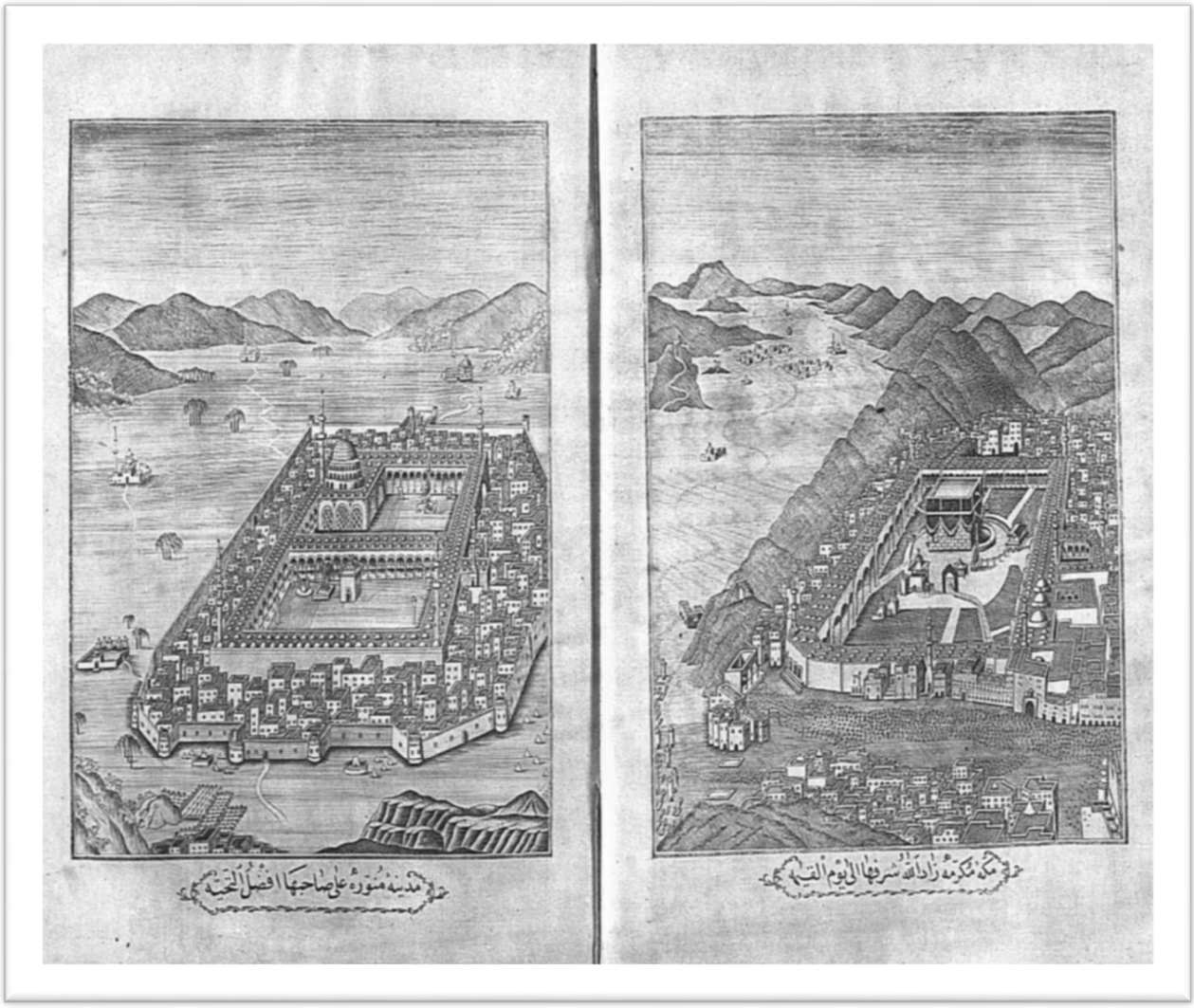
Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, (Yay. Münir Aktepe), IX., İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1984.

YEDİYILDIZ, Bahaddin "Vakıf", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, ed. H. Dursun Yıldız, İstanbul 1989.

EKLER

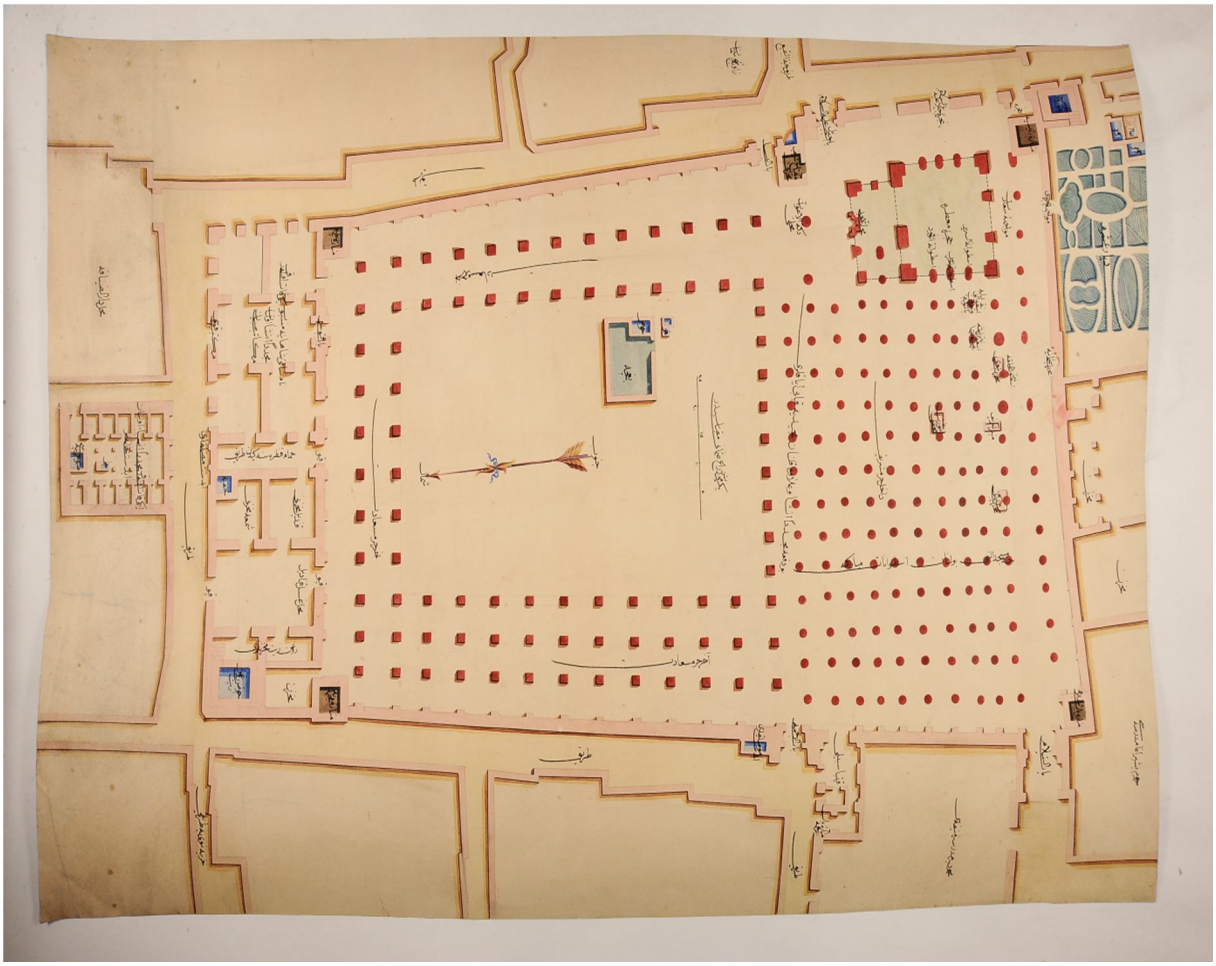
1917 Yılında Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi tarafından çizilen Medine haritası

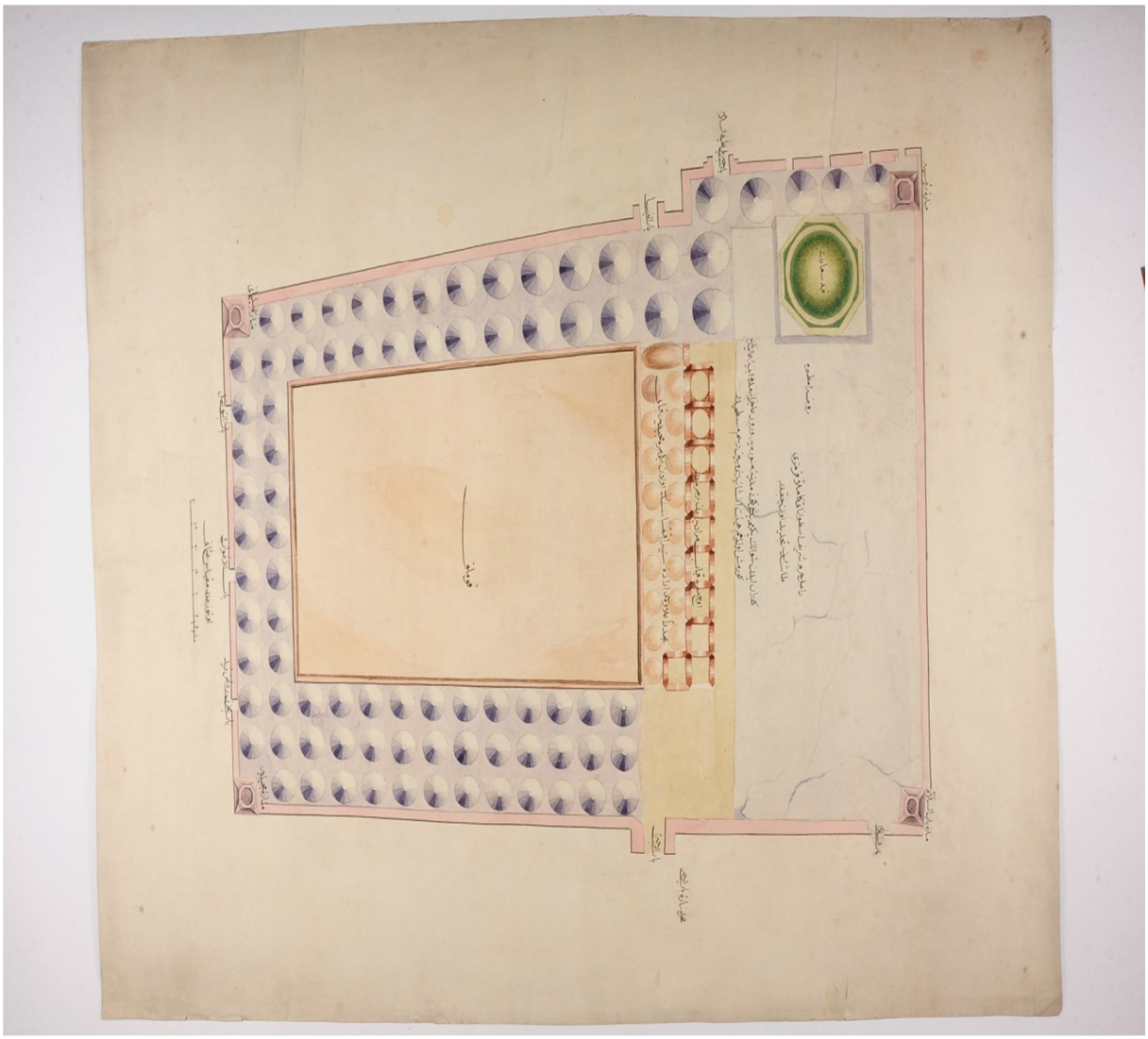
Mekke ve Medine'nin 19. yüzyıldaki tasviri. Delailül-Hayrat isimli eserden

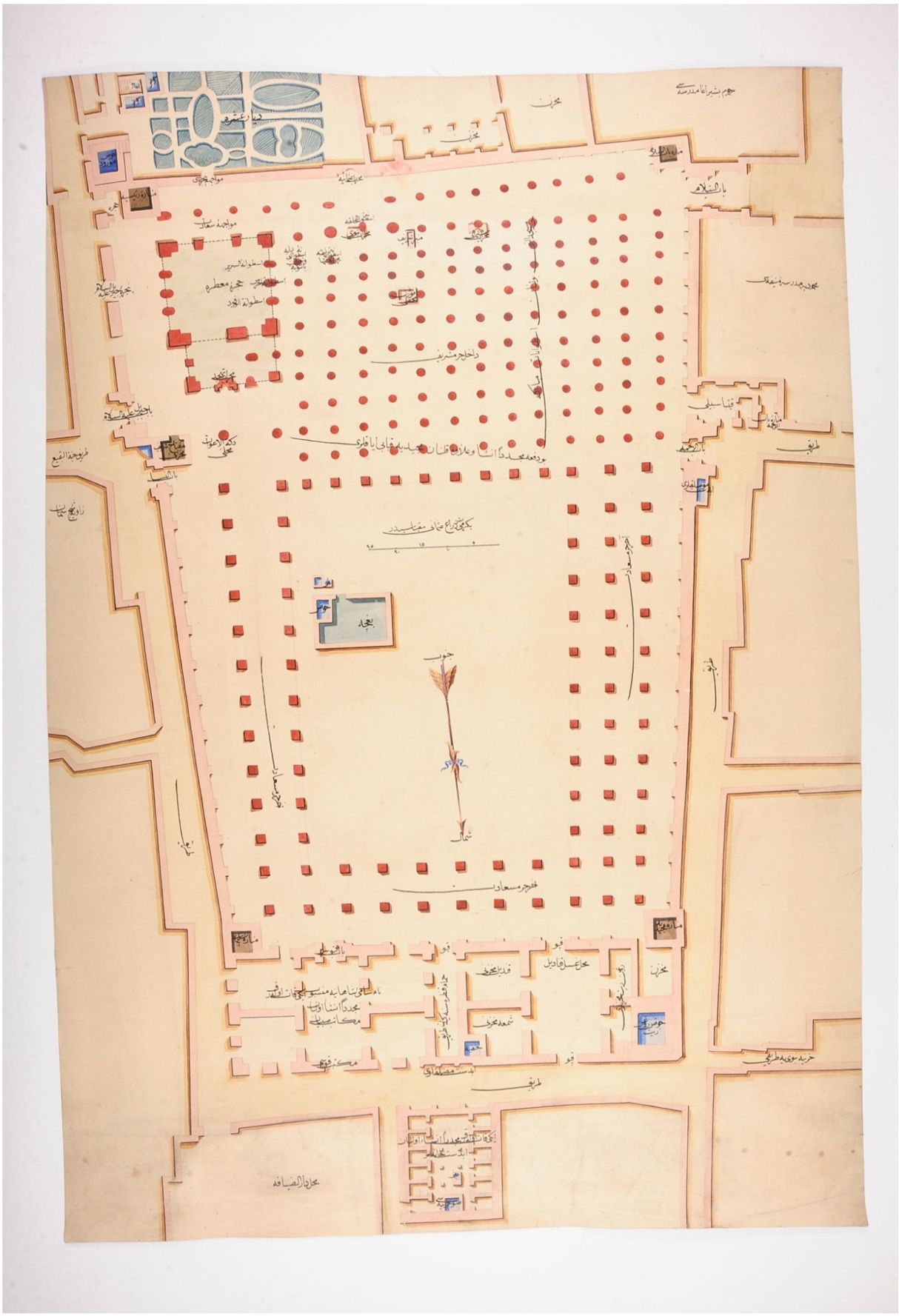
Mescid-i Nebevî'nin İslam Eserleri Müzesinde bulunan çini üzerine tasviri (17.Yüzyıl)

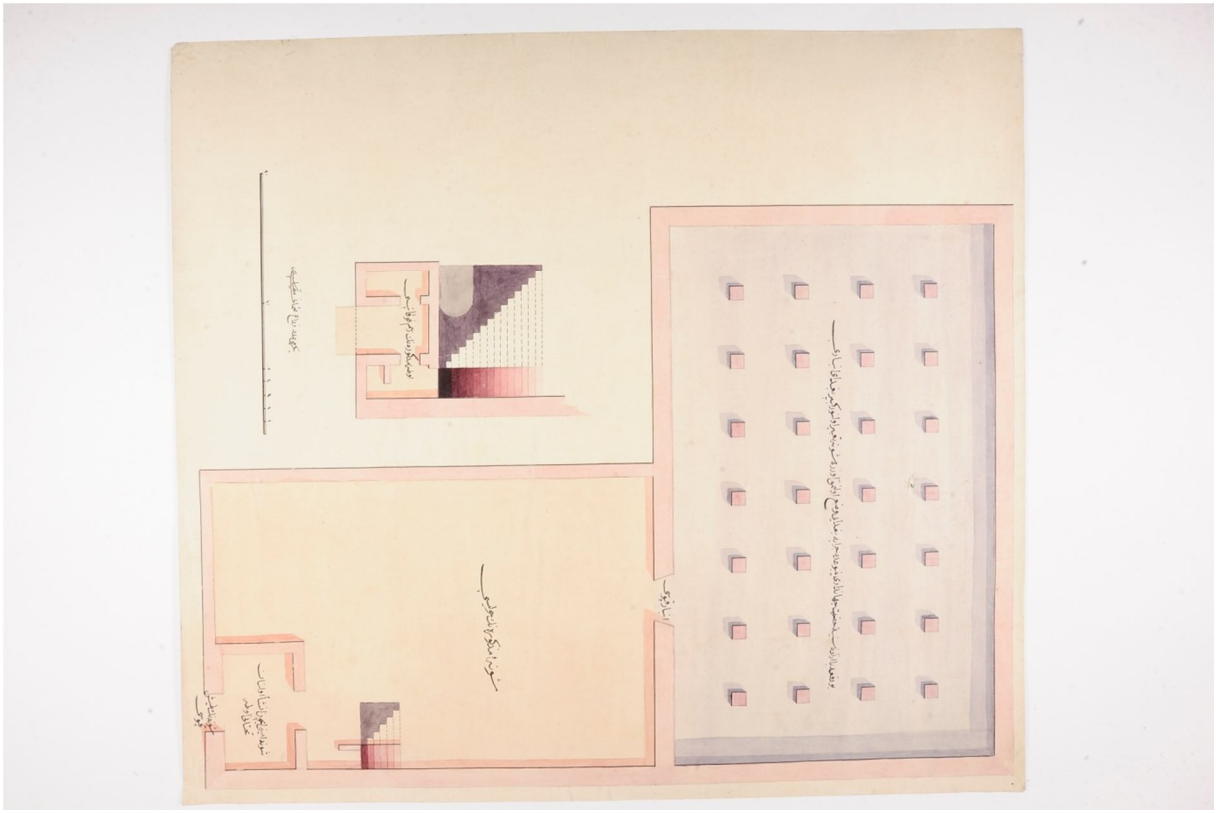
(BOA Plan-Kroki 7116) 1859 yılında Mescid-i Nebevî'nin tamiri için çizilen kroki.

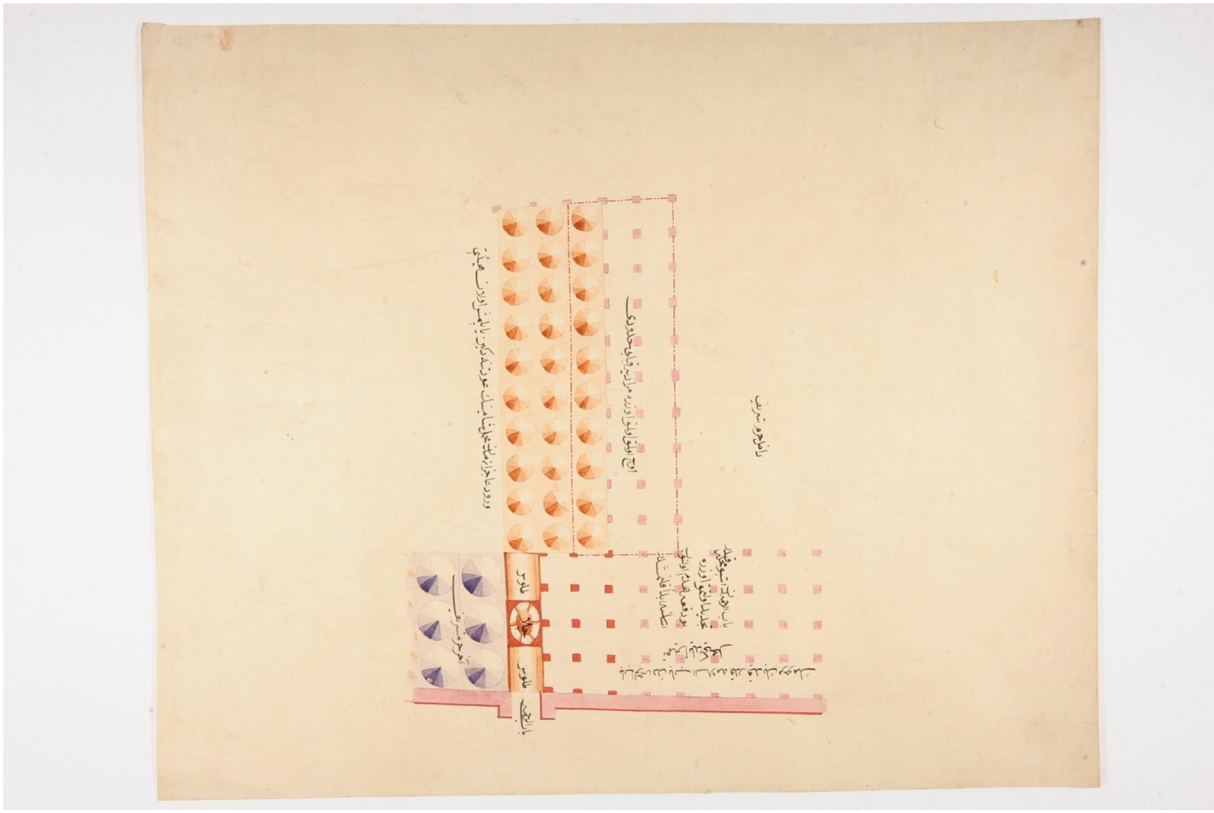
Aynı Kroki

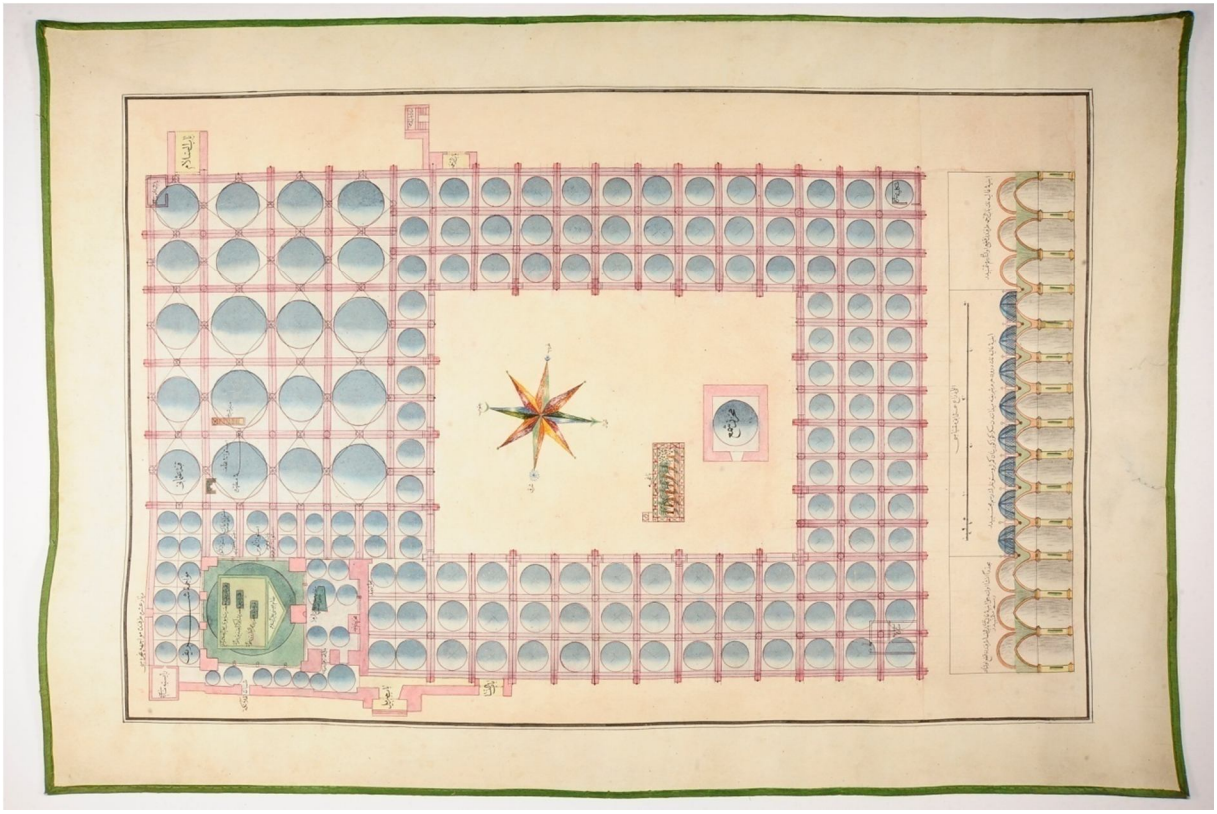
Aynı Kroki

Aynı Kroki

Aynı Kroki

Aynı Kroki

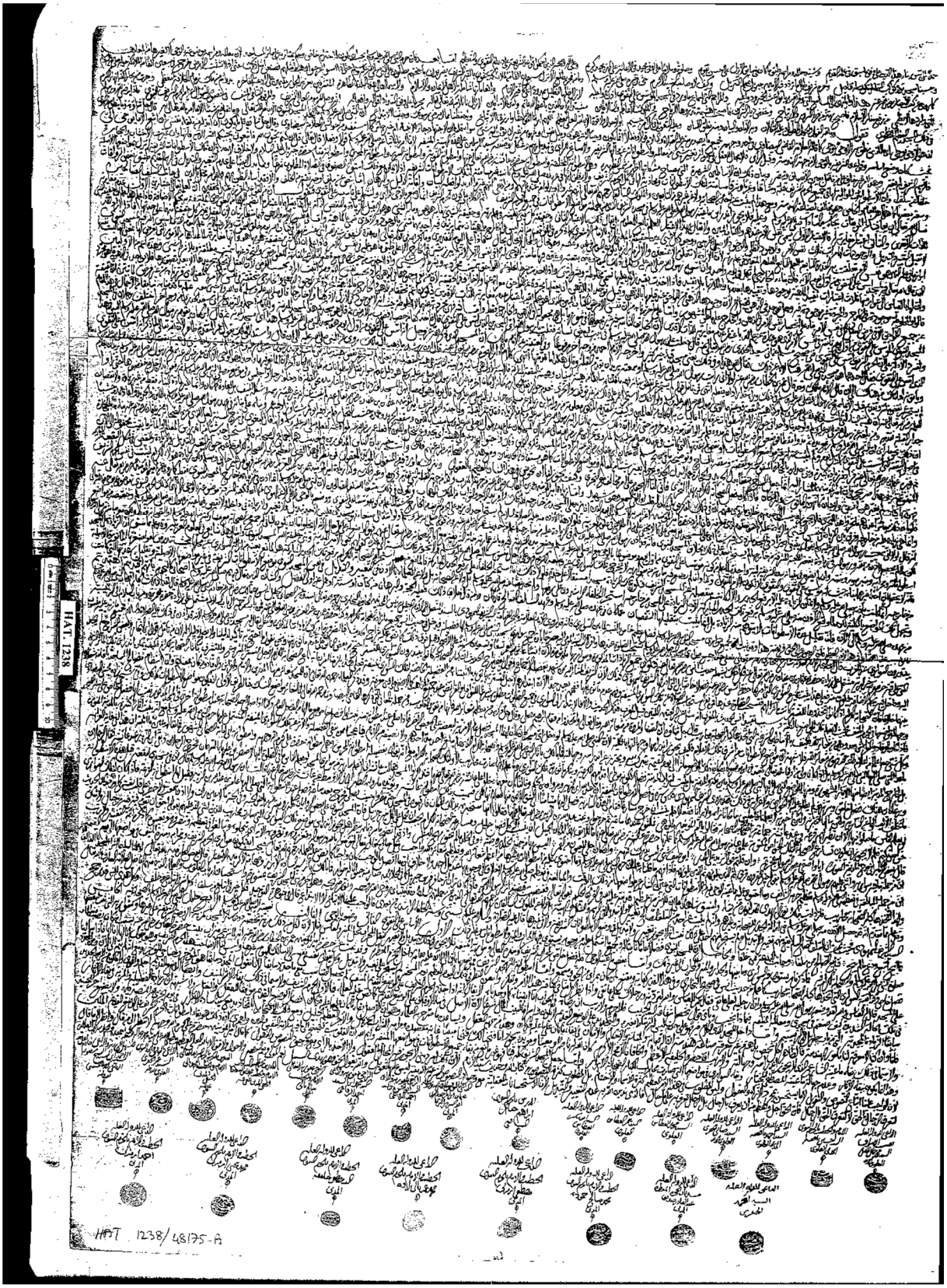
Topkapı Sarayında Bulunan Mescid-i Nebevî Maketi(Abdülmecid'e Sunulan Makettir).

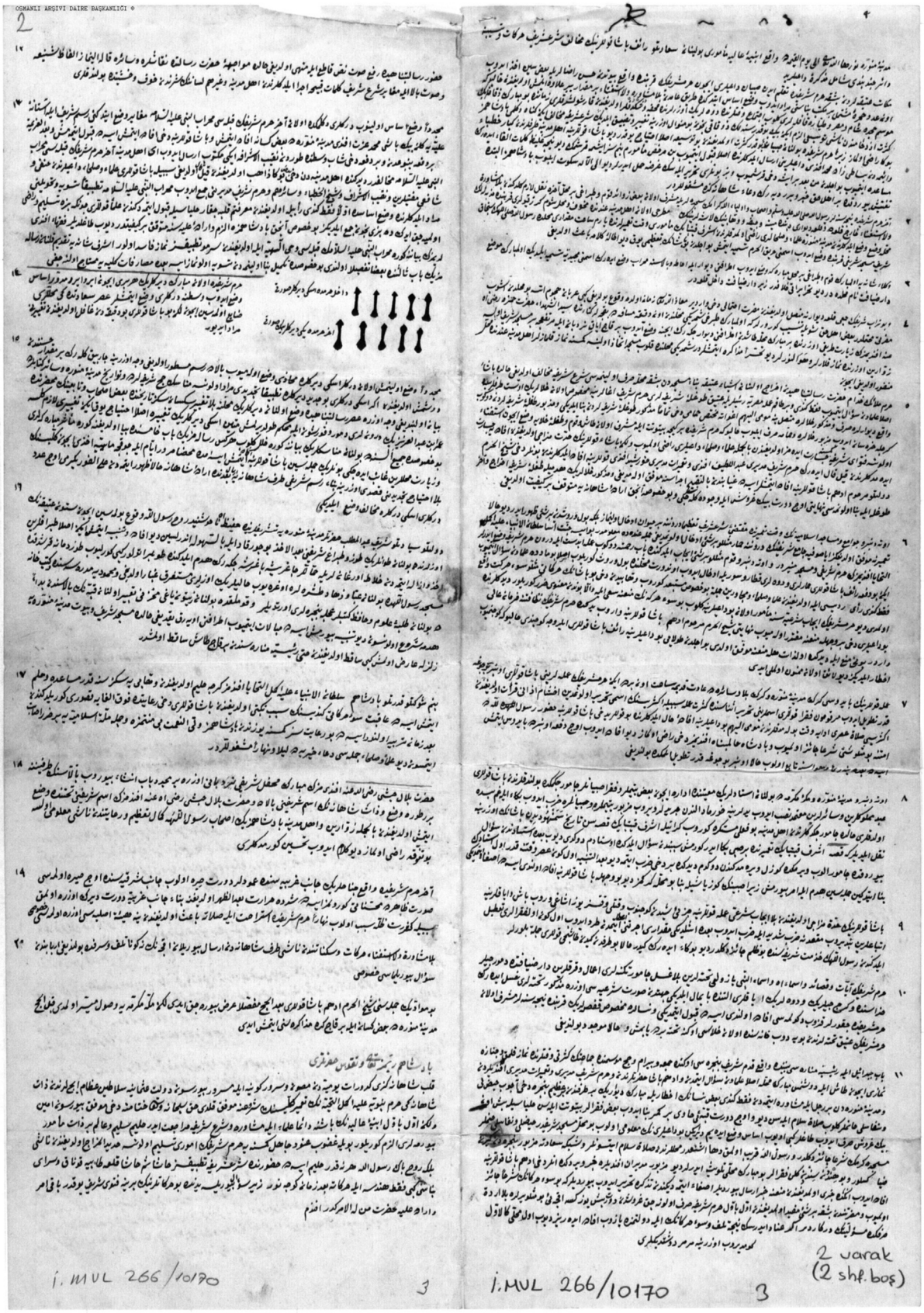
Mescid-i Nebevî Yazılarını Yazan Abdullah Zühdü Efendi

Abdullah Zühdü Efendi'nin Mescid-i Nebevî'nin kıble duvarına yazdığı yazılardan

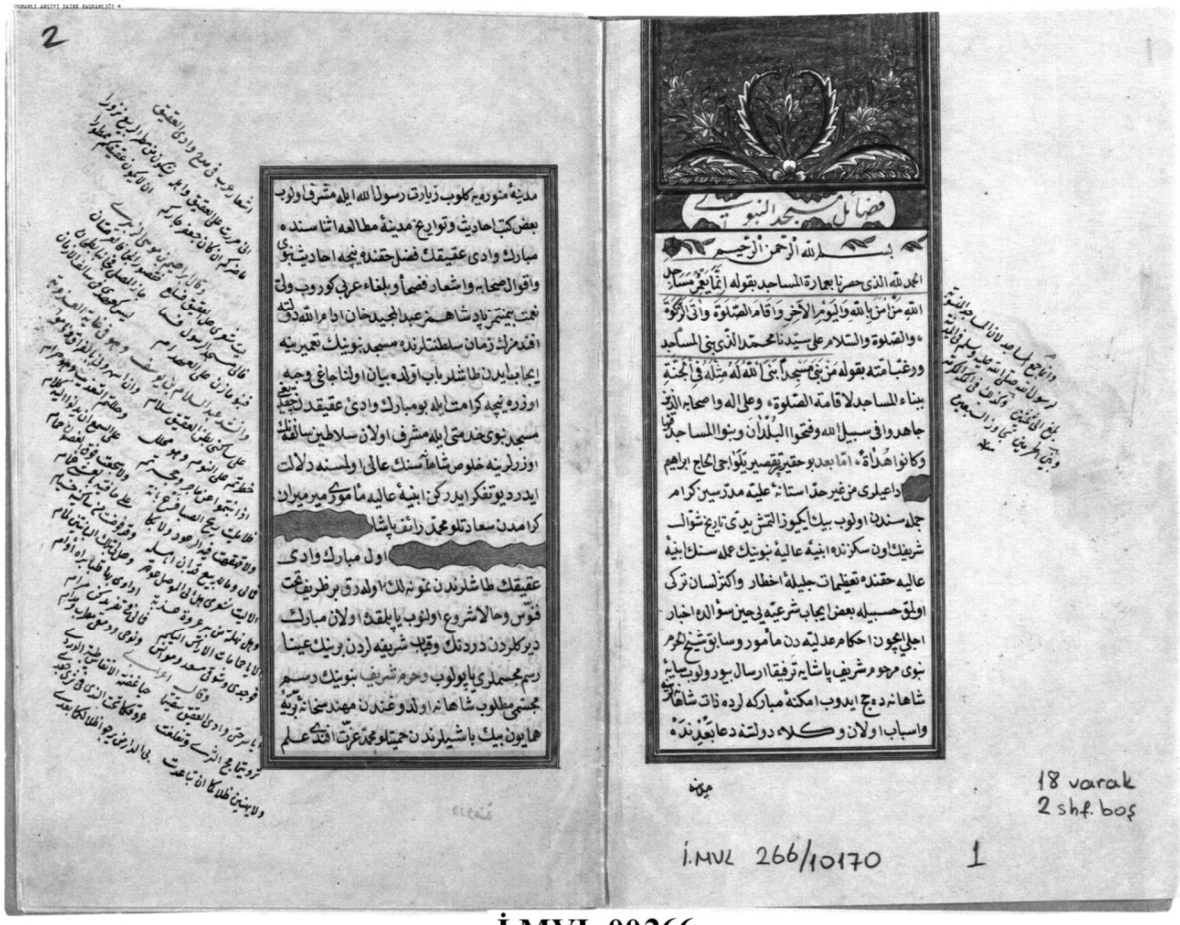

(BOA HH, 1238/ 48175) 1857 Yılında Mescid-i Nebevî'nin Tamiri ile ilgili Medine'den gelen Arapça arz.

İ.MVL.00266

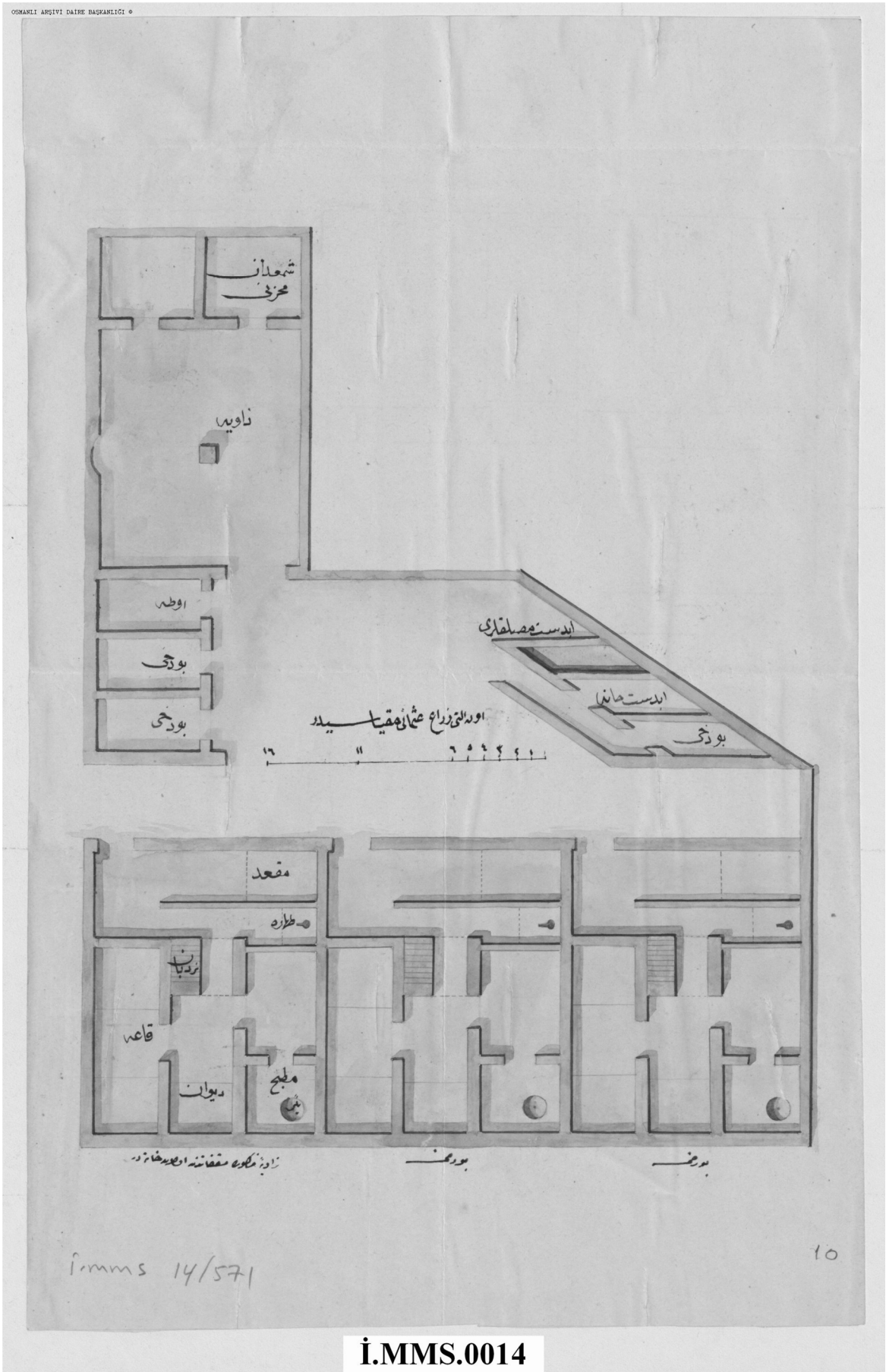
(BOA İ.MVL 266/ 10170) 1853 Yılında İbrahim Efendi'nin Raif Paşa Aleyhine yazdığı yazı.

İ.MVL.00266

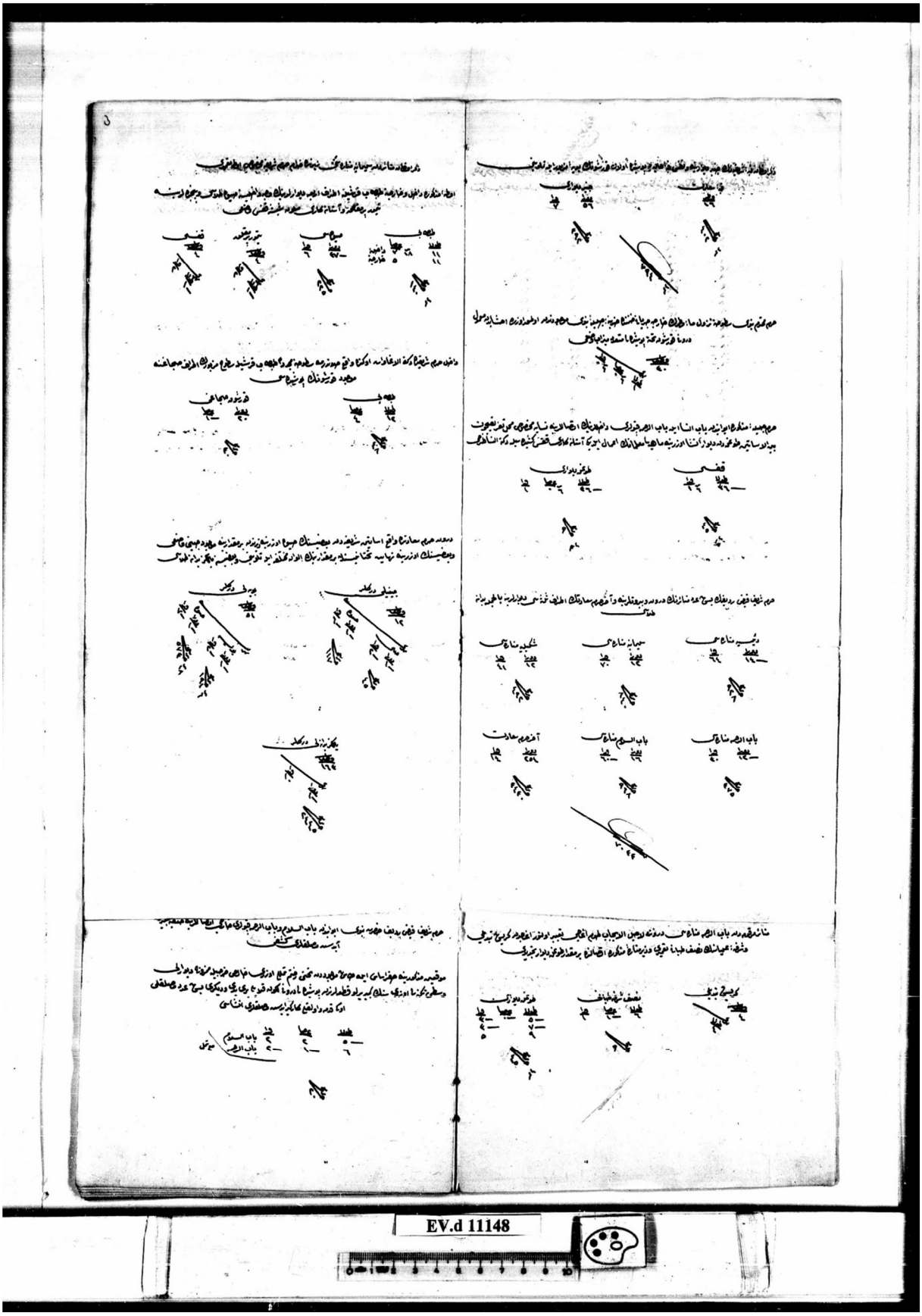
İbrahim Efendi'nin şikayetine eklediği Medine'nin tarihini anlatan kitabın ilk sayfası.

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI ©

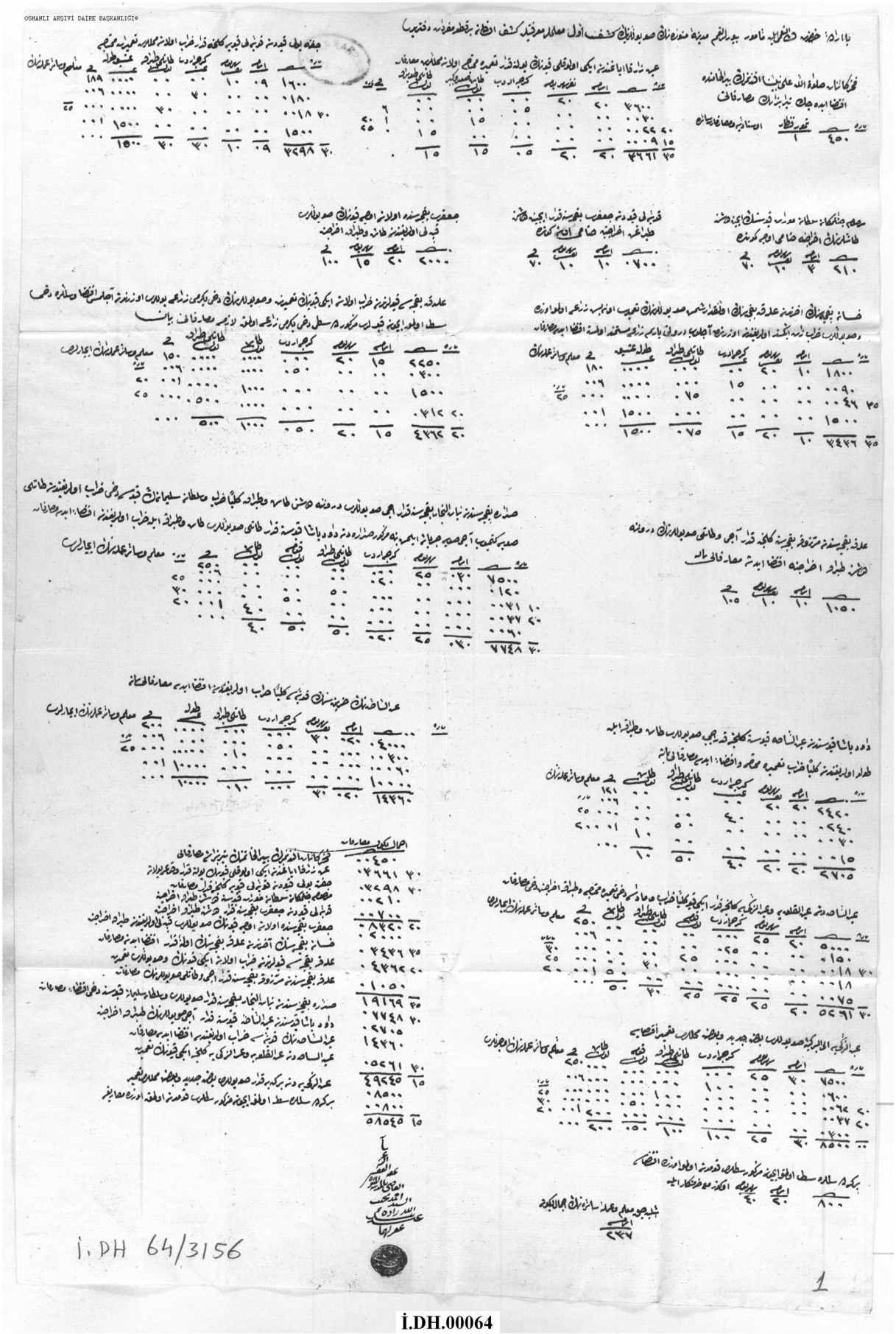
İ.MMS.0014

(BOA .İ. MMS. 14/571) Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde bulunan Ahmet Rufai Efendi'nin Zaviyesini Gösteren kroki.

(BOA Ev. 11148) Mescid-i Nebevî için düzenlenen Keşif Defteri .

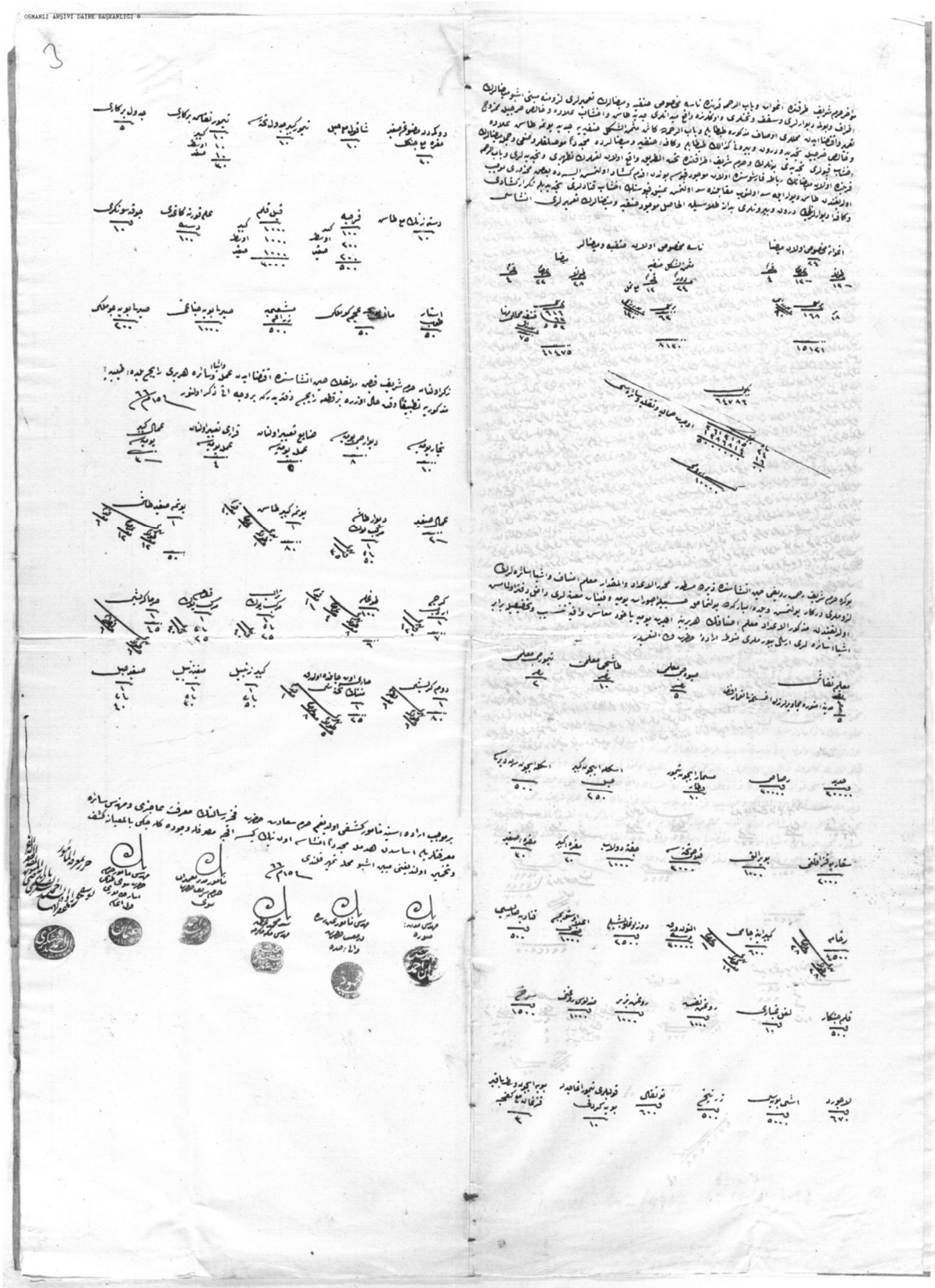
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI©

İ.DH 64/3156

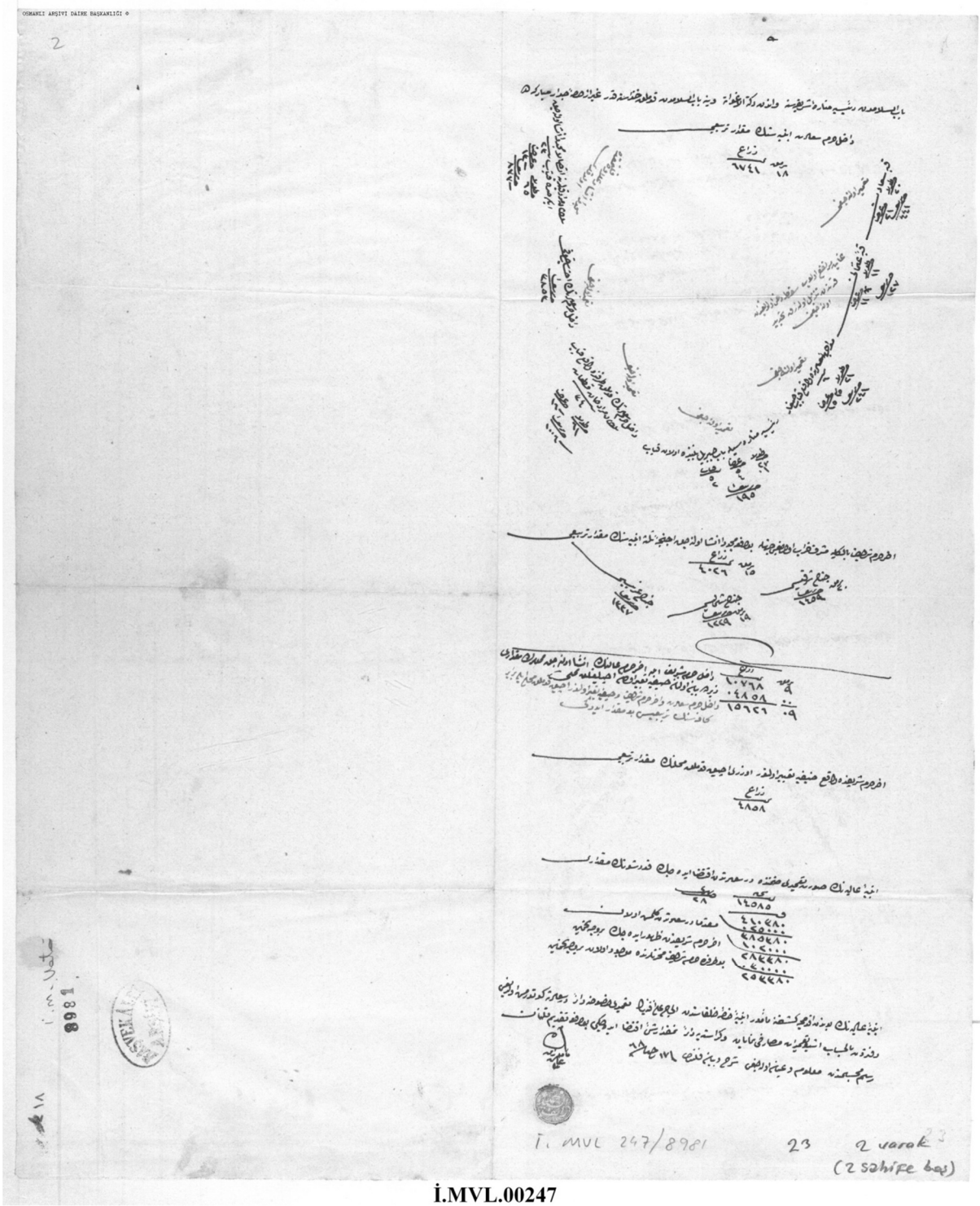
İ.DH.00064

(BOA İ. DH 64/3156) Bir başka keşif defteri.

İ.MVL.00162

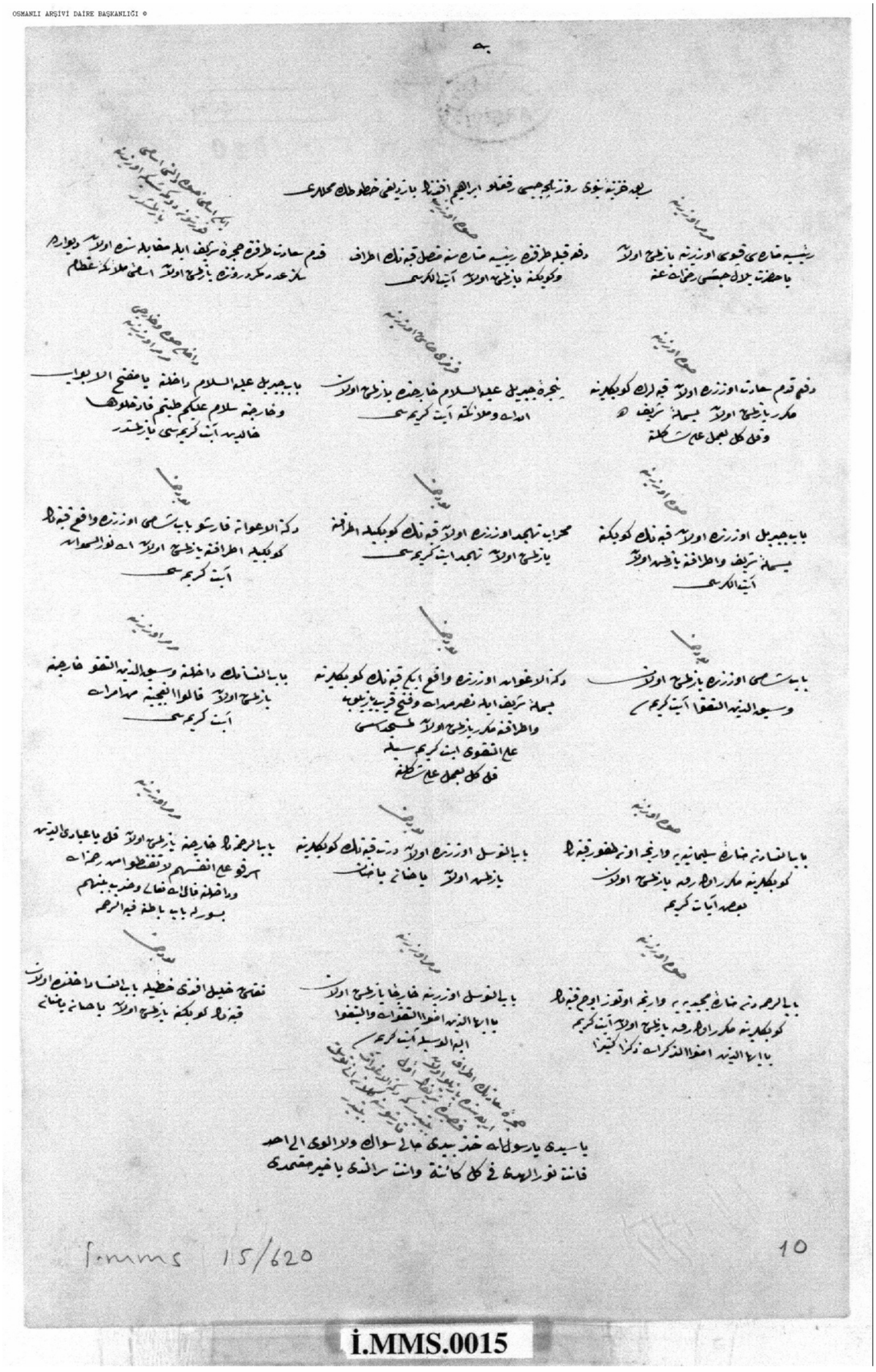
(BOA İ. MVL 162/ 4717) Mescid-i Nebevî'nin tamiri için talep edilen işçi ve eşyaların listesi.

İ.MVL.00247

(BOA İ.MVL 247/ 8981) Mescid-i Nebevî'de tamir edilecek mahallerin alanını gösteren belge.

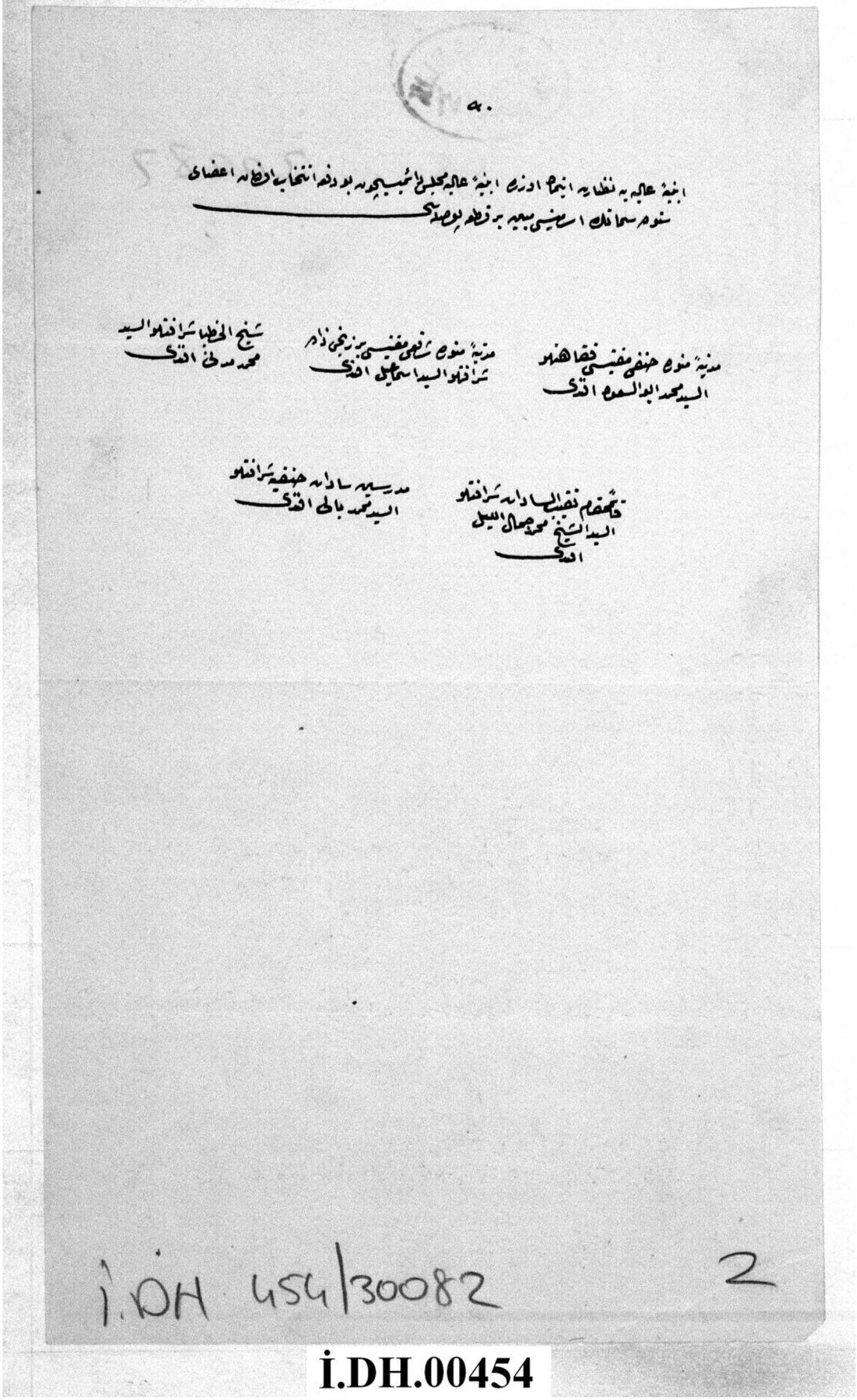
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI ©

İ.MMS.0015

(BOA İ. MMS. 15/620) İbrahim Efendi'nin Mescid-i Nebevî'de yazı yazmış olduğu mahalleri gösteren belge.

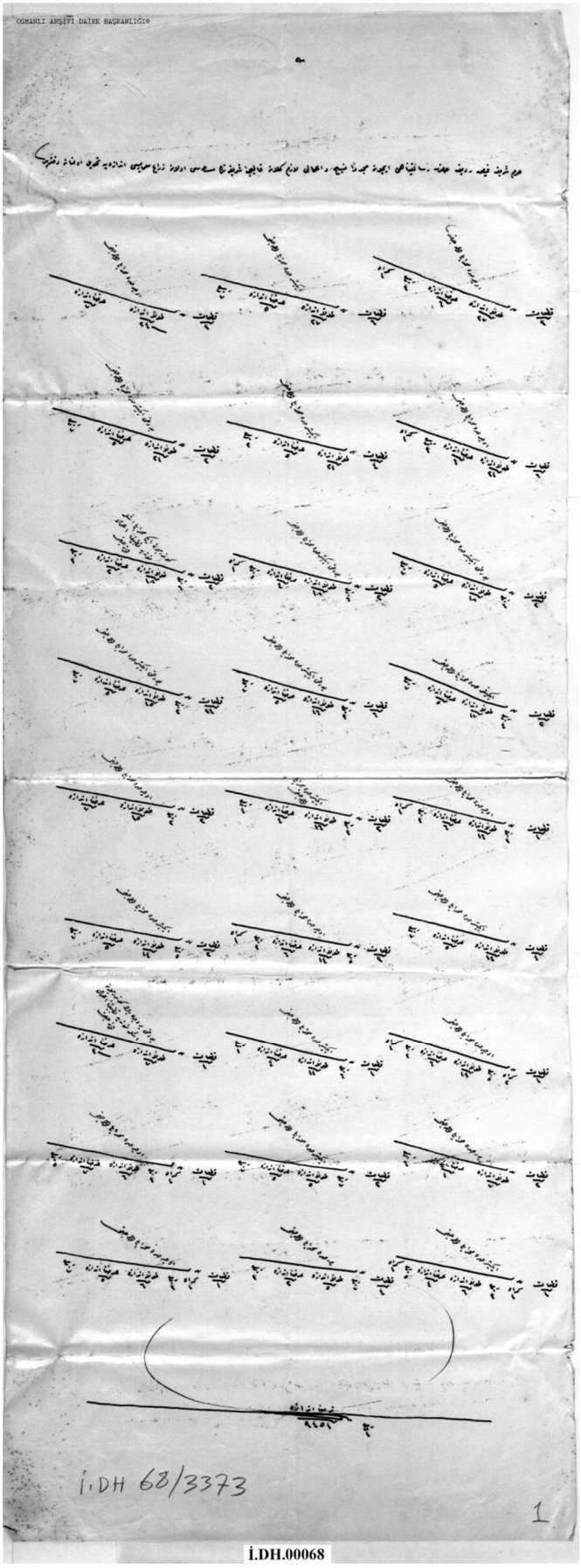
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

İ.DH 454/30082 2

İ.DH.00454

(BOA İ. DH 454/ 30082) Mescid-i Nebevî'nin tamiri için oluşturulan meclise katılacakları gösteren belge

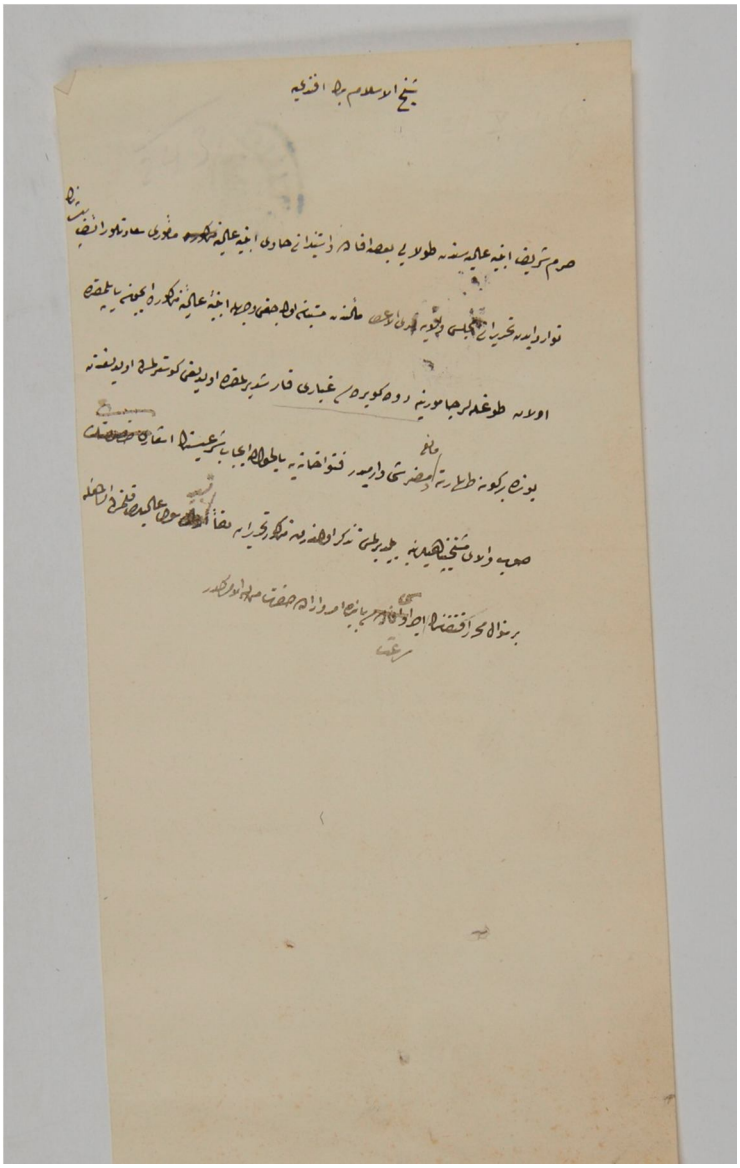
(BOA İ.DH 68/3373) Mescid-i Nebevî'ye döşenecek halılarla ilgili belge.

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI ©

İ.MVL.00157

(BOA İ. MVL. 157/ 4501) Mescid-i Nebevî'nin tamiri için İstanbul'dan istenen malzemelerin listesi.

(BOA A.MKT NZD 79/64) Mescid-i Nebevî için imal edilen tuğlalara deve gübresi karıştırılmasının mahsuru olup olmadığına dair Şeyhülislam'a sorulan soru.